

Obsah – Inhalt – Contents

Antonín Přichystal

- Česká naleziště surovin na výrobu kamenných štípaných artefaktů v pravěku –
Bohemian raw materials deposits for lithic chipped artefacts in prehistoric times 5 – 30

Eduard Droberjar – Jan Prostředník

- Turnov-Maškovy zahrady – germánský dvorec ze 3. století –
Turnov-Maškovy zahrady – ein germanisches Gehöft aus dem 3. Jahrhundert 31 – 106

Jarmila Princová-Justová

- Sídliště ze 7. až počátku 9. století v poloze "Staré Badry" u Opolánek, okr. Nymburk –
Výsledky výzkumu v letech 1965–1966 a 1969–1973 –
Siedlung aus dem 7. bis Anfang 9. Jahrhundert in der Flur "Staré Badry" bei Opolánky, Bez. Nymburk –
Ergebnisse der Ausgrabungen in den Jahren 1965–1966 und 1969–1973 107 – 174

Michal Ernée – Vladimír Hanykýř – Martin Maryška

- Výsledky přírodovědných analýz gotických kamenných kachlů z Českého Krumlova –
Ergebnisse naturwissenschaftlicher Analysen der gotischen Ofenkacheln aus Český Krumlov 175 – 222

Hedvika Sedláčková

- Středověké sklo z Opavy – Das Mittelalterliche Glas aus Opava (Troppau) 223 – 264

Recenze – Rezensionen – Reviews

- Marek Gedl*, Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit),
PBF XI/6 (rec. *Lubor Smejtek*) 265 – 267

- Wolfgang David*, Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe
Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta, Bibliotheca musei apulensis XVIII (rec. *Eva Čujanová*) 268 – 269

- Paul Gleirscher – Hans Nothdurfter – Eckehart Schubert*, Das Rungger Egg
Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz bei Seis am Schlern in Südtirol
Römisch-germanische Forschungen, Bd. 61 (rec. *Miloš Čížmář*) 270 – 272

- Claus Dobiát – Susanne Sievers – Thomas Stöllner (Hrsg.)*, Dürrnberg und Manching
Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum
Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 7 (rec. *Jan Michálek*) 272 – 275

- Hans-Eckart Joachim*, Porz-Lind. Ein mittel- bis spätlatènezeitlicher Siedlungsplatz im ‚Linder Bruch‘ (Stadt Köln)
Rheinische Ausgrabungen, Bd. 47 (rec. *Vladimír Salač*) 276 – 278

- Brigitte Kull (Hrsg.)*, Sole und Salz schreiben Geschichte
50 Jahre Landesarchäologie, 150 Jahre Archäologische Forschung in Bad Nauheim (rec. *Vladimír Salač*) 278 – 281

- Michael Schmauder*, Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert
Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund
der archäologischen Quellen (rec. *Eduard Droberjar*) 282 – 286

- Eva-Maria Seng*, Stadt – Idee und Planung
Neue Ansätze im Städtebau des 16. und 17. Jahrhunderts (rec. *Rudolf Procházka*) 286 – 288

- 100 Jahre Römisch-Germanische Kommission
Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Bd. 82/2001 (rec. *Jan Blažek*) 288 – 292

- Nives Doneus*, Die ur- und frühgeschichtliche Fundstelle von Zwingendorf, Niederösterreich. Archäologische
Untersuchungen eines Siedlungsplatzes und sein Verhältnis zur Landschaft (rec. *Martin Kuna*) 292 – 293

- Susanne Klemm*, Montanarchäologie in den Eisenerzer Alpen, Steiermark. Archäologische
und naturwissenschaftliche Untersuchungen zum prähistorischen Kupferbergbau in der Eisenerzer Ramsau
(rec. *Karel Nováček*) 293 – 294

- ANAS 11–12/1998–1999, 13/2000 (rec. *Jana Čížmářová*) 294 – 296

- Trinidad Nogales Basarrate (ed.)*, Materiales y Técnicas Escultóricas en Augusta Emerita y Otras Ciudades de
Hispania, Cuadernos Emeritenses 20/2002 (rec. *Helena Stejskalová*) 296

- Javier Arce*, Mérida Tardorromana 300–580 d.C. Cuadernos Emeritenses 22/2002 (rec. *Helena Stejskalová*) 296 – 297

- Claudia Lang-Auinger (Hrsg.)*, Hanghaus 1 in Ephesos, Funde und Ausstattung (rec. *Michal Ernée*) 297

- Boletín de Arqueología 16/3, 2001; 17/1, 2002 (rec. *Helena Stejskalová*) 297– 298

- María Pinto Nolla*, Galindo, un sitio a cielo abierto de cazadores/recolectores en la Sabana de Bogotá (Colombia)
(rec. *Helena Stejskalová*) 298

Česká naleziště surovin na výrobu kamenných štípaných artefaktů v pravěku

Bohemian raw materials deposits for lithic chipped artefacts in prehistoric times

Antonín Přichystal

Předloženo redakci 23. 2. 2004

Práce přináší přehled českých nalezišť kamenných surovin používaných v pravěku. Uvádí jak lokality, jejichž exploatace byla již archeologickými nálezy štípaných artefaktů doložena, tak zdroje, jejichž využívání můžeme s vysokou pravděpodobností očekávat. Autor využil výsledky své mnohaleté spolupráce s českými archeology a podrobnou znalost geologie Čech. Suroviny byly rozděleny z mineralogického hlediska do pěti skupin: silicity, minerály SiO_2 , přírodní skla, klastické křemičité horniny a ostatní kamenné materiály. Navzdory obecně málo kvalitním silicitům v Čechách, řada z nich sehrála významnou roli v jednotlivých částech Čech (rohovce typu Český kras, permské rohovce, křídové spongolity). Co se týče minerálů SiO_2 , je potřeba zdůraznit rozsáhlé využívání křišťálu, opálu a křemičitých zvětralin serpentinitů (plazmy) v jižních Čechách nebo kozákovského jaspisu v severních Čechách. Nejpopulárnější místní přírodní skla – moldavity – byly štípany jen sporadicky; dosud nebylo jako surovina mezi štípanými artefakty doloženo bazaltické sklo (tachylit) z Kozákova. Z českých materiálů to byly pouze podkrušnohorské křemence (typy Skršín, Tušimice a Bečov) z třetí skupiny surovin, které sehrály skutečně významnou roli s přesahem i mimo české území. Spektrum českých zdrojů na štípané artefakty je rovněž zajímavé díky používání takových zvláštních surovin jako jsou porcelanity, silicifikovaná dřeva a kyselá subvulkanity.

štípané artefakty, kamenné suroviny, zdroje v Čechách

The paper brings a survey of Bohemian lithic raw materials being already found among chipped artefacts or their occurrence can be seriously supposed. The author used results of his many-years cooperation with Bohemian archaeologists and the detailed knowledge of Bohemian geology. The raw materials are divided into five groups: siliceous rocks, minerals of SiO_2 , natural glasses, clastic silica rocks and other lithics. In spite of low-quality siliceous rocks in Bohemia, some of them (chert of the Bohemian Karst type, Permian chert, Cretaceous spongolite) played important role in individual parts of Bohemia. As is minerals SiO_2 concerned, it is necessary to stress the use of rock-crystal, opal, plasma in Southern Bohemia and jasper from the Kozákov Mt. in Northern Bohemia. The most popular local natural glasses (moldavites) were not used intensively, chipping of the basaltic volcanic glass tachylite from the Kozákov Mt. is not proved yet. Only the Northwest-Bohemian quartzites (types Skršín, Tušimice and Bečov) from the third group were really important and used besides the Bohemian territory as well. The Bohemian spectrum of chipped lithic raw materials is also interesting because of using porcellanites, silicified woods and acid subvolcanites.

chipped artefacts, lithic raw materials, sources in Bohemia

Turnov-Maškovy zahrady – germánský dvorec ze 3. století

Turnov-Maškovy zahrady – ein germanisches Gehöft aus dem 3. Jahrhundert

Eduard Droberjar – Jan Prostředník

Předloženo redakci 13. 2. 2004

Článek shrnuje výsledky výzkumu dvou sídlišť z doby římské v Turnově-Maškových zahradách (okr. Semily, Liberecký kraj). Starší sídliště Turnov A (výzkum 1995) datujeme do druhé poloviny 2. století, mladší sídliště Turnov B (výzkum 2000) pak do středu či druhé poloviny 3. století. Mezi oběma germánskými osadami se nepodařilo prokázat přímou kontinuitu. Hlavní pozornost je v článku věnována kompletně prozkoumanému dvorci (venkovské usedlosti) z mladší doby římské (Turnov B). Byl tvořen jednou nadzemní stavbou, dvěma zahlobenými chatami, jednou patrně potravinovou pecí, hliníkem a dalšími funkčně neurčenými jámami a jamkami. Sídliště v Turnově je prvním případem na území Čech, kdy se podařilo v úplnosti prozkoumat menší sídlištní jednotku z mladší doby římské. Oblast horního Pojizeří navíc nepatřila k hlavním sídelním zónám českého území. Zdejší obyvatelé měli silné vazby k polabskému okruhu germánských památek mladší doby římské. Nálezový fond tvořila především keramika. Osteologický a paleobotanický materiál se vzhledem k agresivnímu typu půdy nezachoval. Poznání hospodářského provozu sídliště je proto ochuzeno o řadu informací.

severovýchodní Čechy, doba římská, Germáni, sídliště, dvorec, keramika, chronologie

The article summarizes the results of the excavation of two settlements from the Roman Period in Turnov-Maškovy zahrady (Semily District, Liberec Region). We date an older settlement Turnov A (excavation 1995) to the second half of the 2nd century, then a later settlement Turnov B (excavation 2000) to the mid or second half of the 3rd century. It was not possible to establish direct continuity between both Germanic settlements. The main focus of the article is devoted to the complete excavation of the later Roman Period farmyard (Turnov B). It is a matter of a smaller settlement unit formed by a single above-surface building, two sunken huts, one evidently for the baking of foodstuffs, aluminium and further functionally indistinct pits and holes. The settlement in Turnov is the first case in the Czech Lands, when it has been possible to completely excavate a smaller settlement unit from the later Roman Period. The area of Upper Pojizeří in addition did not belong to the main settlement zone in Bohemia. The native population had strong ties to the Elbe foreland group of Late Roman Period Germanic monuments. The corpus of finds was mainly made up of ceramic. Osteological and paleobotanical material did not survive bearing in mind the aggressive type of soil. Knowledge about the economic activity of the settlement is therefore deprived of a whole range of information.

North-east Bohemia, Roman Period, Germans, settlement, farmyard, ceramic, chronology

**Sídliště ze 7. až počátku 9. století v poloze "Staré Badry"
u Opolánek, okr. Nymburk**
Výsledky výzkumu v letech 1965–1966 a 1969–1973

Siedlung aus dem 7. bis Anfang 9. Jahrhundert in der Flur "Staré Badry"
bei Opolánky, Bez. Nymburk
Ergebnisse der Ausgrabungen in den Jahren 1965–1966 und 1969–1973

Jarmila Princová-Justová

Předloženo redakci 21. 12. 2000, upravená verze 2. 2. 2004

Rovinné neopevňené sídliště ze starší doby hradištní (7.–8. století) a počátku střední doby hradištní (9. století) v poloze Opolánky – "Staré Badry" leží na terase řeky Cidliny ve středních Čechách, asi 5 km východně od ústí Cidliny do Labe. Místo bylo hustě osídlené v pravěku i v pozdějším raném středověku – v mladší době hradištní (10.–12. století). Při archeologickém výzkumu v letech 1965–1973 se zde podařilo odhalit téměř 60 zásobních jam ze 7.–9. století. Jednoznačné zbytky obytných staveb nebyly při výzkumu objeveny. Mezi skrovným inventářem zásobních jam převažují zlomky keramických nádob, blízkých tzv. podunajskému typu slovanské keramiky. K dalším nálezům patří i několik žernovů. Mimořádný je nález litého bronzového a stříbřeného kování pásu avarského stylu s motivem gryfa. Na základě keramiky lze ve vývoji sídliště předpokládat 3 fáze.

střední Čechy – raný středověk – sídliště 7.–9. století – zásobní jámy – lité kování avarského stylu

This unfortified lowland settlement from the Early Hillfort Period (7th–8th century) and the beginning of the Middle Hillfort Period (9th century) situated in Opolánky – "Staré Badry" lies on a terrace of the Cidlina River in Central Bohemia, around 5 km east of the mouth of the Cidlina at the Elbe. The place was densely settled in prehistoric times and in the later early middle ages – in the Later Hillfort Period (10th–12th centuries). During archaeological excavation between 1965–1973 it was possible to uncover almost 60 storage pits from the 7th–9th centuries here. No unambiguous remains of residential buildings were discovered during the excavation. The modest inventory of the storage pits was predominately made up of shards from ceramic vessels, close to the so-called Danube Basin type of Slav pottery. The additional finds also included several millstones. A moulded bronze and silver forged Avar style belt with a Gryphon motif was an exceptional find. We can assume 3 phases of development at the settlement on the basis of the ceramic.

Central Bohemia – Early Middle Ages – settlement of the 7th–9th centuries – storage pits – Avar style mould forged

Výsledky přírodovědných analýz gotických kamnových kachlů z Českého Krumlova

Ergebnisse naturwissenschaftlicher Analysen der gotischen Ofenkacheln aus Český Krumlov

Michal Ernée – Vladimír Hanykýř – Martin Maryška

Předloženo redakci 15. 12. 2003

V roce 1918 se v areálu hradu v Českém Krumlově našel početný soubor gotických kamnových kachlů. Dodnes se dochovalo 3.868 zlomků. K poznání technologie jejich výroby a způsobů užívání slouží mimo jiné analýzy keramické hmoty. Celkem u 38 vzorků jsme provedli následující analýzy: rentgenovou difrakční analýzu, optickou mikroskopickou analýzu výbrusů, zjištění nasákavosti, objemové hmotnosti a otevřené pórovitosti, analýzu teplotní roztažnosti, chemickou analýzu a analýzu zelených glazur. Zjištěn byl vysoký podíl grafitu (až 20–30 objemových %) u největších a nejtěžších kachlů (s rozměry až 36 x 36 cm). Díky svým vlastnostem (objemová stálost při změnách teploty) byl grafit do keramické směsi přidáván záměrně – jako ostřívo. U velkých kachlů částečně nahrazoval jinak nejčastější ostřívo – křemen. Kachle s obsahem grafitu jsou odolnější při náhlých změnách teploty během výroby i při užívání. Obsah krystalických fází v použitých keramických směsích dosahoval cca 15–45 objemových %. Teplota výpalu se pohybovala v intervalu cca 800–900 °C. Zejména u kachlů s prořezávanou čelní stěnou byla na výbrusech zjištěna jednosměrně uspořádaná mikrostruktura. Podařilo se tak doložit výrobu polotovarů – hliněných plátů, na hrnčářském kruhu.

jižní Čechy, Český Krumlov, kamnové kachle, pozdní gotika – 15. století, analýzy keramiky

In 1918 a large collection of gothic stove tiles was found within the area of Český Krumlov Castle. 3.868 shards have survived till the present day. Analyses of the ceramic material amongst other things was employed to identify the technology of their production and manner of use. We carried out the following analyses on 38 samples altogether: x-ray diffraction analysis, optical microscopic analysis of thin sections, water absorption, volume mass and open porosity, temperature expansion analysis, chemical analysis and green glaze analysis. A high proportion of graphite was established (up to 20–30 % of volume) in the case of the biggest and heaviest tiles (with dimensions of up to 36 x 36 cm). Graphite was intentionally added to the ceramic mixture as a temper due to its attributes (volume stability during changes in temperature). It was partially replaced in the case of the large tiles by the otherwise most common grog – quartz. Tiles with a graphite content are more resistant during sudden changes in temperature during production and whilst in use. The content of the crystalline phases in the used ceramic mixture reached around 15–45 % of volume. The firing temperature fluctuated within the span of around 800–900 °C. A unilinearly arranged microstructure was established in section mainly in the case of tiles with a cut frontal wall. It was thus possible to demonstrate the production of semi-manufactures – clay slabs, on a potter's wheel.

South Bohemia, Český Krumlov, stove tiles, late gothic – 15th century, ceramic analyses

Středověké sklo z Opavy

Das mittelalterliche Glas aus Opava (Troppau)

Hedvika Sedláčková

Předloženo redakci 8. 3. 2004

Příspěvek se zabývá nálezy dutého a okenního skla z výzkumů v letech 1960 a 1963 v historickém jádru Opavy. Ze šesti objektů pochází soubor nálezů, ze kterého byl dosud publikován pouze omezený výběr. Většinu nálezů tvoří výrobky domácích skláren, pouze v nejstarší a nejmladší jímce se vyskytují importy. Datování je v rozmezí 2. pol. 14. až 60./70. let 16. stol. Typologický rozbor poukazuje na specifický chronologický vývoj některých dekorativních prvků gotického skla ve vazbě na sklárny ve Slezsku. Srovnání s nálezy domácího skla ze situací v Olomouci a Brně poukazuje na možnost distribuce nejméně z jednoho dalšího dílenského okruhu a zejména na odlišné postavení dutého skla v hmotné kultuře jednotlivých měst.

duté a okenní sklo, středověk – raný novověk, Opava – Brno – Olomouc, domácí výrobky a importy, typologie, chronologie výzdobných prvků

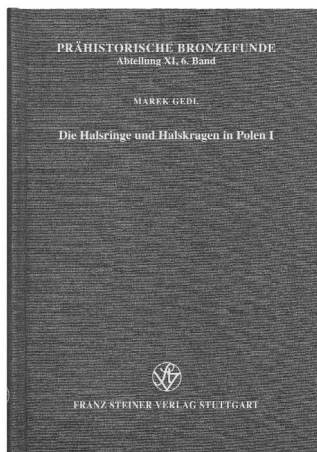
This paper considers finds of blown and sheet glass from excavations undertaken in the years 1960 and 1963 in the historic centre of Opava. The assemblage of finds – of which only a limited number have hitherto been published – was recovered from six features. Most of the finds comprise products from a domestic glassworks, with imports appearing in only the earliest and the latest cesspits. The finds are dated to between the second half of the 14th century and the 1560's–70's. Typological analysis indicates the specific chronological development of several decorative elements in Gothic glass related to glassworks in Silesia. A comparison of the finds of domestic glass with the situations in Olomouc and Brno implies the possible distribution of at least one further workshop circle, and in particular indicates the different status of blown glass in the material cultures of the various towns.

hollow and window glass, Middle Ages – Early Modern period, Opava – Brno – Olomouc, domestic products and imports, typology, chronology of decorative elements

Recenze - Rezensionen - Reviews

Marek Gedl

Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit)

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XI, 6. Band. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2002.

VIII + 70 stran textu, 79 tabulek, 2 obrázky v textu.

ISBN 3-515-08239-5

Recenzoval

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3/448, CZ 100 00 Praha 10, smejtekl@volny.cz

V rámci XI. oddílu edice PBF, zahrnujícího závěsky a ozdoby krku, vyšlo od konce 70. do začátku 90. let minulého století pouze pět svazků, zabývajících se tímto druhem bronzové industrie na území tří současných evropských států. Byly zpracovány závěsky a nákrčníky z jihozápadního Německa a severního Bavorska (*Wels-Weyrauch 1978*), závěsky z Řecka (*Kilian-Dirlmeier 1979*), Slovenska (*Furmánek 1980*) a jižního Bavorska (*Wels-Weyrauch 1991*) i slovenské nákrčníky a diadémy (*Novotná 1984*). Zatím poslední, šestý svazek se zabývá nákrčníky a límcovitými nákrčníky z poměrně rozsáhlé oblasti dnešního polského státu a jeho pomocné označení římským číslem jedna ukazuje, že tento druh bronzových předmětů bude tématem ještě dalších dílů.

Materiál pro tuto práci, předloženou redakci PBF v roce 1997, shromažďoval M. Gedl v polských muzeích a archeologických sbírkách již od roku 1974, přičemž neopomněl ani sbírkové fondy rakouských či německých institucí. O značně širokém heuristickém a následně analytickém záběru M. Gedla na poli bronzové industrie svědčí jeho monografie o polských dykách (*Gedl 1980*), britvách (*Gedl 1981*), starobronzových jehlicích (*Gedl 1983*), nožích (*Gedl 1984*), toaletních potřebách (*Gedl 1988*), srpech (*Gedl 1995*) či bronzových nádobách (*Gedl 2001*), které byly publikovány právě v edici PBF. Autorovo nejnovější pojednání o sekerách (*Gedl 2004*), tvořící mimořádně již čtvrtý díl týkající se tohoto druhu bronzových předmětů z Polska, bude představeno v příštím ročníku Památek archeologických.

Recenzovaná práce obsahuje soupis 372 nákrčníků objevených na polském území, z nichž je však v současnosti dostupných jen 154 exemplářů. Řada náhodných nálezů z 19. století se dostala do soukromých či školních sbírek a později se ztratila nebo byla spolu s dalšími muzejními exponáty zničena ve víru bojových operací druhé světové války. Díky starším publikacím a archivním pramenům však máme o řadě z těchto 218 dnes nezvěstných nákrčníků alespoň nějaké údaje. Vyobrazení či fotografie chybí u 83 kusů a 18 exemplářů můžeme k nákrčníkům přiřadit jen podle kontextu.

V úvodní části vymezuje autor také některé terminologické problémy související s tím, co vše zahrnout do uve-

dené skupiny předmětů. K nákrčníkům obecně („Halsringe“) přiřazuje rovněž nákrčníky s očky („Ösenhalsringe“), označované občas jako hřivny nebo nákrčníkovité hřivny („Barren“, „Barrenringe“) a považované za formu měděné, případně bronzové suroviny. Za nákrčníky má kruhy o průměru větším než 12 cm, přičemž nákrčníky s očky menší velikosti, kterých se v souboru vyskytlo 17, označuje jako miniatury.

Metrika má základní význam také pro odlišení nákrčníků se ztenčenými konci od podobných otevřených náramků („Armringen“) a nánožníků („Beinringen“). Jednotná, všeobecně akceptovaná dělicí linie mezi těmito ozdobami však neexistuje. Některé kruhy se ztenčenými konci o průměru přesahujícím 12 cm, které starší badatelé popisovali jako náramky, byly přiřazeny k nákrčníkům. K těm však naopak nebyly v této práci počítány některé poměrně velké a těžké kruhy s přesahujícími i rozevřenými konci, označované v literatuře také obecně za náramky, a to přesto, že by svým průměrem nákrčníkům mohly odpovídat.

Shromážděný soubor obsahuje nálezy z období od počátku starší doby bronzové (Bz A; Per. I) do konce mladší doby bronzové (Ha A; Per. IV). Nákrčníky z pozdní doby bronzové (Ha B; Per. V) a časné doby železné budou publikovány zvláště v dalších dvou připravovaných svazcích. Jistou odchylku od tohoto časového ohraničení představují dvojité a trojitě torované nákrčníky, které se sice v jižním Polsku objevují patrně již na konci periody III (Ha A1), ale v hornoslezsko-malopolské skupině lužické kultury se vyskytují i během pozdní doby bronzové.

Z hlediska složení pramenné základny pochází většina nákrčníků z depotů bronzových předmětů, avšak mnoho jich také bylo nalezeno ojedinele. Některé exempláře pak tvořily inventář žárových hrobů nebo byly výbavou kostrových pohřbů, kde se jedinečně objevují v původním funkčním kontextu na krku zemřelých. Jen velmi málo nákrčníků se podařilo odhalit při řádném archeologickém výzkumu.

Součástí úvodní partie Gedlovy práce je tradičně i nástin použitých chronologických systémů, doplněný přehlednou synchronizační tabulkou. Orientaci v prostorovém rozložení jednotlivých kultur a kulturních skupin na rozsáhlém polském území vhodně usnadňuje mapa s tradičním geografickým rozdělením. K vyjádření relativně chronologických vztahů je v Polsku pro dobu bronzovou běžně používán systém pěti period (Per. I–V), vycházející ze severského třídění O. Montelia. Toto polské datování lze poměrně dobře navázat na podunajskou oblast i území Čech, kde se v praxi nejčastěji aplikuje relativně chronologický systém P. Reinecka a jeho pokračovatelů (Bz A – Ha B).

Určitá obezřetnost je však na místě při používání slovního označení jednotlivých etap doby bronzové, které je odlišné od českých zvyklostí. V polském pojetí střední doba bronzová („Mittlere Bronzezeit“) odpovídá periodě III (tj. Bz D – Ha A1), přičemž časnou („Frühe Bronzezeit“; Per. I) a starší dobu bronzovou („Ältere Bronzezeit“; Per. II) můžeme synchronizovat s naším stupněm Bz A, resp. Bz B – Bz C (cf. Abb. 2).

Závěrem úvodní části je věnována stručná pozornost také otázkám výroby tohoto druhu bronzových předmětů. Přestože byly nákrčníky hlavně odlévány, nenašel se doposud na území Polska žádný kadlub ani zlomek ztracené formy, který by byl zařaditelný do sledovaného časového rozmezí. Četné fragmenty lících forem na výrobu nákrčníků jsou však odtud známy z halštatského období a budou jistě zařazeny do některého z dalších připravovaných dílů.

Časné bronzové nákrčníky byly odlévány prakticky z čisté mědi nebo obsahovaly jen relativně malou příměs cínu, zatímco v mladší době bronzové (Per. III–IV) dosaho-

val podíl cínu v těchto výrobcích 7 až 12 %, takže se již jednalo o skutečný bronz. Odlité nákrčníky byly dále opracovávány a dosud se v Polsku nenalezl exemplář, který by postrádal povrchovou úpravu či měl ještě na sobě nálitky. Kromě broušení a hlazení povrchu se uplatňovalo i tepání, pomocí něhož byly utvářeny především konce nákrčníků svinuté v očka.

Výzdoba mladobronzových nákrčníků byla prováděna rydlý do vyhlazeného povrchu, avšak v případě bohaté výzdoby některých exemplářů byla na základě metalurgických zkoumání vyslovena hypotéza, že k jejich odlití došlo ve ztracené formě, a to včetně takřka plastického ornamentu.

Značně plastické žebrovaní límcovitých nákrčníků bylo nepochybně vytvořeno již při odlévání. Následně pak bylo doplněno vroubkováním, případně i rytým spirálovitým ornamentem mezi žebry.

Některé nákrčníky byly vyrobeny z taženého drátu nebo tenké bronzové tyčinky a byly bez výzdoby nebo jen s jednoduchým šikmým ornamentem. Mnoho tenkých nákrčníků bylo alespoň z části tordovaných a měly převážně hladké ztenčené konce bez výzdoby. Tordování drátu má ve střední Evropě starou tradici, avšak na polském území se poprvé objevuje až v periodě II a častěji se pak stává od druhé poloviny periody následující. Během periody V se pak můžeme setkat i se změnou směru tordování, což je technika používaná také v době halštatské.

Výroba dvojitých a výjimečně i trojitých tordovaných nákrčníků vyžadovala značnou míru technických a řemeslných schopností, neboť bylo nezbytné nejprve vykovat přerušované tordované drát značné délky, který pak byl smyčkovitě přehnut, přičemž na jednom konci bylo vytvořeno očko a na druhém háčky. Aby se jednotlivé díly nákrčníku od sebe nevzdalovaly, bylo nezdědkou použito fixačních plechových svorek. Kromě toho se na ně navlékaly různé další kroužky, spirálky a řetízky, jejichž funkce však již nebyla technická, ale zřejmě jen dekorativní.

Jádrum posuzované práce je podrobný soupis jednotlivých exemplářů s rozbohem jejich časového postavení a geografického rozšíření. Chronologicky nejstarší zapsaný nálezný předstává dvojité měděné nákrčník se svinutými konci z kostrového hrobu měřanovické kultury z Łubczy w jihovýchodním Polsku, který nemá zde ani v okolních zemích přesné analogie.

Velkou skupinu (161 kusů) tvoří měděné nebo bronzové nákrčníky s očky, vytvořenými roztepáním a svinutím konců, jejichž průměr se pohybuje nejčastěji mezi 14 až 17 cm, i když se vyskytnou také v menší drátěné variantě. Pocházejí převážně z depotů a jsou datovány do časné až starší doby bronzové (Per. I–II). Jejich menší formy se však mohou výjimečně objevit i v mladobronzových žárových hrobech z periody IV.

Zvláštní tvar představují otevřené nákrčníky s přímo odlitými očky (případně pseudoočky) na zeslabených koncích (typ Rościcino), které se kromě toho vyznačují svojí masivností (váží od 433 do 1 460 gramů) a bohatou rytou výzdobou. Vedle sedmi zdobených exemplářů pochází z území Polska i jeden nákrčník tohoto typu, lišící se od předchozích pouze tím, že je bez jakékoliv výzdoby. Tyto nákrčníky jsou datovány do periody II, přičemž stejný ornament můžeme najít na rozličných mohylových náramcích z Moravy i z českého území, kde náleží na počátek mohylové kultury (Bz B1).

V žárových hrobech v západní části Pomořanska byly nalezeny fragmenty dvou nákrčníků z tenké bronzové tyčinky se zpětně kličkovitě zahnutými konci, opatřenými očky. Oba exempláře jsou jen velmi obtížně časově zařaditelné a zřejmě se jedná o lokální tvary, náležející periodě III nebo IV.

Jeden masivní otevřený nákrčník bez výzdoby s mírně vyhnutými pacičkovitými konci („Halsringe mit Pfötchen-

enden“), který byl součástí depotu objeveného ve východním Velkopolsku, se hlásí k durynskému typu těchto ozdob a je datován do druhé poloviny periody I. Především ze západní části Polska pak pocházejí tomuto typu podobné nákrčníky, které jsou však poněkud tenčí a mají také menší průměr (12–13 cm). Bylo jich nalezeno celkem 27 a jsou zařaditelné do zhruba srovnatelného časového intervalu (mladší úsek periody I až počátek periody II).

Za zvláštní tvar nákrčníku durynského typu můžeme považovat exemplář z depotu Deszczno II, který je na vnějším obvodu opatřen pěti mohutnými sekerovitými výčnělky. Tento nákrčník nemá žádné paralely a jen podle kontextu jej lze datovat do druhé poloviny periody I. Další dva nákrčníky, tvarově ještě blízké durynskému typu, avšak se zdobeným povrchem, se již hlásí do periody III.

Poměrně velkou skupinu představují nákrčníky se ztenčenými konci („Halsringe mit verjüngten Enden“), které se objevují jako nezdobené i s bohatým rytým ornamentem. Jednoduchých exemplářů bez výzdoby bylo na polském území nalezeno celkem 36 a jsou obecně datovány do mladší části periody I (Bz A2) a na počátek periody II (Bz B1).

Nákrčníky se ztenčenými konci zdobené šikmými liniemi a krátkými příčnými rýžkami se objevují v zásadě ve dvou základních variantách. K variantě Maćkówka můžeme počítat sedm masivnějších nákrčníků se zdobenými konci, zatímco poněkud subtilnější variantu Rzeszów s prakticky nezdobenými hladkými konci zastupuje pět exemplářů. K nim se řadí ještě jeden přechodný tvar a další dva morfologicky příbuzné kusy. Obě základní varianty těchto nákrčníků se ztenčenými konci jsou známy z depotů druhé poloviny periody III, tedy ze stupně Ha A1.

Zcela zvláštní typ představují tzv. límcovité nákrčníky („Halskragen“), vyskytující se především v depotech objevených v severozápadní části Polska. Jejich hlavní oblastí rozšíření je však severní Německo, Dánsko a známe je i z hesensko-durynského území.

Úzce žebrované límcovité nákrčníky („enggerippte Halskragen“) jsou prohnuté do tvaru písmene D a roztepané konce mají svinuté do trubičky. Vnější povrch je pokryt souběžnými podélnými žebry, kterých je většinou devět a sblíží se směrem k hladkým zúženým koncům. Žebra některých exemplářů jsou šachovnicovitě vroubkována. K tomuto typu můžeme přiřadit 12 límcovitých nákrčníků, které lze obecně datovat do periody II.

Pouhými dvěma nálezy jsou pak zastoupeny límcovité nákrčníky, zdobené jedním nebo dvěma pásy průběžných spirálovitých linií a lemované jednoduchými či dvojitými podélnými žebry, místy vroubkovanými. Tyto exempláře patří k meklenburskému typu nákrčníků a objevují se na konci II. periody či počátkem periody následující.

Jiným samostatným vývojovým tvarem jsou velké uzavřené bronzové kruhy o průměru 21 až 25 cm a průřezu 1–3 cm, označované jako nákrčníky typu Sieniawa. Jejich povrch je převážně bohatě zdoben průběžnými pásy šikmých či kolmých linií, doplněných různými příčnými rýžkami, obrvenými nebo rastry a šrafovanými průjúhelníky. Jsou známy z nálezů v jihovýchodním Polsku a podle provedení se rozdělují na tři základní varianty.

První zahrnuje pět velmi těžkých exemplářů, odlitých do ztracené formy, jejichž průřez měří 2 až 3 cm. Druhá varianta, zastoupená čtyřmi kusy, se od předchozí liší zejména způsobem výroby, a to odlitím na hliněné jádro, čímž vznikly relativně odlehčené duté nákrčníky a navíc se ušetřila i bronzovina. Ke třetí variantě jsou řazeny čtyři poměrně masivní lité nákrčníky, jejichž síla je však o něco menší než jeden centimetr. Velké uzavřené nákrčníkové kruhy typu Sieniawa jsou obecně datovány do periody III, tedy do rozmezí stupňů Bz D až Ha A1.

Poslední početnou skupinou nákrčníků, nalezených na území dnešního Polska a spadajících do sledovaného

období, jsou tordované exempláře, které můžeme dále rozlišit zejména podle úpravy konců. Celkem 11 tordovaných nákrčníků a stejně tolik fragmentů, upravených na náramky nebo jiné menší kroužky, má konce ztenčené a hladké („tordierte Halsringe mit verjüngten Enden“). Objevují se nejčastěji v závěru periody III (Ha A1) a v periodě IV (Ha A2 – Ha B1). Tordované nákrčníky s ploše roztepanými hladkými konci svinutými v očko („tordierte Halsringe mit Ösenenden“) byly v Polsku zjištěny v sedmi případech. Ojediněle se mohou vyskytnout již v periodě II, avšak běžnější jsou ve druhé polovině periody III a během periody následující.

Tordované dvojité a trojitě nákrčníky („tordierte Doppel- und Dreifach-Halsringe“) se v Polsku koncentrují zejména v oblasti rozšíření hornoslezsko-malopolské skupiny lužické kultury. Tyto tzv. středoevropské vícedílné nákrčníky („mitteleuropäische mehrfache Bronzehalsringe“) se objevují na rozsáhlém území, a to prakticky od Francie a Německa až po Moravu, Slovensko a Maďarsko. V Polsku jsou děleny na dvě nestěžně početně zastoupené varianty.

K variantě A je přiřazeno celkem 35 dvojitých tordovaných nákrčníků, jejichž jeden hladký konec je tvořen smýčkou a druhý zahnut do dvojitěho háčku, aby bylo možné pružnou ozdobu na krku zapnout. Variantu B reprezentuje jediný exemplář trojitěho tordovaného nákrčníku, na který jsou navíc navlečeny ozdobné spirálky a řetízky.

Rada dvojitých tordovaných nákrčníků pochází z hrobů, a to i kostrových, kde byly objeveny v oblasti krku zemřelého, což jednoznačně potvrzuje jejich funkci. Část exemplářů je známa také z depotů. Datování těchto nákrčníků je v polské literatuře široce diskutováno a jednotlivé nálezy jsou podle konkrétních kontextů zařazovány do období od mladší části periody III (Bz A1) až po pozdně bronzovou periodu V (Ha B2–3).

Na konci soupisu je uvedeno 21 převážně typologicky a chronologicky blíže nezařaditelných nebo neznámých nákrčníků, pocházejících většinou z depotů bronzových předmětů.

Závěrečné shrnutí sledované problematiky, odkazující mimo jiné na přehlednou skládačku se znázorněním chronologického postavení probíraných typů nákrčníků v rámci jednotlivých částí Polska (cf. Taf. 79), je rozšířeno o jeho polskou mutaci. Tento zdánlivě drobný detail ukazuje na silné postavení polské archeologie v zahraničí, které je srovnatelné s jinými vyspělými státy, neboť minimálně souhrny v mateřském jazyce třeba francouzských či italských badatelů se v této německé edici také běžně objevují.

Práce je standardně vybavena soupisem zkrácených citací literatury a časopisů, seznamem příslušných muzeí a sbírek i rejstříkem lokalit. Probírané nákrčníky jsou detailně kresebně dokumentovány na 55 tabulkách. Následuje celková mapa rozšíření i jednotlivé mapy nálezů, rozlišené podle časových horizontů a kontextů. Šest map zachycuje rozložení hlavních sledovaných typů a variant nákrčníků na polském území. Na 14 tabulkách jsou pak předvedeny chronologicky významné nálezové celky vybraných exemplářů.

Literatura

Furmánek, V. 1980:
Die Anhänger in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 3. München.

Gedl, M. 1980:
Die Dolche und Stabdolche in Polen. Prähistorische Bronzefunde VI, 4. München.

Gedl, M. 1981:
Die Rasiermesser in Polen. Prähistorische Bronzefunde VIII, 4. München.

Gedl, M. 1983:
Die Nadeln in Polen I (Frühe und ältere Bronzezeit). Prähistorische Bronzefunde XIII, 7. München.

Gedl, M. 1984:
Die Messer in Polen. Prähistorische Bronzefunde VII, 4. München.

Gedl, M. 1988:
Die Toilettegeräte in Polen. Prähistorische Bronzefunde XV, 1. München.

Gedl, M. 1995:
Die Sichel in Polen. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 4. Stuttgart.

Gedl, M. 2001:
Die Bronzegefäße in Polen. Prähistorische Bronzefunde II, 15. Stuttgart.

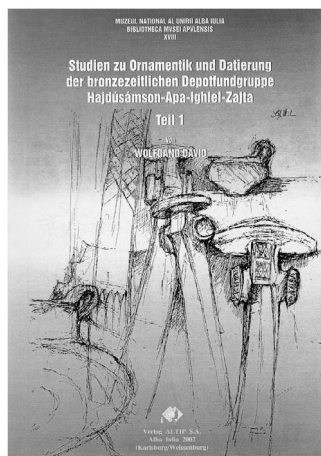
Gedl, M. 2004:
Die Beile in Polen IV. Prähistorische Bronzefunde IX, 24. Stuttgart.

Kilian-Dirlmeier, I. 1979:
Die Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit. Prähistorische Bronzefunde XI, 2. München.

Novotná, M. 1984:
Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 4. München.

Wels-Weyrauch, U. 1978:
Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern. Prähistorische Bronzefunde XI, 1. München.

Wels-Weyrauch, U. 1991:
Die Anhänger in Südbayern. Prähistorische Bronzefunde XI, 5. Stuttgart.

Wolfgang David**Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta**

Bibliotheca musei apulensis XVIII, Muzeul Național al Alba Iulia, Verlag Altip S. A. Alba Iulia 2002 (Karlsburg-Weissenburg).

Teil 1: 512 str., 45 obr. příloh v textu. Teil 2: 354 celostr. tabulek, 18 map, chronologická tabulka.

ISBN: 973-8141-38-9

Recenzovala:

Eva Čujanová

Archeologický ústav AV ČR Praha, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1

Studie W. Davida pojednává o výrobě, složení a rozšíření bronzových honosných zbraní a jejich významu v kulturním prostředí jihovýchodní a střední Evropy ve starší až střední době bronzové. Zatímco časný úsek starší doby bronzové v této oblasti se vyznačoval jednoduchými výrobními technikami, zpracovávajícími zpočátku jen měď v malém spektru nemnoha nástrojů, poskytuje táž oblast v mladším období starší doby bronzové (A2) zcela jiný obraz. Vznikem nové suroviny, bronzu, se rozšiřovaly nejen tvary a složitější formy nástrojů, které ukazují na pokročilé výrobní postupy, např. s použitím hliněných forem. Uplatnění nových technik, jako lití a složité zdobení, dokládá dokonalejší technologické znalosti, které předpokládají řemeslnickou tradici a rozsáhlé kontakty. Intenzita a průběh kulturní změny, jak se na časně bronzovém základu odráží ve vzniku „klasických“ kulturních skupin starší karpatské doby bronzové (např. kultura se zadunajskou inkrustovanou keramikou, kultury Vatina, Vatya, Füzeszabony, Otomani-Gyulavársánd, Suciú de Sus, Wietenberg a Monteoru), poznamenaly kulturní vývoj v celém karpatsko-podunajském prostoru. Ten dosáhl vysokého civilizačního stupně, odvislého nejen od místních životních podmínek a přírodního prostředí, ale hlavně přísnem nových nástrojů, šperků, zbraní a v duchovní rovině pak vlivem nových myšlenek. Schopnost jednotlivých zdejších kulturních skupin přijímat zvenčí přicházející cizí náboženské a rituální představy je možno měřit tím, zda byly přijímány jen nové předměty, nebo s jejich výrobní technikou i příslušné ornamentální a symbolické systémy. To platí nejen pro přejímání materiálních statků, ale i pro zvyky, pohřební rítus a oběti či jejich deponování. Projevu se to stylem výroby a výzdoby předmětů z bronzu, zlata nebo kosti a na keramice v oblastech shora zmíněných karpatských kultur. Na předmětech zde vznikajících se vyvíjí především spirálovitá ornamentika, která je protikladem ke strohému stylu uplatňovanému v kulturách předchozího období.

Úvodem k vlastní analýze předmětů, uložených v depotech typu Hajdúsámson-Apa, probírá autor problematiku datování jihovýchodo- a středoevropských okruhů, v nichž se vyskytují, a změny tohoto datování od Reineckových dob. Podrobně se zabývá náplní chronologických stupňů V. Milojčiće, R. Hachmanna, B. Hänsela a ostatních, včetně těch, kteří sledovali jen typologii bronzových předmětů. Naproti tomu si všímá podrobně pojetí kulturního vývoje u maďarských badatelů, kteří staví časové schéma na následnosti vrstev velkých sídlištních tellů. Velké výzkumy z období před a po druhé světové válce zůstávají z velké části nepublikované a sami maďarští badatelé se v synte-

tických pracích vracejí ke starším názorům Tompovým, Childeovým, Moszolicsově a Bóny. Názory dvou posledně jmenovaných rozebírá autor důkladně, protože se oba odlišují od dnes již obecně přijímaného postupu bronzových předmětů od východu na západ tím, že konec autochtonního vývoje maďarské starší doby bronzové podle nich způsobil postup kmenů mohylové kultury ze střední Evropy na jihovýchod. Novější názory na datování a význam depotů v maďarské oblasti a na chronologii jsou prezentovány podle prací Kaliczových, Kováčových a Kemenczeiových. Připojena je kapitola týkající se vývoje na Slovensku podle prací Točíkových, Vladárových, Novotné a Benkovsky-Pivovarové.

Největší část Davidovy publikace zaujímá dnešní stav bádání o bronzových zbraních a jejich morfologická a ornamentální analýza. Tyto honosné zbraně autor dělí na sekeromlaty s terčovitým týlem (Nackenscheibenäxte), s hřebenovitým týlem (Nackenkammäxte) a různé druhy sekeromlatů s příčnou tulejkou (Schaftröhrenäxte a Schaftröhrenäxte), z nichž významné jsou sekeromlaty s vějířovitým týlem. Opět nejprve probírá jejich rozbor, jak je ve svých pracích podávali Ion Nestor, Amália Mozsolics, B. Hänsel a A. Vulpe. Třídí je více než podrobně na typy a varianty podle tvaru týlu a tulejky. Při analýze ornamentu sleduje postup, jaký zvolila B. Kroeger-Michelová, která výzdobné prvky rozděluje do čtyř základních skupin: 1) body a jejich seskupení, 2) trojúhelník a jeho odvozeniny, 3) kruh a jeho deriváty a 4) spirály a odvozené motivy. Do nejmenších podrobností provedené analýzy výzdoby obsahují téměř 200 rozlišitelných a uplatňovaných motivů.

Při morfologické analýze dělí autor sekeromlaty s terčovitým týlem na různé skupiny a varianty i mimo karpatsko-dunajský okruh, označované podle nalezišť. Jsou hlavní součástí depotů Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta, v nichž se objevují pohromadě různé jejich varianty, v různém počtu a představují v nich svými tvary a výzdobou exkluzivní, honosné a reprezentační zbraně. Současné však obsahují i jiné druhy zbraní, jako zdobené meče a dýky s plnou rukojetí, oštěpy, klasické sekerky a spirálovité nárameníky (Handschutzspirale), ale chybí v nich šperky a ozdoby šatu a nikdy nebyly ukládány na sídlištních. Složení těchto depotů ukazuje na výhradní sféru mužů jako jejich původních majitelů a dosvědčují výsoce kovozpracující řemeslo, jehož vznik v prostoru východoslovensko-maďarsko-západorunské rudné oblasti je třeba spojit s cizími, východoevropsko-anatolskými nebo egejskými vlivy. Rozšíření těchto honosných předmětů a jejich pronikání do střední, jihovýchodo-severovýchodní a západní Evropy až do jižní Skandinávie působilo na místní kovovou výrobu napodobováním jihovýchodních předloh.

Sekeromlaty s terčovitým týlem různých variant obsahují i depoty typu Kosziderpodlás-Dunaujváros, v nichž se kromě zbraní objevují i součásti zenského a mužského kroje, jehlice, spirálky, závěšky a náramky. Byly ukládány výhradně na sídlištních, což ukazuje na jiné důvody jejich deponování a jiný okruh původních majitelů, než u depotů typu Hajdúsámson-Apa. Oblastí rozšíření depotů typu Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta je východní Maďarsko a západní Sedmihradsko mezi Tisou na severozápadě a řekou Maros na jihu a odpovídá území kultur Otomani-Gyulavársánd, Suciú de Sus a částečně wietenberské. V takto vymezené potiské oblasti chybí kromě bohatých hrobů válečníků také ze sídlišť pocházející depoty typu Koszider, které se vyskytují v územích severně a severozápadně od skupiny Hajdúsámson-Apa. Hroby se sekeromlaty s terčovitým týlem se vyskytují západně od skupiny Hajdúsámson na obou březích střední a dolní Tisy, v Bače, Banátu, Sirmiu, Slavonii, v severozápadním karpatském okruhu u Iplu a Nitry, jižně od ohbí Dunaje a na západ podél Dunaje v Rakousku, ve středních, severozápadních a západních Čechách až v Horní Falci a na severní Moravě. Společně se sekeromlaty se v hrobech objevují meče

a dýky, ale nikdy spirálovité náramky (Spiralbergen), ty-pické pro depoty.

Sekeromlaty s terčovitým týlem třídí autor podle různého ukončení terče a podle odlišné výzdoby na varianty i mimo vlastní karpatsko-dunajský okruh. Z nich je např. bohatě zdobená varianta Olomouc rozšířena na Moravě, jihozápadním Slovensku a v jižním Německu v oblasti středodunajské kultury. Varianta Tachlovice naproti tomu je nezdobená, s vysokým trnem na terči a varianta Zelené (z mohyly 8) je nezdobená, s vysokým výčnělkem na terči a s prstencovitými vývalky na obou koncích tulejky.

Stejně podrobně jako sekeromlaty s terčovitým týlem autor probírá sekeromlaty s hřebenovitým týlem. Kromě z bronzu bývají zhotovovány i ze zlata (Tufalau).

Z ornamentální analýzy těchto typů sekeromlatů vyplývá, že je někdy až individuálně pojatá. V okruhu depotů typu Hajdúsámson obsahuje jen depot Apa sekeromlat s hřebenovitým týlem, který se vyskytuje v depotu z Nitrianského Hrádku, spolu se sekeromlaty s vějířovitým týlem (typ Křtěnov) a se sekerkami se schůdkem a oštěpem, zdobeným na tulejce.

Sekeromlaty s vějířovitým (většinou zdobeným) týlem jsou jedním z typů sekeromlatů s příčnou tulejkou, zdobenou prstencovitými rýhami nebo vývalky na koncích s více variantami. Jako 1d je označena zdobená varianta Olbramovice, k níž jsou počítány sekeromlaty z Borotic, Křenovic a Gemeinlebarn a další z území moravsko-dolnorakouského a západoslovenského, s těžištěm v kulturní sféře maďarovsky-věteřovsko-böheimkirchenské.

Nejčastěji doloženou je varianta Křtěnov, označená 1b v západním Maďarsku, v Banátu, na SZ Slovensku, na sev. Moravě, v Dolním Slezsku, v Čechách a ve Francích, s ojedinělým výskytem v Pomořanech. Zcela chybí na jižní Moravě a v Dolním Rakousku.

Další velká část Davidovy studie je věnována kombinacím sekeromlatů s jinými předměty v depotech. Jsou to nejen kombinace jejich různých typů, dále pak se sekerkami, oštěpy, meči, dýkami, se spirálovitými nárameníky, jehlicemi, náramky, srpy, závěsky různých typů, se zlatými náušnicemi a s keramikou. Neméně podrobná jsou vzájemná srovnávání typů a variant sekeromlatů s terčovitým týlem v okruhu depotů typu Hajdúsámson-Apa a Koszider v různých územích střední Evropy. Srovnání jsou doprovázena tabulkami.

Velice podrobně je sledována historie výroby sekeromlatů z hlediska jejich dlouhého trvání a velkého počtu kusů. Zdá se, že jen ty nejstarší na počátku vývoje v technickém smyslu mají výzdobu ojedinělou a umělecky hodnotnou a vypovídají o uměleckém nadání a citění jejich výrobců, zatímco sekeromlaty nezdobené a technicky jednoduché na konci střední a v mladší době bronzové jsou sériové výrobky. Otázkou dílen, v nichž byly honosné zbraně vyráběny, je třeba posuzovat z hlediska techniky výroby, funkce a okruhu jejich původních majitelů a podle příslušnosti ke kulturnímu okruhu, v němž byly deponovány. Depoty typu Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta obsahují výrobky rozdílných výrobních okruhů, které byly vyráběny na stejném území s ostatními v depotu nalezenými předměty a mohou pocházet i z jedné dílny. Pokus lokalizovat rozdílné dílny na území stylu Hajdúsámson-Apa zůstává pro málo variant předmětů a v nepřesných datovacích možnostech nejistý.

V kapitole o obecně kulturním rámci starší doby bronzové autor probírá blízké i vzdálené kontakty, které na základě výskytu honosných zbraní měla vládnoucí vrstva tehdejší společnosti. Podle forem nejen zbraní, ale i ostatních s nimi se vyskytujících předmětů skupiny Hajdúsámson-Apa lze odvodit široké styky, na nichž se podílely anatolsko-egejská i východoevropské stepní oblasti. V dunajsko-karpatském okruhu se objevují kostěné a zlaté nálezy se spirálovitě vlnitou ornamentikou, jejichž předlohy lze považovat za importy egejsko-anatol-

ského okruhu (např. tvary koňských postrojů, zdobené rukojeti nástrojů, pyxidy). O vzájemných stycích mezi Egeidou a dunajsko-karpatským prostorem v době šachtových hrobů není třeba pochybovat. Dosvědčují to např. spektrální analýzy, které naznačují, že část zlata v mykénských šachtových hrobech může být sedmihradského původu. Dalším dokladem styků vzdálených oblastí je baltský jantar v Mykénách a na Balkáně, v karpatské oblasti, až v jižním Německu a okolí. Ukazuje se, že depoty Persinari, Tufalau, Hajdúsámson, Apa, Nitriansky Hrádok, Křtěnov ad. náleží do doby, která v metalurgickém ohledu představuje začátek vrcholu doby bronzové a v níž zaznamenáváme největší rozmach a rozšíření opevněných sídlišť. Podle počtu depotů, kvality jejich výrobků, podle velikosti a vybavení sídlišť i vybavy některých hrobů lze mít zato, že elitní vrstvy dosáhly hlavně v pozdních fázích kultur Vatina, Vaty, Füzeszabony a Otomani-Gyulavársánd (tj. období MB2–3 = A₂B áľter) vysokého stupně kulturního vývoje.

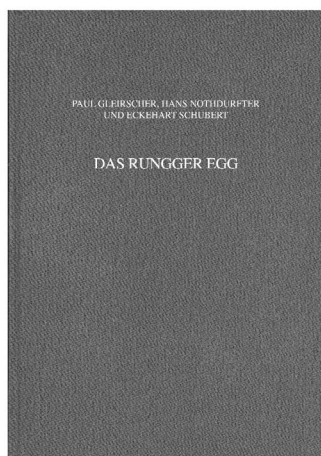
Objemné dvousvazkové dílo W. Davida je možno považovat za studnici materiálové základny kovových předmětů a možností interpretace jejich významného podílu na vzniku toho kulturního prostředí v karpatsko-dunajské oblasti, které pak vysílalo podněty, vyrovnávající úroveň kulturních oblastí severo- a jihozápadním směrem, nejen do střední Evropy. Zůstává otázkou, zda využití jen depotů k vykreslení kulturního prostředí není příliš jednostranný pohled, který by mohl pozměnit současné nálezy keramiky a obsahy hrobů nejen válečníků, ale to je, zdá se, úkol dalších podobně zaměřených prací v prostoru od východního Rumunska po západní Německo. Podle užitých relativně chronologických stupňů není zcela jasné, zda Davidovo dělení stupně BzB na starší (áľter) a mladší (jünger) lze ztotožnit s dříve běžným rozdělením na B₁ a B₂, jestliže i stupeň C je tu dělen na C₁ a C₂. V rámci západočeské skupiny mohylové kultury jsou časově tříděny hroby, depoty a sídliště nejen podle bronzových předmětů, z nichž např. jehlice patří mezi krátkodobější ukazatele, ale i podle keramiky. Na str. 413 Davidovy práce je slovně vymezen horizont depotů na konci starší a počátku střední doby bronzové ve středoevropském prostoru (Langquaid, Regensburg-Hechweg, München-Passing, Bühl, Věteřov, Lužice, Smedrov, Křtěnov, Ves Touškov), avšak na chronologické tabulce jsou rozmístěny ve velkém časovém rozmezí. Zde jsou také zařazeny hrobové nálezy z Kolovče, Holýšova a Plzně-Nové Hospody 65 a 70 až do období B jünger. Nejen podle zařazení těchto hrobů většinou badatelů na samý začátek B1 je tady nutno vzít v úvahu i keramiku v těchto hrobech, která se téměř v nezměněné podobě vyskytuje již na západočeských rovinných i výšinných sídlištích z období A2/B1. Tyto tvary také nemají rytmou výzdobu, charakteristickou pro mohylové nádoby stupňů B i C. Pro západočeskou mohylovou skupinu je vhodnější např. pojetí E. Gersbacha, který nejstarší starostředobronzovou fázi charakterizuje jehlicemi se čtyřhrannou srpovitě prohnutou jehlou, kónickou hlavicí a připojeným očkem nebo s otvorem v krčku, které nazývá podle depotu Smedrovským typem, a do této fáze zahrnuje i nálezy z Holýšova, Kolovče a z Plzně-Nové Hospody, z mohyl 65 a 70. E. Gersbach (1974, 239) poukazuje na různé neshody v datování jednotlivých mohylových skupin příp. nerovnoměrnosti vývoje mezi východnějšími a západnějšími oblastmi, ale tu není možno postřehnout při pohledu na přímou linii, jakou představují lokality na Davidově tabulce.

Literatura

Gersbach, E. 1974:

Áľtermittelbronzezeitliche Keramik von Esslingen a Neckar, Fundberichte aus Baden-Württemberg, 1, 226–250.

Paul Gleirscher – Hans Nothdurfter – Ekehart Schubert
Das Rungger Egg
 Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz
 bei Seis am Schlern in Südtirol

Römisch-germanische Forschungen
 Band 61. Römisch-germanische Kom-
 mission des Deutschen Archäologi-
 schen Instituts zu Frankfurt a. M. Verlag
 Philipp von Zabern. Mainz am Rhein
 2002.

VII + 264 str. se 47 obr., 156 tab. a 5
 příloh plánů a map.

ISBN 3-8053-2826-5

Recenzoval:

Miloš Čizmar

Ústav archeologické památkové péče,
 Kaloudova 30, CZ 614 00 Brno,
 cizmar@uapp.cz

Specifičnosti vývoje tyrolské oblasti v předřímské době železné si poprvé povšiml počátkem 20. století P. Reinecke a jejím archeologickým dokladům věnovala pozornost řada dalších badatelů, kteří se snažili o jejich další poznání; celý komplex jako kulturu Fritzen-Sanzeno označil počátkem 60. let O. Menghin (obr. 1).

Posuzovaná monografie podává jednak komplexní zpracování a vyhodnocení lokality Rungger Egg v jižním Tyrolsku, jednak podrobnou studii o problematice žárových obětních míst ve východoalpské oblasti. Rungger Egg se tak stal nejlépe zpracovanou jihotyrolskou lokalitou, kde je osídlení kultury Fritzen-Sanzeno soustředěno podél údolí řeky Eisacku; ze severního Tyrolska, z povodí Innu, jsou to v současné době hradiště Hohe Birga a pohřebiště v Kundlu.

První část publikace o Rungger Egg zpracovali H. Nothdurfter a E. Schubert a odbornými přírodovědnými příspěvky ji doplnili A. von den Driesch, P. Schröter a K. Oeggel, podrobné vyhodnocení nálezů a obsáhlé pojednání o obětních místech ve východoalpském prostoru podal P. Gleirscher.

Lokalitu objevil roku 1962 K. Hucke (za války ředitel MZM v Brně), který zde provedl drobný sondážní výzkum, datoval ji do doby železné a publikoval v roce 1971. O rok dříve zde však bratři Schubertové uskutečnili terénní průzkum, získali kalcinované kosti, střepy a rozpoznali, že by se mohlo jednat o obětní místo. Výzkum lokality se uskutečnil teprve v letech 1984–86 za spolupráce RGK ve Frankfurtu nad Mohanem, Jihotyrolského zemského památkového úřadu a Městského muzea v Bozenu. V prostoru jižní paty skalnaté ostrožny, asi 7 metrů pod jejím vrcholem, byly postupně odebírány vrstvy ve vytyčené čtvercové síti 5 x 5 metrů, přičemž zemina se proplavovala a využíval se i detektor kovů. V publikaci je podán podrobný popis nálezové situace, který je doplněn odbornými posudky botanického a především osteologického materiálu. Ten přinesl závažný poznatek o přítomnosti spálených kostí, a to nejen zvířecích, ale i lidských, většinou juvenilních jedinců – jedná se o první prokázání této skutečnosti na obětních místech v oblasti středních Alp. Šesti sondami byl zkoumán val na východním obvodu obětního místa. Zjištěny byly dvě fáze hradby s kamennou, 1 m silnou čelní zdí, za níž bylo navrženo hlinité těleso; na jihu a západě lokality se nacházejí pouze přirozené terénní stupně.

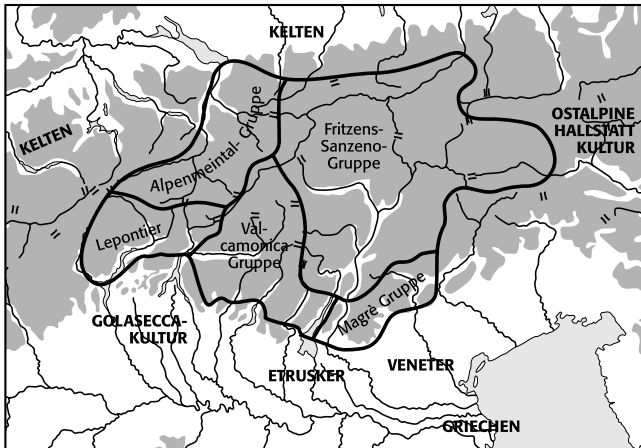
Asi 100 m východně ležící vrchol skalnaté ostrožny je opevněn valy, které ale nemají z obranného hlediska příliš

velký smysl. Na vrcholu se nachází také vysoká kamenná pyramida. Sporadické nálezy keramiky z doby bronzové a doby železné, včetně kalcinovaných kostí, naznačují, že by také mohlo jít o obětní místo.

Popsáno je i současné hradiště Gschlier, nacházející se asi 700 metrů SV od Rungger Egg. V této souvislosti jsou v monografii přehledně podány i informace o dosavadním výzkumu hradišť v Tyrolsku.

Těžiště posuzované práce o Rungger Egg spočívá v podrobné analýze keramiky a drobných nálezů, které se nyní v alpském prostoru staly klíčovými pramenem pro poznání hmotné náplně kultury Fritzen-Sanzeno. Největší a nejzávažnější je soubor halštatských a laténských spon, které jsou analyzovány v rámci celého alpského prostoru i přilehlého území. Z halštatských spon byly nalezeny jak starší – housenkovité a uzlíkovité (HaC2), tak i mladší typy jako loďkovité, s třemi knoflíky, dračí, hadí a obloukovité spony (HaD–LTA). Posledně zmíněné jsou typickou formou spon mladší doby halštatské v horní Itálii a v alpském prostoru. Varianty s oboustranným spirálovitým samostřílovým vinutím lze klást do pozdně halštatského a časné laténského období. Stejně časové vročení mají i dva nálezy spon se zdobenou patkou. Typickou formou období LTA v jiho- a východoalpské oblasti a přilehlé zóně jsou zvířecí spony. K charakteristickým tvarům východoalpského prostoru náleží certoská spona se svými variantami, která byla na lokalitě nalezena nejméně v 51 exemplářích. Tento typ spony se vyskytuje již ve stupni HaD3, většinou však v LTA a má přesah dokonce až do stupně LTb. V oblasti kultury Fritzen-Sanzeno se nejčastěji vyskytují typy VIII a XI. Staršímu laténskému období náležejí různé varianty drátěných spon, z nichž pouze jedna je typu Marzabotto stupně LTA, ostatní jsou mladší z LTb – jde bohužel jen o fragmenty spon; některé však určitě náležejí i münstergenskému typu. Mandolinové spony, které se ve stupni LTb2 vedle jižního a východního Švýcarska obzvláště často vyskytují právě na území kultury Fritzen-Sanzeno, byly nalezeny ve dvou exemplářích. V jednom exempláři byla nalezena račí spona, typ, který je v různých variantách typický pro trentinskou oblast zejména v období LTb2 a LTC1, vyskytuje se však i později; spona z Rungger Eggu náleží mladší variantě ze stupně LTC2. Výraznou skupinou jsou spony s vývalky na lučiku, vyskytující se v mnoha variantách od stupně LTb až do počátku pozdního latěnu; exempláře z Rungger Eggu náležejí stupni LTC. Zlomky železných drátěných spon středoláténské konstrukce náleží stupňům LTC a snad i LTD. Z nalezeného souboru pouze sedm bronzových spon patří jistě pozdně laténskému období – z nich nejvýraznější jsou dvě tyrolské palmetovité spony a spona A 65. Pozornost zasluhuje zejména skutečnost, že zvláště na konci časného latěnu a během střední doby laténské zde vystupují specifické alpské formy spon – mandolinové, s helmovitou hlavicí, račí, s třemi vývalky; v pozdní době laténské pak tyrolské lžičkovité a palmetovité spony. Autor také diskutuje způsob nošení spon a podoby kroje.

Z dalších nálezů lze zmínit velké množství bronzových knoflíků, které opět ukazují na pozdně halštatské a časné laténské stáří, a přes tisíc bronzových kroužků širokého datování, které se nalézají velmi početně v alpském prostoru právě v depotech a na obětních místech. Prsteny jsou zastoupeny hlavně jednoduchými a spirálovitými kroužky s širokým datováním; vyskytla se i jedna gemma z 1. stol. př. n. l. Početné zlomky jednoduchých náramků se těžko klasifikují, nejčastější jsou s přeloženými konci, zdobené rytými kruhovými očky, snad stylizovanými zvířecími hlavičkami. Tento typ je pro kulturu Fritzen-Sanzeno obvyklý a je datován na konec časného a počátek středního latěnu. Kroužkovité vlasové ozdoby a zlomky nákrčníků náleží době halštatské, laténskému období patří zajímavý zlomek tordovaného nákrčníku s třemi uzlíky, které mají své největší rozšíření v severoitalské keltské oblasti. Ze skleněných předmětů představují největší počet jednodu-

Obr. 1. Archeologické skupiny na rétském území (podle: Gleirscher, P., Die Räter, Chur 1991, str. 16).

ché modré korálky, dále jde o korále s očky a s klikatkovou výzdobou, které náležejí pozdnímu halštatu a časnému latěnu. Dále byly při výzkumu nalezeny zlomky patrně halštatských kovových nádob a velké množství různých kování.

Nástroje a zbraně jsou oproti Sanzeno dochovány velmi torzovitě – jde o rydla, šídla, jehly, nejisté nálezy klíčů, typově poměrně rozmanité nože, z nichž velká skupina má v halštatské tradici rovnou rukojeť. Vyskytly se i exempláře typické vnitroalpské formy časného latěnu – nože s odsazeným výčnělkem mezi rukojetí a břitem a stejně datovaný sekáč s obloukovitou rukojetí. Autor podrobně diskutuje funkci sekáčů a podává přehled jejich třídění a územního rozšíření. Obsáhlá část rozboru je věnována nálezům kopí a jejich botek, které náleží spolu se sekerymi ke standardní výzbroji vnitroalpských bojovníků doby halštatské i latěnské. Problematické je rozlišení kopí od oštěpu, autor upozorňuje, že na vyobrazeních situlového umění mají válečníci i dvě kopí. Nalezla se i vrhací zbraň římského vojska – *pilum*, které se v oblasti kultury Fritzen-Sanzeno vyskytují poměrně početně. V severní Itálii se nejstarší *pila* vyskytují v pozdním 4. století, jejich původ se hledá v umbrijském prostředí. V římské armádě nalezla *pila* použití až ve druhém století – takto je datován i nález z Rungger Eggu. Pozornost je věnována meči a jeho částem, které se v této oblasti vyskytují poměrně často. Bojovnícké i ženské opasky byly kožené, se záponami vystupují ovšem společně se zbraněmi. Nejstarší zápony z pozdní doby halštatské a časného latěnu jsou jednoduché s nýtem, zápony s kroužkem vystupují v LTC2 a jsou obzvláště typické pro pozdní latěn. Podle prostorového rozložení nálezů autor soudí, že i ony jsou součástí bojovníckých garnitur. S opasky souvisí i železné kroužky.

Největší část nálezů z lokality představuje keramika (1 900 kg), která je pro jižní Tyrolsko nyní největším a nejdůležitějším souborem a autor ji hodnotí postupně podle jednotlivých tvarů.

Typickou formou jsou zdobené i nezdobené šálky typu Fritzen, příznačné pro časnou fázi kultury Fritzen-Sanzeno v HaD3–LTA. Výzdobu tvoří především kolkované kroužky a vodorovný pás s větvičkovitým ornamentem. Pro stupeň LTB jsou typické svíslé hřebenové kolkky, v tomto období a snad i na počátku stupně LTC se vyskytují šálky s kolkky v podobě palmet, koleček a dvojitých trojúhelníků. Na ně časově navazují šálky typu Sanzeno s vysokým hrdlem, které se vyskytují i v pozdním latěnu a jsou také zdobené kolkováním. Kromě těchto dvou výrazných tvarů se objevují i šálky s nízkým válcovitým hrdlem z počátku vývoje kultury Fritzen-Sanzeno a šálky esovitého profilu, které se vyskytují od časného do pozdního latěnu. Druhý

typ je převážně zdoben hřebenovým kolkováním různých variant, z nichž zvláště výrazná je skupina kolků v podobě kroužkových oček. Podle autora lze snad uvažovat o vztahu ke kolkované keramice keltské, která převzala předlohy z Itálie asi právě přes oblast kultury Fritzen-Sanzeno; zvláště je to možné u keramiky s obloukovitým kolkováním.

Vedle šálků jsou nejčastější keramickou formou džbány několika typů, u nichž autor detailně rozlišuje ještě řadu variant. Dalšími jsou výrazné tvary hrnců s bohatou výzdobou, podle níž lze rozlišit starší a mladší formy, hrnce s dvojitými uchy a hrnce s příčnými uchy, tvar pravděpodobně převzatý od Etrusků.

Tyto hlavní tvary doplňují nádoby s torčovanými sloupky přes hrdlo, situly, mísy, talíře-pokličky, pekáče s úchytkami a také v jihotyrolském prostředí cizí tvary: alpská lištovitá keramika, která je typická pro severní oblast kultury Fritzen-Sanzeno a pozdně latěnský svíslé rýhovaný grafitový hrnec s výraznou profilací, který má analogie ve východním Tyrolsku, případně v Horním Rakousku.

Pro úplnost je publikován i soubor keramiky dokládající předchozí osídlení lokality z mladšího období starší doby bronzové a ze střední doby bronzové.

V souvislosti s rozbohem keramiky je podán zasvěcený exkurz o rétském písmu, které se kromě hrobových stél vyskytuje na bronzových nádobách, řidčeji pak na keramice. Na ní jsou ovšem umístěna pouze jednotlivá písmena, nejčastěji I a X, která lze považovat nejspíše za značky.

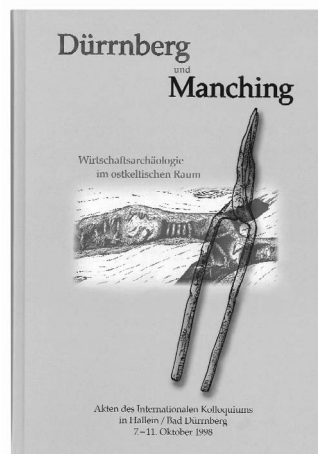
Podrobný rozbor je u řady nálezů doplněn (spony, keramika, typy výzdoby) úplnými soupisy výskytu a mapami s jejich geografickým rozšířením – autorovi to umožnilo pokusit se o stanovení okruhů jednotlivých keramických dílen.

Významnou součástí práce je pojednání P. Gleirschera o žárových obětních místech ve východních Alpách, jejíž velmi přínosná soupisová část obsahuje celkem 201 lokalit z alpské i jihoněmecké oblasti. V první části je podán přehled vývoje poznání této kategorie památek, počínaje průkopnickou studií W. Krámera z roku 1966 až do současnosti. Dále pak autor obsáhle diskutuje problematiku obětních míst z různých úhlů pohledu. Počátek obětních míst lze klást do období střední a pozdní doby bronzové, největší rozšíření nastalo ve střední době halštatské a v časně latěnském období, poté došlo k jejich využívání v časně době římské. Většinou byla dosud konstatována přítomnost pouze zvířecích juvenilních kostí, teprve na Rungger Eggu a na slovenské lokalitě v Prosném byla zjištěna v osteologickém materiálu i přítomnost lidských kostí. Na Rungger Eggu tvořily lidské kosti dokonce podstatnou část. Žárová obětní místa rozděluje autor na lokality ležící ve vysokohorském prostředí a v údolních a středohorských polohách; do druhé skupiny náleží i Rungger Egg a jiné jihotyrolské lokality, považované sice za hradiska, u nichž však lze podle autora předpokládat spíše kultovní funkci. Zdá se, že právě pro ně je příznačná přítomnost pyramidovitých kamenných oltářů vysokých až 15 metrů. Nelze ovšem podle mého soudu a priori interpretovat všechna hradiska jako obětní místa; v tom se např. u známé lokality Sanzeno rozchází s autorem J. Nothdurfter. P. Gleirscher si všímá i obětních míst v jihoněmeckém prostředí mezi okrajem Alp a Dunajem, kde po etapě využívání v době bronzové a halštatské došlo k oživení tohoto zvyku v pozdní době latěnské a zejména během doby římské. V další kapitole je postupně chronologicky komentován archeologický inventář obětních míst. Značná pozornost je mimo jiné věnována různým typům votivních plastik. Spojovat všechny kategorie nálezů s kultovními praktikami je ovšem sporné – řada nálezů i nálezových situací na některých lokalitách dokládá například také kovoliteckou a železářskou produkci (na Rungger Eggu považuje autor čtyři kusy strusky související s hornickou a kovářskou činností za symbolické; nálezy jehel, šídel a tkalcovského závaží souvisí s místní textilní čin-

ností). Na druhé straně spolehlivé doklady kalcinovaných lidských kostí ve spojitosti s nálezy z hesenských a pravděpodobně i našich oppid aktualizují diskusi o pohřbívání v pozdní době laténské.

Rungger Egg lze považovat za nejlépe prozkoumané alpské žárové obětní místo, které plnilo svoji funkci od staršího halštatu (HaC) až do závěru doby laténské (LTD2). Monografie je významná nejenom pro poznání hmotné kultury jihotyrolské oblasti v průběhu 6.–1. století př. n. l. a jejích nadregionálních kontaktů, nýbrž i pro poznání obětních míst v obecné rovině. V archeologii je stále živě diskutována otázka odlišení situací a nálezů sakrálního i profánního významu; obě funkce se však na opevněných lokalitách podle mého soudu mohly také prolínat. V tomto směru je práce i podnětem pro bádání v naší oblasti – na Slovensku je kromě Prosného nyní známo obětní místo i v Trenčianských Teplicích a pozornost zaslouží také bizarní lokality z Českého Ráje uváděné J. Waldhauserem.

**Claus Dobiát – Susanne Sievers – Thomas Stöllner (Hrsg.)
Dürrnberg und Manching
Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum**

Akten des Internationalen Kolloquiums in Hallein/Bad Dürrnberg vom 7. bis 11. Oktober 1998.

Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M., Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, Vorgeschichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 7. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2002.

VIII + 382 str. textu, 191 obr. a 7 tab. ISBN 3-7749-3027-9

Recenzoval:

Jan Michálek

Muzeum středního Pootaví, CZ 386 01 Strakonice, muzeum@strakonice.cz

Obsáhlý sborník přináší nejnovější výsledky archeologického bádání posledních desetiletí v komplexní spolupráci s přírodovědnými disciplinami, osvětlujícími hospodářské dějiny doby železné ve východokeltském prostoru, a to v úzké souvislosti se společensko-historickými a historickými událostmi a otázkami. Podobné problematice bylo nedávno i v české archeologii věnováno diskusní setkání s názvem „Organizace specializované výroby v mladším pravěku“, konané v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze roku 1995. Příspěvky byly souhrnně publikovány v Archeologických rozhledech 47, 1995, str. 541–650.

Obsah - Inhalt: C. Dobiát – S. Sievers – Th. Stöllner: Vorwort, VII–VIII. Celkem 32 publikovaných referátů bylo předneseno na mezinárodním kolokviu, konaném v Bad Dürrnbergu u Halleinu v Horním Rakousku 7.–11. 10. 1998. Setkání bylo věnováno „hospodářské archeologii“ ve východokeltském prostoru, která již celá desetiletí přispívá k dalšímu a hlubšímu poznání keltské kulturní historie.

G. Dobesch: Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen, 1–25. Výpověď antických písemných pramenů, týkajících se obchodu a hospodářství, jakož i zprávy o komunikacích v Galii (Messalía, Narbo). Jako hlavní dopravní tepny sloužily řeky (srov. obr. 1); z českých jsou uváděny pouze Labe (Albis) a Odra (Viadua). Pro komunikace mimo Galii je jen málo pramenů (či je spíše neznáme?). Autor řeší i otázky tzv. „jantarové cesty“ a otázky obchodu v Césarově době.

O. H. Urban: Gedanken zu einer Wirtschaftsarchäologie, 27–32. Bližší vysvětlení a objasnění pojmu „Wirtschaftsarchäologie“ jako součásti dějin hospodářství, pro které máme k dispozici pouze archeologické prameny. Zmiňována je i pramenná základna a hospodářský systém ve východokeltském prostoru v mladší době laténské, který autor označuje jako „Pre-take-off society“.

N. Venclová: Theoretische Modelle zur Produktion und Wirtschaft der Latènezeit, 33–48. Další z četných autorčiných příspěvků k produkci (výrobě) a její organizaci v laténské Evropě, tj. teoretické modely výrobních a hospodářských mechanismů (k tomu viz dále např. Venclová 1995; 1995a; 1998; 2001; 2001a).

H. Küster: Vegetationsgeschichte des Alpenvorlandes während der Eisenzeit, 49–54. Příspěvek založený na výsledcích pylových analýz z bavorského Předalpi. V době železné a následující době římské došlo k zásadním změnám ve vztahu člověka k přírodnímu prostředí; změnila se výrazně také strategie ve využívání krajiny – zakládání sídlišť a využívání území v jejich okolí. Měnilo se zároveň i životní prostředí.

D. Dreslerová: Ein Modell zur Umweltrekonstruktion anhand archäologischer Daten, 55–61. Autorka na příkladě výzkumů v povodí Vinořského potoka ve středních Čechách z období Ha D/LT A stanovuje rozsah sídlišť, jejich polí a rozsah osídlené krajiny a dále i vlastní plochu vsí, počet usedlých rodin, celkový počet obyvatel, rozlohu obdělňkových polí, letních pastvin, využívaných lesů atd.

O. Büchschütz: Die Entstehung von Wirtschaftszentren in Gallien, 63–76. V průběhu stupně LT C dochází ke změnám v hospodářství. To se projevilo především v chovu dobytka (prase, ovce, skot) a v masové produkci (výrobě). Došlo i ke změně kvantity i kvality (zejména výroba keramiky a produkce kovových předmětů). Rozvinutý obchod přinesl četné importy a rozvíjelo se i mincovnictví (ražba potinové mince). Od LT C se specializuje také ruční výroba, ale jsou známa a vyvíjí se i produkční centra. Od 2. stol. jsou zakládána otevřená sídliště (dvorce). Poté, od konce 2. století, jsou budována i oppida, a rozvíjí se produkce a obchodní vztahy. Tato oppida po obsazení Galie nahradila podle římského vzoru města. To vše platí především pro oblast pánve Loiry, stejně jako pro střední i východní Francii. Autor zevrubně rozebírá rozvoj řemesla ve dvorcích, vesnicích a na oppidech, opevněných hradbami typu „*murus gallicus*“; těch je dnes známo již asi 50 (např. Bibracte, Besançon, Villeneuve-Saint-Germain) a tento počet daleko převyšuje počet galo-římských měst. Také písemné prameny umožňují poznání momentu, kdy se zlepšují práva řemeslníků, na hospodářském rozvoji se podílí i aristokratická vrstva, a tak se Galie od svého začlenění do římské říše výrazně rozvíjí, což také posiluje její hospodářský růst a rozvoj.

Následující blok otištěných referátů se z nejrůznějších pohledů zabývá výzkumy v širším prostoru Dürrenbergu u Halleinu v Horním Rakousku.

Th. Stöllner: Der Dürrenberg, sein Salzwesen und das Inn-Salzach-Gebiet als Wirtschaftsraum, 77–94. Autor se zabývá dobýváním soli v tomto prostoru (tj. v „Salzkammer“) a tzv. hospodářským centrem v okolí Dürrenbergu. Sleduje vývoj osídlení od počátků (Ha D1/D2), přes Ha D 2/3, LT A/B a dále až do LTC. K jasnějšímu obrazu pravěké těžby soli bude třeba řešit ještě mnoho otázek.

W. Lobisser – K. Löcker: Latènezeitliches Handwerk im Ramsautal am Dürrenberg bei Hallein, 95–105. Výsledky výzkumů sídliště z období LT A – LT B2/C1 s četnými doklady rozvinuté řemeslné výroby, zejména zpracovávání dřeva a skla, dílen na zpracování kovů, zpracování a výroby kůží, sáproplitové a gagátové výrobky, zpracování masa i produkce keramiky. Velmi významné jsou zdejší nálezy dřeva, které přinášejí důležité poznatky o konstrukci a stavbě domů: LT A patří podle autora domy 1a, 6a, 2a a 6b, LT B dům 5a i 5b (přestavba), LT B2/C1 dům 5, dílna – dům 4 a dům 3. V průběhu stupně LT C došlo k opuštění sídliště.

C. Brand: Graphitton und Glas: Studien zur keltischen Keramik- und Armringproduktion vor dem Hintergrund Dürrenberger Siedlungsfunde, 107–116. Významné nálezy a doklady řemeslné výroby. Tentokrát jsou zmiňovány keramika a lokální výroba hliněných konvic „typu Dürrenberg“, čokovitých lahví s kolkovanou výzdobou, totéž platí i o keramice tuhové (hrncích) – podle I. Kappelové skupina „Dürrenberg“ – srov. obr. 1. Rovněž u skla se uvazuje o místní produkci (známo je zde asi 20 nalezišť), chybí však stále chemické analýzy. Z Dürrenbergu pochází asi 295 skleněných náramků (to je po Manchingu s 616 kusy druhá největší kolekce) nejméně 25 typů z období LT C až D. V příloze příspěvku nalezneme soupis 30 největších kolekcí skleněných náramků z Evropy (str. 114–115), jejichž počet se pohybuje od 19 do 616 kusů (z českých jsou uvedeny Mšec, Stradonice a Staré Hradisko; k tématu např. *Michálek – Venclová 1994*).

W. Groenman-van Waaterling: Haut- und Fellreste vom Dürrenberg, 117–122. Zhodnocení více než 500 kusů nálezů kůže

a kožešin, zahrnujících široké spektrum druhů, od svazečků vlasů až po celé kožené boty. Nálezy z Dürrenbergu v rámci pravěké obuvní tvorby. Kůže pochází většinou z ovci a telat.

H. Aspöck – H. Auer – O. Picher – Th. Stöllner: Parasitologische Untersuchungen von im Salz konservierten Exkrementen: Zur Gesundheit der Dürrenberger Bergleute, 123–132. Příspěvek k poznání zdravotního stavu pravěkých horníků z Dürrenbergu.

E. Pucher: Archäozoologische Ergebnisse vom Dürrenberg, 133–146. Zkoumání osteologických nálezů: určeno bylo celkem 15 589 zvířecích kostí a zubů. Z toho asi 12 223 (tj. 78,4 %) pochází z hovězího dobytka (skotu), zastoupeny jsou dále i ovce, ovce/koza, koza, prase a v malé míře (pod 1 %) kuň, pes, kohout, jelen, daněk, srnec, divoké prase, medvěd, bobr ad. Tab. 1 předvádí určené druhy z časových horizontů LT A, LT B1, LT B2, LT C1 a LT A–C1; tab. 2 potom počet kostí, nejmenší počet jedinců a procentuální zastoupení. Autor si všímá i stáří a pohlaví porážených kusů, vzhledu (morfologie) a velikosti domácích (tj. chovaných) zvířat.

I. Swidrak – A. Schmidl: Pflanzengrößreste aus der latènezeitlichen Gewerbesiedlung im Ramsautal am Dürrenberg, 147–155. Z dlouholetých výzkumů na Dürrenbergu je dnes k dispozici řada analýz půdy a paleobotanické analýzy. Autor pojednává o doložených kulturních rostlinách a jejich družích.

N. Boenke: Die Nahrungsmittelversorgung, Umwelt und Holzwirtschaft des Dürrenberger Bergbaues, 157–162. Reference o výsledcích projektu, který se zabýval obživou, životním prostředím a dřevařstvím, resp. těžbou dřeva v hornické oblasti Dürrenbergu v posledních deseti letech (použita i paleobotanika).

Další obsáhlá část jednání kolokvia, věnovaná oppidu Manching a jeho hospodářství, tj. oppidu jako produkčnímu a distribučnímu centru, byla doplněná o nejnovejší poznatky výzkumů celé řady neopevněných otevřených sídlišť v jižním Bavorsku a jihozápadním Německu.

S. Sievers: Manching als Wirtschaftsraum, 163–171. *S. Sievers: Wirtschaftliche Strukturen anhand des Fundstoffes von Manching*, 173–182. V obou příspěvcích je Manching představován jako výrobní místo, situované v centru intenzivně hospodářsky využívané oblasti (jsou zde i výskyty železa), napojené na dálkovou síť komunikací. Produkce v zástavbách dvorcového typu je oddělena a vyrábí bronzové a železné předměty, sklo (náramky), keramiku a v neposlední řadě i mince. Následuje vyhodnocení všech dosud výzkumem odkrytých částí oppida a jejich vývoj v období LT C1 až LT D1a–1b.

M. Leicht: Wirtschaftliche Strukturen im Spiegel der Baubefunde von Manching, 183–191. Zhodnocení a rozbor zástavby městského typu na tomto velkosídlišti. Autor vypočítává jednotlivé kategorie staveb, tj. nadzemní kúlové stavby (kúlové jamky a žlábký), zahloubené domy, další zahloubené objekty nejrůznějších funkcí a posléze i jejich technická zařízení. Prezentovány jsou i modely zástavby, mj. i studny.

C.-M. Hüssen: Keltische und germanische Funde im Umland von Manching, 193–206. Zveřejnění nálezů z lokalit Großmehring, Bergheim, Geisenfeld-Ilmendorf a Burgheim, dokládajících osídlení údolí Dunaje mezi Lechem a Ilmem v době zániku oppida, ještě před římskou okupací alpského podhůří. Řešena je i otázka etnické interpretace nálezů – má se jednat o keltské etnikum pozdní doby laténské až doby římské s germánskými elementy, tj. Kelty s kontakty na germánské prostředí.

M. Peters: Entwicklung und Veränderung der Flusslandschaft im Bereich Ingolstadt/Manching seit der letzten Eiszeit, 207–218. Vývoj a změny povodí dunajské nížiny v oblasti mezi Ingolstadtem a Manchingem od poslední doby ledové, tj. v posledních 10 000 letech. Geologické výzkumy, výsledky a změny meandru od pozdního glaciálu

(ca 11 000 BP) přes časný postglaciál, střední holocén a subatlantikum (ca 3 000 BP) až do doby laténské. V závěru jsou prezentovány výsledky pylových analýz.

A. Schäfer: *Manching – Kelheim – Berching-Pollanten. Eisen als Wirtschaftsfaktor*, 219–241. Příspěvek, zabývající se železem jako významným hospodářským faktorem. Otázky dobývání (Kelheim) a zpracování železa (analýzy strusek), zmiňovány jsou železářské pece a další zpracování kovu, otázky obchodu (železné hřivny) a srovnání produkce železa (kategorie: doložena, výrazně zastoupena a velmi častá): oppida Manching – Kelheim („Mitterfeld“) a výrobně-produkční sídliště Berching-Pollanten. Poznání produkce železa společně s jinými hospodářskými aktivitami (výroba keramiky a mincí) může výrazně přispět k objasnění složitých a rozvinutých hospodářských struktur doby laténské v Bavorsku.

R. Gebhard – U. Wagner: *Das wirtschaftliche Umfeld von Manching: Möglichkeiten von Keramik-Untersuchungen*, 243–252. K hospodářské geografii pozdně keltských oppid přispívají výrazně i nálezy keramiky – zde se dá zkoumat, zda byla vyrobena na místě, nebo zda jde o import. S tím je spojen i obchod. Celý příspěvek zkoumá keramiku z hlediska lokálních nálezových skupin. V rámci mezinárodního projektu (od r. 1989) byla prozkoumána mladolátenská keramika z Manchingu a posléze srovnána s dalšími kolekcemi z východo- i západokeltské oblasti. Vyhodnoceno bylo více než 1 000 vzorků keramiky, z toho 465 z Manchingu, 110 z Berching-Pollantenu, 83 z Bopfingenu, 120 z Kelheimu, 130 z Schmiedorf-Osterhofenu a konečně i 75 střepů z jihočeských Modlešovic. Analyzována byla keramika malovaná, šedá vyráběná na kruhu, tuhová, i hrubá. Získané výsledky (pomocí neutronové aktivační analýzy – určení obsahu prvků a určitých materiálových skupin a poté i určení oblasti původu) umožnily klasifikaci lokální i importované keramiky v bližší či větší vzdálenosti od oppida Manching. Podle autorů sotva docházelo k dálkovému transportu a obchodu s keramickým zbožím; to platí zejména o keramice tuhové, kdy byl transportován grafit (resp. grafitická zemina) pro výrobu a ne celé nádoby. Ostatní typy se podobají. Byly obecně známy jak techniky, tak znalosti výroby keramiky, jako např. rychle rotující hrnčírský kruh, příprava hlíny a její ostření, používání pigmentů při malbě a kontrola teploty ve vypalovacích pecích. Keramika z Manchingu je značně podobná nálezům ze sídliště Berching-Pollanten, část patří potom produkci lokální. Zcela odlišné jsou prozkoumané vzorky z českých Modlešovic (a to na základě hlavních složek a prvků zastoupených v keramickém těstě). Jeden tuhový střep z Modlešovic náleží podle výsledků analýz skupině Manching a autoři tak usuzují, že jde v tomto případě o výrobek z Manchingu, který se odtud dostal až do vzdálené jihočeské oblasti (k tomu srov. Abb. 6). Vyčleněny byly následující charakteristické skupiny keramiky: Manching 1 a 2, Schmiedorf a Osterhofen, Berching-Pollanten (tedy skupiny lokální) a Modlešovice (Tabelle 1, Abb. 2, 5 a 6).

Následují dva příspěvky, sledující jihoněmecká a jihobavorská neopevňovaná sídliště (v německé terminologii tzv. „Landsiedlungen“), jejich hospodářskou produkci (zejména výrobu keramiky), soběstačnost a začlenění do obchodní sítě.

W. Irlinger: *Bemerkungen zur Verbreitung und wirtschaftlichen Struktur der offenen latènezeitlichen Siedlungen in Südbayern*, 253–264. Autor se zabývá sídlišti v Sallmansbergu a Künzingu, dále i územím tzv. „Münchner Schotterebene“ a jihovýchodní části Horního Bavorska (Abb. 1). Na těchto příkladech zkoumá funkci jednotlivých sídlišť, jejich kulturní kontakty a také vztah sídlišť a pohřebišť. Analýza těchto středo- až pozdnělaténských lokalit poskytuje zatím jen velmi omezené údaje k jejich sídelní interpretaci. Některá poskytla doklady určitých funkcí, kdy jsou známy lokality s hrnčírskými pecemi (Sallmansberg, Künzing). Jsou však doložena i rozlehlá sídliště s nadregionálními vztahy (zcela prokazatelný je jejich těsný vztah k blízkým komunikacím). Nálezy samotné dokládají vlastní

řemeslnou produkci a také čilé kontakty jak se severem, tak i s jihem (např. sídliště Stöffling).

G. Wieland: *Wirtschaftliche Strukturen in den ländlichen Spätlatènesiedlungen Südwestdeutschlands*, 265–271. Pozdně laténská sídliště a „Viereckschanzen“, římské dvorce (kamenné i dřevěné) a jejich výzkum v sídelní komoře o velikosti asi 4 x 4 km nedaleko Dornstadtu-Tomerdingenu, sz. od Ulmu. Zkoumána jejich struktura: zemědělství, hospodářství, specializovaná řemesla a dálkový obchod.

Níže zmiňované příspěvky informovaly o sídlištích, opevněných polohách a jejich hospodářské struktuře v Čechách (P. Drda na příkladě oppida Závist, příp. i Hrazan a Stradonic), na Moravě (M. Čížmář na příkladě hospodářské struktury oppida Staré Hradisko), Slovensku (K. Pieta – sídlištní struktury a hospodářství centrálních sídlišť, tj. oppid Bratislava, Liptovská Mara, Trenčianské Bohuslavice, menších opevněných sídlišť se stopami hospodářské produkce – např. keltsko-dácké hradiště Nitrianský Hrádok, jakož i vesnických sídlišť na Slovensku – např. Nitra, Šaštín ad.) a také v Dolním Rakousku (P. C. Rams), o jejich rozdílné hospodářské prosperitě, a to také i v závislosti na klimatu (J. Waldhauser), o úpadku a ztrátě hospodářského potenciálu českých oppid během 2. pol. 1. stol. př. n. l.

J. Waldhauser: *Wirtschaftliche Strukturen in offenen Siedlungen und Verkehrswege der Latènezeit in Böhmen*, 273–286. V Čechách je dnes známo asi 1 100 neopevněných sídlišť z pozdní doby halštatské až pozdní doby laténské (Waldhauser 2000). Autor zkoumá jejich hospodářský potenciál (výroba potravin, získávání surovin, řemeslná produkce, domácí výroba, další aktivity jako obchod/výměna, export/import, transport), a to i v souvislosti s vlivem klimatu na intenzitu osídlení a průběhu dálkových komunikací. Stupně LT A–C znamenají podle něho hospodářskou prosperitu. LT B a LT D1 období stagnujícího hospodářství a 1. pol. 1. stol. př. n. l. potom úplnou hospodářskou agónií českých oppid.

P. Drda: *Wirtschaftliche Strukturen am Beispiel böhmischer Oppida (Závist)*, 287–296. Důkladnou analýzou hospodářské struktury oppid v Čechách dochází autor k závěru, že v 2. pol. 1. stol. př. n. l. dochází k útlumu a ztrátě vlastní hospodářské produkce (potenciálu) – k tomu viz dále: Drda – Rybová 1995; 1997).

M. Čížmář: *Ökonomische Struktur des Oppidums Staré Hradisko*, 297–313. Příspěvek, zabývající se zemědělstvím a produkci potravin, železářskou výrobou nejrůznějších nástrojů a zbraní, kovolitectvím, výrobou jantarových korálků, hrnčírstvím atd., které by měly detailněji poznat výrobní techniky jednotlivých řemesel a následně i jejich postavení v hospodářském životě oppida (Čížmář 1995; 2002; Čížmářová 1996; k tématu např. i Fröhlich – Waldhauser 1989; Meduna 1995).

K. Pieta: *Wirtschaftliche Strukturen der spätlatènezeitlichen Siedlungen in der Slowakei*, 315–323. Hospodářské struktury na příkladě oppida Bratislava (depoty mincí, železářské pece, dílny na výrobu kovů, mincovní dílny) a další výzkumy v oblasti rozšíření púchovské kultury. Zkoumána a sledována jsou i menší opevňovaná sídla a otevřená sídliště v zázemí větších center, poskytující nejen doklady zemědělské výroby, ale i intenzivní výrobní aktivity, jako např. kovárství. Autor si všímá i organizace obchodu.

P. C. Rams: *Wirtschaftliche Grundlagen und soziale Struktur der latènezeitlichen Bewohner des Traisental – Ziele, Ansätze und erste Ergebnisse*, 325–329. Příspěvek k hospodářství a sociální struktuře laténské (LT A) populace v tzv. „Traisental“ v Dolním Rakousku. Projekt je zatím ve stadiu sběru dat a konečné výsledky budou následovat až po plánovaném komplexním vyhodnocení. Zkoumáno je v tomto případě pohřebiště Pottenbrunn: analýzy antropologické, následují typologicko-chronologické vyhodnocení hrobových celků, analýza keramiky, rentgenové a metalogra-

fické výsledky (železo, zlato, bronz, stříbro a olovo), určení zvířecích kostí a další zkoumání (sklo, jantar, dřevo, textilie, kámen ad.).

P. Sankot: Zur Problematik des Kunsthandwerkes und der Werkstattbeziehungen in Böhmen während der Früh- und Mittellatènezeit, 331–348. Příspěvek, v němž se autor opět vrací k problematice uměleckého řemesla časně (LT A) a střední doby (LT B1–C1) laténské v Čechách. Lokálně ohraničené koncentrace nálezů na základě detailní analýzy hrobových celků, jednotlivých kategorií šperků i konkrétních tvarů (např. ve vých. Čechách v okolí Nového Bydžova a Kutné Hory, v severozáp. Čechách v dolním Polabí – Libčevěs a Lovosice) nelze jednoduše a automaticky ztotožňovat s určitou dílnou, ale slouží pouze jako pomůcka k určení její lokalizace.

Dva závěrečné referáty (V. Salač a S. Rieckhoff) se věnovaly stále velmi živě diskutovanému a dosud ještě ne zcela uspokojivě osvětlenému konci civilizace oppid, a s tím úzce souvisejícím stavem hospodářství a ekonomiky v průběhu celého 1. stol. př. n. l. ve vlastní střední Evropě.

V. Salač: Kommunikationswege, Handel und das Ende der Oppidazivilisation, 349–357. Autor se zabývá komunikačními spoji a jejich mechanismy v česko-saském hraničním území v závěru existence oppid a významem Labe v kontaktech a organizaci obchodu mezi oběma územími. Zánik českých oppid spatřuje především v labilním socio-ekonomickém mechanismu a skladbě (Salač 1990; 1993; 1995; 1996; 1998; 2000; 2002).

S. Rieckhoff: Der Untergang der Städte. Der Zusammenbruch des keltischen Wirtschafts- und Gesellschaftssystems, 359–379. Ve svém obsáhlém příspěvku představuje autorka komplexní hospodářský a společenský systém (schéma srov. obr. 1), dále prosperitu počátkem 1. stol. př. n. l. a hospodářský (a s tím také spojený kulturní úpadek a úbytek obyvatelstva) úpadek keltských měst od poloviny posledního století př. n. l. To vše přesvědčivě ilustruje na 3 velkých územích v Evropě, s rozdílným vývojem v průběhu LT C2 a LT D: 1. Francie, horní Porýní, Švýcarsko, 2. jižní Německo od Schwarzwaldu až k Innu a 3. Čechy, Morava a rakouské Podunají.

H.-E. Joachim: Schlußwort, 381–382. Závěrečné slovo, shrnující i celkové zhodnocení a význam kolokvia, jakož i jednotlivých příspěvků.

Literatura

Čížmář, M. 1995:

K mincovnictví na keltském oppidu Staré Hradisko — Coinage at the Oppidum of Staré Hradisko (Moravia), *Archeologické rozhledy* 47, 614–618.

Čížmář, M. 2002:

Laténské žernovy ze Starého Hradiska — Latènezeitliche Mahlsteine aus dem keltischen Oppidum Staré Hradisko, *Památky archeologické* 93, 259–271.

Čížmářová, J. 1996:

Bernstein aus dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren, *Arheološki vestnik* 47, 173–182, (Ljubljana).

Drda, P. – Rybová, A. 1995:

Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida — Spatial distribution of specialized crafts at a Celtic oppidum, *Archeologické rozhledy* 47, 596–613.

Drda, P. – Rybová, A. 1997:

Keltská oppida v centru Boiohaema — Die keltischen Oppida im Zentrum Boiohaemums, *Památky archeologické* 88, 65–123.

Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989:

Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů) — Beiträge zur Keltenwirtschaft in Böhmen (Steinmetzerei und Distribution der Dreh-Handmühlen), *Archeologické rozhledy* 41, 16–58 (s další lit.).

Meduna, J. 1995:

Abriß der Problematik der spezialisierten handwerklichen Produktion während der Latènezeit — Nástin problematiky specializované řemeslnické výroby v době laténské, *Archeologické rozhledy* 47, 632–640.

Michálek, J. – Venclová, N. 1994:

Laténské sklo ze Strakonicka — La Tène period glass from the Strakonice region (South Bohemia), *Archeologické rozhledy* 46, 558–583.

Salač, V. 1990:

K poznání laténského (LT C2–D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích — Zu Untersuchungen über ein latènezeitliches (LT C2–D1) Produktions- und Distributionzentrum in Lovosice, *Archeologické rozhledy* 42, 609–639.

Salač, V. 1993:

Production and exchange during the La Tène period in Bohemia, *Journal of European Archaeology* 1/2, 73–79.

Salač, V. 1995:

Čechy a Sasko v době laténské – Keltové kontra Germáni?, *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, 155–164 (Most).

Salač, V. 1996:

O hospodářství, oppidech a Marobudovi — On economy, the oppida and Marobudus, *Archeologické rozhledy* 48, 60–97.

Salač, V. 1998:

Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsischen Kontakte in der Latènezeit, *Germania* 76, 573–617.

Salač, V. 2000:

Zur Struktur Latène-kaiserzeitliche Eisenproduktion in Böhmen. In: *Metallgewinnung und -Verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*; Friesinger, H. – Pieta, K. – Rajtár, J. /Hrsg./, 89–108 (Nitra).

Salač, V. 2002:

Zentralorte und Fernkontakte — Centrální místa a dálkové kontakty. In: *Fernkontakte in der Eisenzeit. — Dálkové kontakty v době železné. Konference Liblice 2000* (Lang, A. – V. Salač, V. /Hrsg./), 20–46 (Praha).

Venclová, N.: 1995:

Specializovaná výroba: teorie a modely — Specialized production: theories and models, *Archeologické rozhledy* 47, 541–564.

Venclová, N. 1995a:

Settlement area, production area and industrial zone. In: Kuna, M. – Venclová, N. (eds): *Whither archaeology? Papers of honour of Evžen Neustupný*, Praha, 161–169.

Venclová, N. 1998:

Mšecké Žehrovice in Bohemia. *Archaeological Background to a Celtic Hero 3rd–2nd Cent. B.C. Sceaux* (Kronos).

Venclová, N. 2001:

Výroba a sídla v době laténské. *Projekt Loděnice*. Praha.

Venclová, N. 2001a:

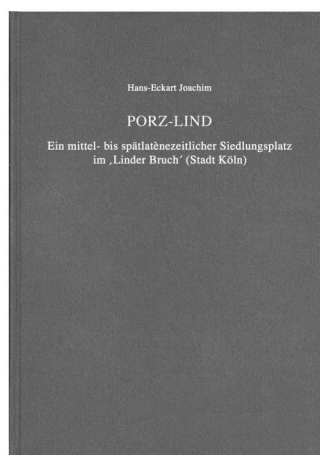
Prostorové vztahy výrobních areálů — Production Areas and their Spatial Relations. In: *Archeologia przestrzeni* (Kraków), 69–84.

Waldhauser, J. 2000:

Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.

Hans-Eckart Joachim**Porz-Lind**

Ein mittel- bis spätlatènezeitlicher Siedlungsplatz im ‚Linder Bruch‘ (Stadt Köln)

Mit Beiträgen von R. Gerlach, W. Gruhle, K.-H. Knörzer, J. Meurers-Balke, T. Rehren, B. Schmidt, E. Schmidt. In Zusammenarbeit mit K. van den Borg, A. J. Kalis, W. H. Schoch, U. Tegtmeier, B. Weninger.

Rheinische Ausgrabungen Bd. 47. Landschaftsverband Rheinland/Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege. Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

257 stran textu se 64 obr., 113 obrazových tabulek, 8 samostatných příloh plánů a pylových diagramů.

ISBN 3-8053-2904-0

Recenzoval:

Vladimír Salač

Archeologický ústav AV ČR Praha, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, salac@arup.cas.cz

Monografie je souhrnnou publikací záchranného výzkumu sídliště ze střední až pozdní doby laténské, který se uskutečnil v letech 1973–77 a při němž byla prozkoumána relativně nevelká plocha 2460 m². Na prozkoumané ploše nebyly zjištěny téměř žádné objekty, neboť prostor byl velmi poničený hlubokou orbou. Celý výzkum se odehrával ve vrstvách často v sekundárním či terciárním uložení. Vedle drobných, těžko interpretovatelných jamek, byl zjištěn prakticky jediný zahloubený objekt – nevýrazný příkop o dochované hloubce ca 20 cm, ohraničující obdélník s velmi zaoblenými rohy, dlouhý ca 10 m, který nebyl v západní části ukončen. Rovněž tradičních nálezů, především keramiky a kostí, bylo na ploše objeveno relativně málo. Čtenáře jistě napadne, proč vůbec byla o takovémto sídlišti vydána monografie a zda je nutné ji recenzovat. Přínos výzkumu však spočívá v něčem jiném, než v hodnocení zahloubených objektů a keramických souborů – lokalita totiž poskytla neobyčkle příznivé možnosti pro dochování organických materiálů a pro zkoumání životního prostředí v době železné. Tomu též odpovídá struktura knihy – tradičnímu archeologickému hodnocení výzkumu je věnováno 42 stránek, slovní katalog nálezů/artefaktů představuje dalších 33 str., zbývající text je věnován právě přírodovědným analýzám a jejich interpretaci.

S archeologickou situací nás seznamuje H. E. Joachim, který byl jedním z vedoucích výzkumu. Lokalita se nachází na mírné vyvýšenině, která původně představovala jakýsi ostrov v okolní bažinaté krajíně spodní rýnské terasy, v nadmořské výšce okolo 55 m. Naleziště sice bylo známe již od 30. let 20. století, ale teprve amatérské sběry v letech šedesátých a narušování lokality vedly k záchrannému výzkumu. Zhruba čtvrtina prozkoumané plochy se nacházela na zmiňovaném ostrůvku, zbytek potom pod ním, v někdejší bažině či vodní ploše. Naprostá většina nálezů nebyla objevena v původní poloze. Předměty byly sbírány na odkrývané ploše ve vrstvě humusu, v ploše pod ostrůvkem potom v neporušené vrstvě těsně nad úrovní spodní vody. Sem se však dostaly předměty z vyšší polohy buď již lidskou činností či pozdější erozí. Jestliže 9692 keramických zlomků (výběr zobrazen na tab. 2–25) je největší keramickou kolekcí v jižním dolním Porýní, pak 1196 opracovaných dřevěných artefaktů představuje pro dobu laténskou soubor ojedinělý v celé střední Evropě (tab. 26–100).

Pokud jde o keramiku, z 9692 střepů bylo možné přiřadit 833 zlomků mísám, 411 hrncům (zde i zásobnice) a 63 lahvím. Převažují zde tedy, podobně jako na celém území laténské kultury, nižší tvary nad vyššími. Keramika byla

zdobena pouze zřídka, zpravidla prstovými důlky. Autor předkládá na dvou grafech typy okrajů mís a hrnců, jinak věnuje keramice pouhé čtyři stránky. To je sice na jednu stranu pochopitelné, vzhledem k náleзовé situaci, přesto však by zřejmě bylo užitečné zmínit se např. o technologii výroby (je zde zboží vyrobené na kruhu, pokud ano, v jakém množství?). Zajímavé by byly pro (některé) čtenáře údaje o vzhledu samotných střepů, jejich velikosti, slepitelnosti či velikostní skladbě nádob (v katalogu se ovšem průměry ústí většinou uvádějí) apod. Na druhou stranu nutno respektovat, že detailní analýza keramických nálezů zjevně nebyla autorovým cílem a nález je pro podobné analýzy jistě k dispozici.

K dalším keramickým nálezům patří 20 ks hliněných prakových koulí (6 ks bylo vyrobeno z kamene), nalezeny byly i dva tyglíky, které sloužily k výrobě bronzů. V titulku avizované přesleny a tkalcovská závaží však v textu zmiňovány nejsou, snad zde vypadla část textu, neboť v katalogu i na tabulkách se závaží uvádějí. Z kovových předmětů je k dispozici pouze neinterpretovatelná železná tyčinka a malý slítek bronzoviny. Kamenné nálezy představují již zmíněné prakové koule, kvarcitový brousek a zlomky čedičové lávy a snad zlomky mlýnských kamenů. Ovšem pouze jeden lze jako zlomek žerнову bezpečně identifikovat.

Větší pozornost věnuje autor zákonitě dřevěným nálezům, jejichž množství způsobilo problémy s konzervací, takže v posledních sezónách již byly vyzvedávány jen hodnotnější artefakty. Všechny předměty, včetně nevyzvednutých, však byly pečlivě zdokumentovány a byl určen druh dřeva, ze kterého byly vyrobeny. Celkem bylo zjištěno dřevo ze 33 druhů stromů či keřů, přičemž 21 druhů bylo skutečně řemeslnicky opracováno. Z analýz půd i přírodního prostředí vysvítá, že byly především využívány stromy, které se vyskytovaly v okruhu do ca 10 km. Vzhledem k vynikajícím technologickým vlastnostem byl využíván především dub (ca polovina nálezů). K výrobě užitných předmětů, zvláště náradí, i ke stavbě se velmi často užívaly bříza, líska a jasan. Dochovaná dřeva umožňovala rovněž pozorovat technologické postupy užívané při práci s dřevem. Zajímavé v této souvislosti je, že kolmé přeřiznutí kmene nebylo zjištěno na žádném kusu dřeva. Technologie řezání větších kusů dřev zřejmě ještě nebyla patřičně rozvinuta. Daleko častěji, resp. výhradně, byly užívány různé druhy štípání kmenů, fošen i prken, a to především v podélném směru. Při výzkumu bylo nalezeno rovněž velké množství odpadu v podobě třísek a nejrůznějších odštěpků.

H. E. Joachim věnuje dále pozornost právě dřevěným předmětům, přičemž upozorňuje na skutečnost, že z doby laténské prakticky nemá k dispozici žádné analogie, které by mohl využít při interpretaci nálezů. Je proto nucen hledat podobné nálezy ze středověkých i novověkých náleзовých souborů či ikonografických vyobrazení. Autor v krátkých kapitolkách postupuje dle jednotlivých typů nálezů, předměty krátce popisuje, uvádí obrázek či odkaz na něj, zmiňuje jejich množství a především uvádí bohatou literaturu ke každému typu. Takto postupně pojednává prkna (64 ks) a fošny (9); dýhy ze sudů či věder, ať již rovné či ohýbané (ca 15 ks), i nálezy jejich poklicovitých uzávěrů/vík; části staveb (roubené součásti domů); nádoby a schrány (např. necky, korýtka, žlaby apod.), ze kterých polovina byla dlabána a druhá soustružena; hřebeny a různá hřebla; klíny a hřeby, resp. spojovací materiál; kyje a palice; špalky, plácačky a klepadla (užívané v novověku např. při praní); kladívka a kolínkovitá topírka; různé „latě“; části nábytku, především sedátek; plováky k sítím, pádla (?); kůly a kolíky; různé pahýly a odřezky; žlábký (na vodu?); motyky a kopáče, lopatky (např. na vkládání předmětů či pečiva do pece) a špachtle; čerpáky či naběračky, louče; tyče, hole, popř. berle; násady, rukojeti a topírka; zbraně (bumerang?, dřevěný meč) a jejich části; části vozu. Pochopitelně větší množství předmětů se nepo-

dařilo určit, byť existuje „podezření“, že by některé z nich mohly být součástí např. petlice či by se mohlo jednat o výlevku na získávání březové štávy z kmenů apod.

I když si každý archeolog uvědomuje, že běžně nalézané artefakty představují pouze určitý výsek předmětů, které pravěkého člověka v každodenním životě obklopovaly, přesto v těch vzácných případech, kdy se takové předměty na nalezišti dochovají, zůstává udiven nad jejich množstvím a především bohatostí inventáře. Vždyť např. nálež věrné repliky laténského meče vyřezané z lískového dřeva (včetně detailů rukojeti či středového zpevňujícího žebra), který patrně nelze interpretovat jinak, než jako dětskou hračku, jasně ukazuje jaké stránky dávného života nám unikají. Překvapivé je, že stopy po opracování poukazují na značné množství předmětů z neorganických, jistě kovových, materiálů, které musely být použity při opracování dřeva, které však na lokalitě nalezeny nebyly. Nepochybně jde o závažný vklad i do naší diskuse o vybavení venkovských sídlišť železnými nástroji, zvláště ve srovnání s oppidy (cf. např. *Drda – Rybová 1997*, 96–100). Zdá se být zřejmé, že i když kovové nástroje na sídlišti nenajdeme, nemusí to ani zdaleka znamenat, že se s nimi na sídlišti nepracovalo. Zjevně bude nutné hledat jiné interpretační modely, než prostou absenci těchto nástrojů.

Rukopis byl autorem naposledy revidován v r. 1998, dnes by bylo zřejmě možné nalézt četné analogie k dřevěným předmětům na nedávno publikovaném kultovním místě z doby laténské a římské na břehu někdejšího jezírka u Oberdorly v Durynsku (*Behm-Blancke 2003*). Rovněž srovnání s laténskými dřevěnými nálezy z těžebních prostor v Dürrenbergu u Halleinu jistě přinesou další vítané informace o artefaktech z tohoto materiálu (např. *Dobiat – Stöllner 2000*), bohatou kolekci dřevěných předmětů poskytl také nedávne výzkumy saliny v Bad Nauheimu (např. *Kull /ed./ 2003*; *Kull – Westphal 2003*). V tomto směru lze očekávat i zcela nová a překvapivá zjištění. Např. možná interpretace zahnuté hůlky z Porz-Lindu jako bumerangu nachází analogii v Sasku-Anhaltsku, kde radiokarbonové datování kompletního a funkčního (pro leváka!) bumerangu vykázalo středolaténské stáří oproti předpokládanému paleolitickému datování (sdělení Thomase Wagnera, Landesamt für Vorgeschichte Sachsen-Anhalt).

Na závěr archeologického oddílu knihy je připojeno krátké shrnutí. Autor v něm uvádí, že dle keramiky by se sídliště řadilo do pozdní doby laténské, nicméně dendrochronologické datování prokazuje poněkud vyšší stáří. Dvacet dat se pohybuje v rozmezí 189 až 111 př. Kr., přičemž většina dat se kumuluje okolo roku 140 př. Kr. Pouze jediný údaj se z uvedeného rozpětí vymyká: 42 ± 5 př. Kr., což v relativní chronologii odpovídá stupni LT D2. Toto datum dle autora podporuje spolu s výsledky pylové analýzy a sporadickými či spíše ojedinělými nálezy z doby římské názor, že Porz-Lind přetrvával až do 1. poloviny 1. stol. po Kr. Zmiňována jsou čtyři data ¹⁴C vykazující rozpětí 184–56 př. Kr. Bohužel autor k nim další upřesňující údaje neuvádí.

H. E. Joachim na tomto místě stručně shrnuje i výsledky přírodovědných analýz a uvádí 8 fází vývoje prozkoumaného prostoru. Fáze 1 spadá do první třetiny 1. tis. př. Kr., tedy do doby pozdních popelnicových polí, kdy se v přirozené úžlabině pod ostrůvkovitou vyvýšeninou začínají vytvářet první sedimenty zřejmě díky lidským aktivitám. V následujících dvou fázích lze sledovat různé úrovně hladiny vody v úžlabině a tomu odpovídající vegetaci, přičemž ve fázi 3 (časný latén) lze na návrší opět počítat s přítomností člověka i zvířat. Fáze 4 představuje vrchol zdejšího osídlení ca ve 2. stol. př. Kr. a právě do tohoto období spadá naprostá většina nálezů. V tomto období lze doložit intenzivní zemědělské využívání kvalitnějších půd na lokalitě i v jejím okolí. Aby byl získán prostor pro sídliště, byl vykácen zdejší porost, především břízy a duby. Pylové analýzy i rozbory rostlinných makrozbytků dokazují inten-

zivní lidskou činnost, která měla v menší míře pokračovat ještě v časné době římské (fáze 5). Poté následuje fáze 6 bez lidské přítomnosti, která se zde obnovuje až v raném středověku ve fázi 7a, vrcholí ve vrcholném středověku (fáze 8), kdy jsou lokalita i její okolí intenzivně zemědělsky využívány.

Autor zdůrazňuje, že vedle anorganických, tj. prakticky výhradně keramických nálezů, se podařilo získat zcela mimořádné množství nálezů z organických materiálů, a to jak výše uváděných artefaktů, tak i ekofaktů. Porz-Lind je laténské sídliště s nejvyšším počtem doložených rostlinných taxonů, kterých se podařilo prokázat 254. O to překvapivější je skutečnost, že kosti, ať již zvířecí či lidské, nejsou vůbec zmiňovány. Jediné vysvětlení, které recenzenta napadá, je, že se nedochovalo. Této skutečnosti měla být ovšem v textu věnována odpovídající pozornost, zvláště, když autor předpokládá, že hospodářskou základnu sídliště představovalo zemědělství, ve kterém mělo převažovat dobytčářství. Je pochopitelné, že ve shrnujícím hodnocení na necelých třech stránkách nemohl autor všechna svá tvrzení adekvátně doložit. Vzhledem k mimořádnému významu lokality však lze přece jen litovat, že některé názory nejsou podepřeny podrobnější analýzou nálezů. Výše jsme zmínili příliš stručné hodnocení keramiky. Zde H. E. Joachim vyslovuje názor, že se jednalo o ca 120–150 nádob, přičemž není zcela zřejmé, zda myslí současných v jednom okamžiku či celkem. Zřejmě má na mysli možnost první, avšak tento názor ničím nedokládá. Rovněž předpoklad kontinuálního osídlení až do doby římské se zdá být archeologicky slabě argumentován. Je-li tomu však tak, jednalo by se o metodicky velice zajímavý stav, kdy se přírodovědná analýza rozchází s nalezovou archeologickou situací, neboť nálezy z doby římské jsou pouze zcela ojedinělé. Šlo by o podobný příklad, který je u nás v poslední době poměrně intenzivně diskutován při hodnocení významu tzv. intruzí (naposledy *Kuna 2002*). Také názory na hospodářství na sídlišti by bylo ještě možno dále diskutovat (převaha dobytčářství, malý /proč?/ význam rybaření apod.). Nakonec i etnické přiřčení sídliště Sugambrům na základě údajů o Caesarových taženích v letech 55 a 53 př. Kr. poskytuje vhodné téma k diskusi. V každém případě archeologický nálezový fond zřejmě ještě skýtá možnosti dalších analýz i interpretací.

Po stručném katalogu artefaktuálních nálezů následují již kapitoly zabývající se přírodovědnými zjištěními. R. Gerlachová (str. 86–91) se zabývá geologií naleziště a jeho okolí a přináší velmi zajímavé pohledy do vývoje koryta Rýna v holocénu. K. H. Knörzer a J. Meurers-Balke (str. 93–196) předkládají pečlivou analýzu a katalog rostlinných makrozbytků z doby laténské a výsledky pylové analýzy. Na jejich základě bylo vyčleněno výše uvedených 8 fází vývoje vztahu člověka a přírodního prostředí od pozdní doby bronzové po raný středověk. Autoři pečlivě popisují životní prostředí v každé z nich. Je nepochybně velkou zásluhou vedoucích výzkumu, že se již v 70. letech minulého století přírodovědná bádání (odebírání nejrůznějších vzorků, plavení, odebírání pylových profilů apod.) staly součástí záchranného výzkumu. Bez tehdy výjimečného masivního nasazení těchto metod by pochopitelně nebylo dnešních výsledků. Na základě zhodnocení dosavadního bádání vývoje letokruhů dřevin v 1. tisíciletí př. Kr. předkládají B. Schmidt a W. Gruhle (197–207) výsledky dendrochronologického datování, které jsme již uvedli výše. Z hlediska hodnocení laténských sídlišť výjimečný text předkládá E. Schmidt (str. 209–250), která se zabývá zbytky bezobratlých živočichů na nalezišti. Ze tří vrtaných profilů, zahrnujících sedimenty ze všech osmi fází, bylo získáno celkem 1548 zlomků bezobratlých živočichů, z toho 1029 určitelných, 84 % z nich představovaly zlomky brouků. Na samý závěr je připojena zpráva o chemicko-technologických rozborech nalezených tavicích tyglíků od T. Rehrena (str. 251–258).

Není pochyb o tom, že recenzovaná kniha, zvláště díky předložené unikátní kolekci předmětů z organických materiálů, představuje základní vklad do poznávání života na venkovských osadách doby laténské v celoevropském měřítku. Díky užitým přírodovědným metodám předkládá kniha informace zásadního rázu nejen pro archeology, ale pro všechny badatele zajímající se o vývoj přírodního prostředí v posledních třech tisíciletích.

Literatura

Behm-Blancke, G. 2003:

Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Forschungen zum alteuropäischen Religions- und Kultwesens (I–II). Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte Bd. 38. Stuttgart.

Dobiat, C. – Stöllner, Th. 2000:

Siedlungs- und Wirtschaftsgeschichte des Dürnberges bei Hallein. Vorbericht zu den Gelände- und Laborforschungen des Ausgrabungsjahres 1998/1999, Archäologisches Korrespondenzblatt 30, 65–84.

Drda, P. – Rybová, A. 1997:

Keltská oppida v centru Boiohaema, Památky archeologické 87, 65–123.

Kull, B. (ed.) 2003:

Sole und Salz schreiben Geschichte. 50 Jahre Landesarchäologie, 150 Jahre Archäologische Forschung in Bad Nauheim. Mainz.

Kull, B. – Westphal, Th. 2003:

Sole + Holz = Salz. Erste Ergebnisse der Dendroarchäologie in Bad Nauheim, Berichte der Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen 7 (2002/2003), 131–154.

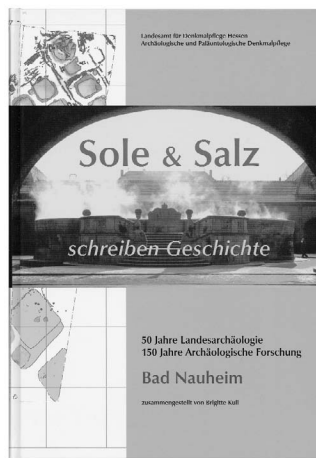
Kuna, M. 2002:

Intruze jako doklad „nenalezených“ fází pravěkého osídlení. In: Neustupný, E. /ed./: Archeologie nenalezaného, 119–132. Dobrá Voda u Pelhřimova.

Brigitte Kull (Hrsg.)

Sole und Salz schreiben Geschichte

50 Jahre Landesarchäologie, 150 Jahre Archäologische Forschung in Bad Nauheim

Mit Beiträgen von A. Becker, S. Bender, B. Bettwieser, H. Birley, F. Bodis, N. Boenke, O. Braasch, N. Buthmann, F.-R. Herrmann, H.-J. Köhler, A. Kreuz, E. D. Nees, M. Posselt, V. Rupp, S. Schade-Lindig, A. Schäfer, E. Schallmayer, S. v. Schnurbein, M. Schönfelder, J. Schulze-Forster, G. Schwitalla, L. Süß, L. Verlage, M. Wittköpper, B. Zickgraf. Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein 2003.

327 str., 407 bar. a 99 čb. obr., 2 plány. ISBN 3-8053-3095-2

Recenzoval:

Vladimír Salač

Archeologický ústav AV ČR Praha, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, salac@arup.cas.cz

Snad až příliš obecný název „*Solanka a sůl píše dějiny*“ osvětluje vlastně až druhý podtitul připomínající stopadesátileté výročí archeologických výzkumů v Bad Nauheimu – jednom z nejvýznamnějších evropských archeologických nalezišť. Zvláště mezi specialisty na mladší dobu železnou je Bad Nauheim pojmem, vždyť dal pojmenování i jednomu z vůdčích typů pozdně laténských spon. Rovněž úzké spojení lokality se získáváním soli je obecně známé. Proto překvapí, že hledáme-li údaje k tak proslulému nalezišti, nezbyvá než shánět je v dílčích, někdy i u nás obtížně dostupných článcích a studiích (např. *Schönberger 1952; Simon 1976; 1977; Süß 1969; 1978a, b; Vogt 1996; 1997*). Lze tedy jen uvítat knihu, která se snaží při příležitosti uvedeného jubilea shrnout dosavadní poznatky o výzkumech v Bad Nauheimu. Brigitte Kull, která se ujala jejího sestavení, byla postavena před nelehký úkol – posbírat poznatky o výzkumech z více než sto padesát let, které zůstávají většinou nejen nepublikované, ale i nezpracované. Zvláště výsledky moderních, ať již řádných či záchranných výzkumů, které v areálu města probíhaly (a vlastně dosud probíhají) s různou intenzitou od 50. let minulého století, nejsou a ještě dlouhou dobu nebudou k dispozici.

Editorka shromáždila, vedle pozdravů hesenského ministra kultury U. Cortse a starosty města Bad Nauheim B. Rohdeho a předmluvy vedoucích pracovníků hesenské památkové péče E. Schallmayera a V. Ruppové, celkem 23 samostatných textů od 24 autorů. Výběr textů se snažil postihnout všechny aspekty archeologických, ale i přírodovědných výzkumů a průzkumů v areálu města. Z nápaditého vzhledu knihy, množství fotografií i slohu je zřejmé, že cílem bylo oslovit nejen archeology-specialisty, ale i širší veřejnost, zajímající se o dějiny lázeňského města, dobývání soli v pravěku a středověku i o archeologii samotnou.

Kapitolu shrnující dějiny archeologických výzkumů (str. 17–54) sepsala sama editorka. V úvodu přehlíží historii bádání v posledních padesáti letech a naznačuje jeho současný stav. Z textu vyplývá, že situace nebyla (a není) vždy ideální. Zvláště v 50. a 60. letech minulého století nezřídka docházelo při stavební činnosti k ničení pravěkých památek. B. Kull náležitě oceňuje činnost autora většiny výzkumů L. Süße a jeho spolupracovníků, zvláště G. a H. Simonových. V dalších pasážích autorka seznamuje čtenáře-nearcheology s významnými archeologickými nálezy a historickými událostmi v Evropě po roce 1000, aby čtenář mohl zařadit nálezy z Bad Nauheimu do širších souvislostí. Těžiště líčení z pochopitelných důvodů spočívá v událostech okolo změny letopočtu, kdy se okolí Bad

Nauheimu stává oblastí, kde se střetávala tři významná etnika a jejich kultury – Keltové, Římané a Germáni. Mosaikovitý text dále poukazuje na možnosti, které poskytují přírodovědné metody – dendrochronologie (zdejší nálezy významně přispěly při vytváření chronologických křivek pro poslední staletí př. Kr.), ¹⁴C datování, paleoklimatologie atd. Následuje opět pohled do antického světa okolo počátku letopočtu, do jeho písemných pramenů a krátká úvaha na téma co je pravěká archeologie, antropologie, dějiny atd. a po té i stručný přehled místních geologických poměrů. Odstavce, vycházející především z provedených pylových analýz, se věnují krajinně a životnímu prostředí od pravěku po současnost. Krátká kapitolka pojednává o zdejších minerálních pramenech, jejichž voda vykazuje vysoký obsah soli. Úvodní text autorky uzavírá rozsáhlejší pasáž zabývající se dějinami získávání soli v Bad Nauheimu od doby laténské až po r. 1956, kdy byla tato činnost pro nerentabilitu ukončena. Keltské saliny zde byly zjištěny již v první pol. 19. stol. Tehdy také začíná proměna Bad Nauheimu z agrární vesnice ve významné lázeňské středisko. Právě s výstavbou lázeňských zařízení je spojena historie archeologických výzkumů a nálezů, v neposlední řadě i proto, že lázeňství zde vytvořilo silné intelektuální zázemí v podobě stavitelů, lékařů, geologů apod., kteří pomáhali zachraňovat pravěké a středověké památky. Stručně autorka shrnuje i dobývání soli v novověku a středověku na pozadí dějin města i oblasti Wetterau.

B. Kull se pokusila na malém prostoru shrnout obecně přístupným způsobem širokou problematiku dějin archeologického bádání, geologie, archeologie, historie, ale i dalších oborů. Vytvořená stať tak vytváří široký kaleidoskop, ve kterém se archeolog-specialista občas ztrácí a postrádá leckdy nejen souvislosti mezi jednotlivými odstavci, ale i některé ucelenější a na sebe navazující informace (např. o dějinách výzkumů); ty objeví až v druhé části knihy, v kapitole od téže autorky (cf. níže). Zda naopak laický čtenář není množstvím témat a informací zahlcen, recenzent posoudit nedokáže. Jak archeologové, tak ostatní zájemci o minulost Bad Nauheimu však nacházejí zásadní pomůcku pro sledování svých zájmů – odkazy na literaturu a na závěr knihy bohatou bibliografii.

Krátká kapitolka od V. Rupp a H. Birley (str. 55–64) přináší nástin vývoje Wetterau od paleolitu po raný středověk s těžištěm textu v době římské. Škoda, že zde již odkazy na literaturu postrádáme, někdy i poměrně naléhavě (např. při údaj, že v 5. stol. po Kr. se zde usadilo obyvatelstvo z Čech). O. Braasch (str. 65–72) předkládá brilantní – avšak spíše univerzální – text o letecké archeologii, doprovázený leteckými snímky lokalit z okolí Bad Nauheimu; N. Buthmann s M. Posseltem a B. Zickgrafem (str. 73–75) podobně seznamují čtenáře s geofyzikální prospekci. Více místa věnují S. Schade-Linding a G. Schwital (str. 76–86) prvnímu zemědělcům v oblasti Bad Nauheimu. Rovněž v této kapitole se střetávají obecné informace o neolitu s konkrétními údaji o nauheimských neolitických nálezech a nalezištích. Zvláště v 90. letech minulého století se na severním okraji města uskutečnily poměrně rozsáhlé plánovitě vykopávkou sídliště s lineární keramikou. Škoda, že kapitola neobsahuje plánek naleziště ani mapku neolitického osídlení, ba ani (na rozdíl od předchozích dvou kapitol) odkazy na literaturu. O plošně nevelkém výzkumu malého zemědělského sídliště ze starší doby laténské, který však poskytl četné údaje o zemědělství a životním prostředí, informuje N. Boenke (str. 87–92). Stať obsahuje i užitečný soupis a mapu laténských nalezišť v Bad Nauheimu a jeho okolí. V knize ovšem chybí významnější informace např. o eneolitu či době bronzové, nicméně není zřejmé, zda vydavatelka postrádala příslušné autory či zda tu nejsou příslušná naleziště.

Od str. 93 začíná zvláštní oddíl knihy s názvem *Weißes Gold? Braune Sole und graues Salz...* s podtitulem *Siedlungen, Söderei und Kastelle im Stadtbereich in keltischer, römischer und fränkischer Zeit. Rückblick auf 50 Jahre sys-*

tematische Erforschung und Ausblick auf das Projekt, byť odkaz na systematické výzkumy v souvislosti s informacemi o složité situaci v 50.–70. letech minulého století poněkud překvapuje.

První kapitolu oddílu představuje rozsáhlý text B. Kull (str. 94–205), která se opět zabývá dějinami zkoumání zdejších nalezišť od r. 1837. Autorka sleduje krok za krokem dějiny archeologických objevů a nálezů od 1. pol. 19. století. Jejich počátky jsou spojeny se jménem vrchního inspektora pro těžbu soli, geologa R. Ludwiga, který zaregistroval předchozí nálezy, ale především sám v 50. letech 19. století pravěké nálezy na stavbách lázeňských domů zachraňoval a v neposlední řadě je i z podstatné části správně interpretoval jako zařízení k získávání soli. Překvapivě dospěl i ke správnému datování do keltského a římského období, což dokládá i publikovaná zpráva o vykopávkách, která zahrnuje i jejich vynesení do plánu města (*Ludwig 1867*). Shodou okolností výzkumy ze sklonku 20. stol. bezprostředně navázaly na plochy, na kterých učinil svá pozorování R. Ludwig o 150 let dříve a z podstatné části je potvrdily (rozsáhlé vápenné vrstvy, kamenná dláždění apod.).

B. Kull dále sleduje dějiny výzkumů až do druhé světové války. Z nich uvedme alespoň nejvýznamnější události – nález pokladu keltských mincí v r. 1862, objevení největšího laténského pohřebiště Hesenska v poloze Goldstein v pol. 19. stol. a jeho částečné prozkoumání v 80. letech téhož století a v l. 1909/10, výzkum římské signální věže na Johannisbergu a četné další nálezy. Hutnost textu i jeho chronologická a logická návaznost (nadále s bohatým obrázkovým doprovodem) vzbuzují dojem, jako by vlastní kniha začínala až zde, byť i v těchto pasážích čtenář při troše pozornosti odhalí drobné nepřesnosti.¹

Následuje nadmíru zajímavá kapitolka shrnující archeologické výzkumy v Bad Nauheimu po 2. sv. válce. Teprve tyto převážně záchranné výzkumy ukázaly, že na tehdejší jižním okraji města se nacházely nejen laténské saliny a v jejich sousedství i sídliště, ale na témže místě byly ve starší době římské opakovaně budovány i vojenské tábory. V uvedeném prostoru byla pak obnovena produkce soli v raném středověku. Autorka předkládá i seznam výzkumných akcí z let 1953–1972, kterých lze napočítat celkem 47. Je to číslo více než úctyhodné, vezmeme-li v úvahu především velmi skromné materiální i personální podmínky v 50. letech. Text je bohatě doplněn dobovými fotografiemi a především mapami zachycujícími jednotlivé sondáže, plochy i stavby, na kterých se výzkumy uskutečnily. Vše je rovněž sestaveno do jednoho přehledného plánu, který poskytuje představu, jak rozsáhlé plochy se podařilo prozkoumat, resp. kolik nálezů můžeme v podzemí Bad Nauheimu ještě očekávat. Neméně informací však jistě přinese i analýza dosud nezpracované bohaté terénní dokumentace i samotného nálezevého fondu z vykopávek W. Jornse, H.-G. Simona a především L. Süße. Po roce 1972 ovšem nastává ve výzkumech dlouhá mezera přerušena jen v r. 1983 záchrannou akcí při stavbě hotelu v prostoru severní saliny. Z textu vyplývá, že během této přestávky docházelo k ničení pravěkých a raně středově-

¹ Část svých nálezů měl R. Ludwig odevzdat při odchodu ze služby jistému prof. Dieffenbachovi z Friedbergu a v pozn. 1 (str. 96) uvádí B. Kull názor, že jde o Johanna Philippa Dieffenbacha, který žil v l. 1786–1860, a ne o podstatně mladšího obchodníka Gustava Dieffenbacha, rovněž z Friedbergu, který v Bad Nauheimu např. v 80. letech prováděl vykopávky laténského pohřebiště. Autorka se odvolává na publikaci Herrmann 2002, kterou bohužel v seznamu literatury nenajdeme, a tak nás může udivit, že výkopce měl předat nálezy při svém odchodu do důchodu někomu ještě staršímu (?). Nejistota vzroste, když se na str. 99 dovídáme, že tentýž J. P. Dieffenbach měl od R. Ludwiga dostat i část keltských stříbrných mincí z pokladu objeveného v r. 1862 – ovšem tehdy měl být již dva roky po smrti.

kých náleзовých situací. Teprve na počátku 90. let minulého století se opět rozbíhají výzkumy, tentokrát na relativně velkých plochách. Těžiště textu ovšem představují výzkumy hesenského památkového úřadu především z 50.–70. let 20. stol., kterými se v současné době autorka badatelsky zabývá. Výsledky těchto výzkumů se snaží shrnout v celistvý, byť stále ještě předběžný obraz. Postupuje při tom dle zjištěné stratigrafie od shora dolů.

Na přelomu 5. a 6. stol. po Kr. se v oblasti Wetterau usazují Frankové, vytvářejí zde pevnou sídelní strukturu a v neposlední řadě budují sídliště Niwiheim („nový domov“), pozdější Nauheim. Výzkumy prokázaly, že zhruba okolo r. 650 začala na někdejší (jižní) laténské salině a augustovským táboře pracovat nevelká franská salina, jejíž činnost lze sledovat až do 9. století. Během zhruba třisetletého období vznikla vrstva výrobního odpadu v podobě náspu o rozměrech 50 x 60 m a výšce až 2,5 m. Výzkumy zachytily především množství technologických zařízení – sudů, pecí, hliněných forem na tavění olověných páneví sloužících při produkci soli atd. Výsledky výzkumů řadí naleziště k nejvýznamnějším raně středověkým salinám v Evropě. Zhodnocení franské saliny v širokých souvislostech věnoval L. Süß (1978a) samostatnou monografii.

Raně středověké pece se zahlubovaly do vrstev z doby římské, které vznikly především v prvních desetiletích po Kr., kdy zde existoval vojenský tábor, v jehož inventáři se pravidelně objevuje i germánská keramika. Vybudování tábora spadá do samých počátků římské okupace zdejšího území a byl zřejmě postaven v bezprostředním sousedství germánských sídlišť, která jsou přisuzovaná Chattům, jejichž osídlení zde mělo bezprostředně navazovat na nejmladší osídlení keltské. Vše nasvědčuje tomu, že zdejší keltské saliny pracovaly ještě v samém závěru starého letopočtu, tedy i v době, kdy v jižním Německu byla keltská oppida již dávno opuštěna a jejich kultura byla zcela vyhaslá. V době římské ovšem činnost salin zatím prokázat nelze a byla vyslovena hypotéza, že tato činnost neobstála v konkurenci římských salin mořských, které zřejmě dokázaly zásobovat i rozsáhlá území ve vnitrozemí. Římské osídlení je zde rovněž vícefázové, zjištěn byl například domitiánský kastel o rozměrech zhruba 120 x 134 m, v jehož prostoru byly kromě jiného nalezeny střešní tašky s kolký 14. legie. I římské osídlení bylo jistě intenzivní, jak dokládá mocnost vrstev i četné nálezy různých archeologických objektů. Že Římanům musely být známy i zdejší solné prameny, dokládá nález studny s vyplétanými stěnami, která musela obsahovat solanku. Spíše než pro získávání soli však mohla být solanka využívána v lázeňských zařízeních.

Ani příkopy římských táborů (augustovský např. o hloubce ca 2,5 m) nedosahovaly štěrkového podloží – byly celé zahloubeny do laténských „sídlištních“ vrstev. Jak autorka konstatuje, keltské sídliště i saliny jsou dodnes prakticky nezpracovány a nepublikovány. Následující text pouze naznačuje, o jaké informace jsme zatím ochuzeni – to je ostatně i cílem textu, a patrně i celé knihy, neboť především na základě (nezpracovaných) nálezů z Bad Nauheimu byl vytvořen návrh na rozsáhlý projekt, který by se měl věnovat keltskému hospodářství ve střední Evropě. Na tomto místě je nutno zdůraznit, že zdejší naleziště jsou skutečně předurčena pro studium hospodářství doby laténské a mají mimořádný význam i pro poznávání zániku laténské civilizace.

Zdejší výzkumy poskytly pochopitelně množství pramenů pro studium produkce soli vařením ze solanky. Zdůrazněme právě slovo množství, vždyť v prostoru vykopávek byly zjištěny několikametrové (3–5 m) vrstvy, které vznikly především právě díky výrobě soli – obsahují nejen obrovské počty zlomků nádob, ve kterých se sůl vařila (tzv. briketáže), ale i zásobních nádob na solanku a především destrukce samotných pecí. Dále se zde po desítkách nalézají systémy dlážděných nádrží a drenáží na solanku, díky vysokému obsahu arzénu v půdě se zde dochovávají

i dřevěné části staveb – ploty, hrázdění, prkna, kůly, ale i samotné výrobky ze dřeva – např. součásti vozů, dřevěné nádoby, žlaby, sudy, rukojeti, topůrka, lopatky atd. atd. (cf. Kull – Westphal 2003). Ve vrstvách je po tunách dochována keramika, a to včetně mnohých importů (např. tuhá keramika) i nádob zdobených cínovými aplikacemi. Objevena byla keramická pec i s původním obsahem atd. Ke keramickým produktům lze počítat i destičky na odlévání mincovních polotovarů, stejně jako množství tkalcovských závaží a přeslenů, dokazujících rozsáhlou textilní produkci. Nacházejí se zde různá nářadí i zbraně či jejich zlomky. Součástí náleзовého fondu jsou stovky spon a dalších bronzových a železných ozdob, přičemž zlomky a slitky bronzových předmětů a kadluby na jejich odlévání dokládají místní výrobu. Dokladem obchodu s železnou surovinou jsou dochované hřivny z tohoto materiálu. Nalezeny byly desítky, ba patrně stovky žernovů a jejich zlomků. Mineralogické analýzy mlýnků také významně přispějí k poznávání obchodních vztahů nauheimského sídliště k blízkému i vzdálenému okolí, neboť všechny představují nepochybně importy. Vrstvy obsahovaly dnes již stovky (!) zlomků skleněných náramků a perel, nalezeno bylo i surové sklo, dokládající výrobu skleněných ozdob na místě. Ze vzácnějších nálezů uvedme ještě sapropelit, surový jantar a pochopitelně mince. Zdůraznit musíme i obrovské množství ekofaktů získávaných v posledních letech i pravidelným plavením částí výplní a odebráním příslušných vzorků. K dispozici jsou uhlíky a zlomky dřev, botanické makrozbytky, pylová zrna, lidské i zvířecí kosti atd.

O těchto i spoustě dalších nálezů a terénních objevů se lze dočíst v textu B. Kull, která referuje o výzkumech hesenského úřadu pro památkovou péči v 50. až 70. letech, i v dalších příspěvcích, které přináší její nástin výsledků vykopávek univerzity v Marburgu, působící zde v l. 1983 a 1990–91 (A. Schäfer, str. 206–213), zprávy o výzkumech památkové péče v l. 1990–2002 (F. R. Hermann a G. Schwitalla, str. 214–220), v r. 1995 od (A. Becker, str. 221–226) a v l. 1997–98 a 2001–2002 (B. Bettwieser, 227–241).

Následuje starší, avšak dosud nepublikovaný text L. Süße (str. 242–248) zabývající se výrobou soli v Bad Nauheimu a přehled poznatků o zemědělské produkci, výživy a životním prostředí od A. Kreuz a N. Boencke (str. 249–270). V krátkých příspěvcích jsme informováni o nálezech částí vozů (M. Schönfelder, str. 271–274), mincí (J. Schulze-Forster, str. 275–278), o římských táborech (H. J. Köhler – S. v. Schnurbein, str. 279–281) i o římské strážní a signální věži na blízkém Johannisbergu (B. Kull, str. 282–293; S. Bender, str. 293–298). Publikaci uzavírá shrnující pohled na muzejní sbírky, ve kterých se nauheimské nálezy uchovaly (E. D. Nees a B. Kull, str. 299–308).

Hodnotit knihu, která balancuje na rozhraní mezi populární publikací a vědeckým textem je obtížné. Někdy se zdá, že se informace v různých částech knihy překrývají a opakují či jsou údaje roztrženy do různých textů, což poněkud ztěžuje orientaci (např. dějiny výzkumů). Některé texty jsou spojeny s Bad Nauheimem jen velmi volně a čtenáře jakoby odváděly od tématu (geofyzika, letecká archeologie, dendrochronologie apod.), i když chápeme, že byly zařazeny především s ohledem na čtenáře-nearcheology. Je zřejmé, že není obtížnějšího úkolu, než se snažit v jedné knize zavděčit laikovi i odborníkovi. Jestli se editorce knihou podařilo oslovit laickou veřejnost, zřejmě především nauheimské patrioty a lázeňské hosty, nelze odhadnout, jistě to ale ukáže množství prodaných exemplářů.

Jak na knihu nahlíží archeolog? Především, zvláště specialista na dobu laténskou, je vděčný za množství informací (a bibliografii!), které kniha přináší o zvláštním typu sídliště, které se díky rozsáhlé výrobní a obchodní činnosti výrazně liší od běžných agrárních osad a které zároveň není opevněným oppidem. Domnívám se, že toto sídliště lze označit termínem výrobní a distribuční centrum

(VDC), který byl poprvé užít v souvislosti se sídlištěm v Lovosicích (Salač 1990). Právě z informací v recenzované knize ovšem jasně vyplývá, že sídliště v Bad Nauheimu je, co se týče dokladů výroby i distribuce, o řád výše než sídliště lovosické. Nepochybně tedy i v rámci neopevněných VDC budeme shledávat velké rozdíly z hlediska jejich významu, podobně jako u oppid. Nutno zdůraznit, že počet VDC této nejvyšší kategorie i poznatky o nich ve střední Evropě výrazně rostou – Berching-Pollanten, Němčice nad Hanou, Roseldorf, Etzersdorf, Dürrnberg apod. Porovnáme-li množství, kvalitu, ale i chronologii nálezů z VDC a z oppid, můžeme pozorovat více či méně výrazné rozdíly a posuny. Poznávání VDC tedy zřejmě zásadně pozmění i pohled na laténská oppida, především z pohledu hospodářského. Z tohoto hlediska představuje recenzovaná kniha zásadní přínos. Na druhou stranu odborník postrádá řadu informací a údajů – o množství nálezů, o jejich rozbořech, přesnější chronologii atd. Jinak tomu však být ani nemůže, když samotné výzkumy nejsou zpracovány. Hlavním cílem knihy mělo být upoutat pozornost na naleziště Bad Nauheim i na neutěšený stav jeho zpracování a poznání, a to se editore i všem autorům nepochybně povedlo. Zda to však povede ke kýženému cíli, totiž k získání prostředků na vědecké zpracování této významné lokality, se teprve ukáže. Že by si to Bad Nauheim i všichni, kteří se na zdejších vykopávkách a jejich zpracování podíleli a podílejí, zasloužili, o tom není sporu. Na výsledky bádání o Bad Nauheimu čeká celá archeologická Evropa.

Čtenář-archeolog se při čtení knihy možná místy diví výběru a uspořádání obrázků, či obsahu některých pasáží, stejně jako drobným nepřesnostem,² ovšem uvědomí-li si, jaké cíle si kniha klade, i fakt, že vznikla během pouhých deseti měsíců (str. 309), nezbyvá mu, než k výsledku poblahopřát.

Literatura

Kull, B. – Westphal, Th. 2003:

Sole + Holz = Salz. Erste Ergebnisse der Dendroarcheologie in Bad Nauheim, Berichte der Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen 7, 131–154.

Ludwig, R. 1867:

Die alten Salinen bei Bad Nauheim, Archiv Hess. Gesch. Altkde. 11, 46–61.

Salač, V. 1990:

K poznání laténské (LT C2–D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích — Zu Untersuchungen über ein latènezeitliches (LT C2–D1) Produktions- und Distributionszentrum in Lovosice, Archeologické rozhledy 42, 609–639.

Schönberger, H. 1952:

Die Spätlatènezeit in Wetterau, Salburg-Jahrbuch 11, 21–130.

Simon, H.-G. 1976:

Die Funde aus den frühkaiserzeitlichen Lagern Rödgen, Friedberg und Bad Nauheim. In: Römerlager Rödgen. Limesforschungen 15. Berlin, 51–264.

Simon, H.-G. 1977:

Die Römerturm auf dem Johannenberg bei Bad Nauheim, Wetterauer Geschichtsbl. 26, 27–48.

Süß, L. 1969:

Schwarze Schlüssel mit Zinnapplikationen aus Bad Nauheim. In: Frey, O.-H. (Hrsg.): Marburger Beiträge zur Archäo-

logie der Kelten. Festschrift für Wolfgang Dehn zum 60. Geburtstag, Fundberichte aus Hessen Beiheft 1, 288–327.

Süß, L. 1978a:

Die frühmittelalterliche Saline von Bad Nauheim. Mat. Vor- und Frühgesch. Hessen 3. Frankfurt a. M.

Süß, L. 1978b:

Das Salzmuseum des Hessischen Staatsbades Bad Nauheim. Ein Führer durch das Museum. Friedberg.

Vogt, U. 1996:

Bad Nauheim, ein keltischer Industriestandort am Rand der Wetterau. In: Jockenhövel, A. (Hrsg.): Bergbau, Verhüttung und Waldnutzung im Mittelalter. Auswirkungen auf Mensch und Umwelt. Vierteljahresschr. Sozial- u. Wirtsch. Gesch. Beih. 121. Stuttgart, 68–83.

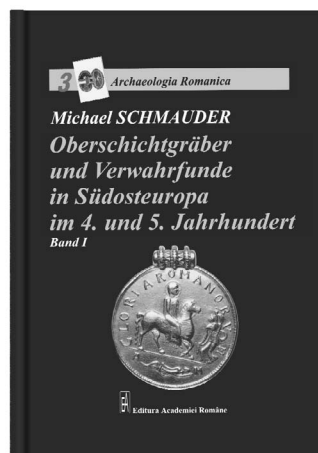
Vogt, U. 1997:

Die Ur- und Frühgeschichte (Bad) Nauheims. Von den Anfängen bis zum Mittelalter. In: Vom Sönderdorf zum Herzheilbad 1997, 11–62.

² Např. na str. 160 v textu stojí, že dokumentace se v terénu zhotovovala v měřítku 1 : 20 (cf. též str. 166, Abb. 110), ač na vyobrazeném původním plánu je napsáno 1 : 10. Na následující str. je tentýž profil digitalizovaný, avšak právě již v měřítku (přibližně) 1 : 20.

Michael Schmauder**Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert**

Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen

Editura Academiei Române. Archaeologia Romanica 3. Bukarest 2002.

Band I: Text, 355 čísl. stran, 60 obrázků, 2 statistické tabulky; Band II: Katalog – Beilagen – Verbreitungskarten – Tafeln, 121 čísl. stran, 22 obrázků, 2 přílohy, 14 map, 232 tabulek.

ISBN 973-27-0870-0

Recenzoval:

Eduard Droberjar

Národní muzeum, Václavské nám. 68, CZ 115 79 Praha 1, droberjar@hotmail.com

Péčí Archeologického ústavu „Vasila Părvana“ Rumunské akademie a Německého archeologického ústavu vyšel už třetí svazek nové publikační řady Archaeologia Romanica. Podobně jako svazek první (*Harhoiu 1997*) pojednává o době stěhování národů. Autorem recenzované knihy je mladý německý badatel, rodák z dolnosaského Wittingu (nar. 1964), dr. Michael Schmauder.

Autor se tématem knížecích a královských hrobů doby stěhování národů v jihovýchodní Evropě začal zabývat již v mnichovském semináři prof. Bierbrauera. V tomto úsilí pokračoval i po studiích (*Schmauder 1997; 1998*). Z jeho děl je zřejmé, že na něj měla podstatný vliv významná osobnost současného časné dějinného (protohistorického) bádání a jeho učitel Volker Bierbrauer. Už Bierbrauerova práce (*Bierbrauer 1980*) položila základy k detailnímu archeologickému zkoumání východogermánských hrobových památek z 5. století v jihovýchodní Evropě. Vzhledem k atraktivitě tématu, které si autor zvolil, nutno podotknout, že studiu bohatých hrobů a depotů od konce 4. do konce 5. století jako základu poznání struktury vládnoucí vrstvy byla vždy věnována velká pozornost (např. *Bierbrauer 1980; Werner 1980; Steuer 1982; Kiss 1991; Kazanski 1993; Vallet – Kazanski /eds./ 1995; Tejral 1999; Wiczorek – Périn /eds./ 2001*).

Celé Schmauderovo dílo je rozděleno do dvou svazků, v prvním jsou obsaženy výsledky archeologických a historických analýz, ve druhém soupis pramenů a kresebná a fotografická dokumentace. Autor se zaměřil především na problematiku chronologie, provenience a na kulturně-historický význam bohatých nálezových souborů ze 4. a 5. století v jihovýchodní Evropě (především Rumunsko a Maďarsko). V úvodních kapitolách (s. 11–37) vymezuje problematiku bádání, současný stav a dějiny výzkumu. Dále načrtl historický vývoj karpatské oblasti od poloviny 4. do konce 5. století. Složitý vývoj sledovaného teritoria, zasaženého četnými barbarskými nájezdy od Hunů a Alanů, přes Góty a Gepidy, měl vždy pro poznání počátků doby stěhování národů velký význam. Na území někdejší provincie Panonie II, Valerie a v oblasti dolního Podunají došlo nejen ke střetům barbarů s pozdně římskými vojsky, ale také k akulturačním procesům různých kultur. Vpád Hunů na území římské říše a jejich nadvláda na území Panonie První a Druhé, bitva na řece Nedao (454/455), zánik hunského panství, nadvláda Gepidů a Gótů v Podunají, boje mezi panonskými a tráckými Góty a východořímskými císaři ve druhé polovině 5. století, sjednocení panonských a tráckých Gótů a vznik Ostrogótů a konečně

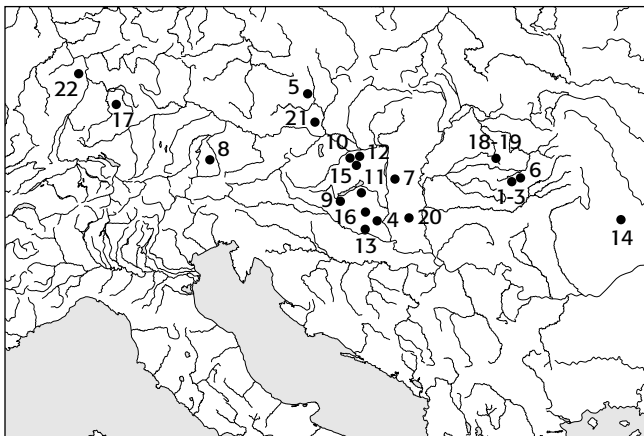
i odchod Ostrogótů pod vedením Theodoricha z panonského území do Itálie na konci 80. a počátku 90. let 5. století, způsobily neobyčejně komplikovanou situaci v celém regionu.

Chronologická zkoumání autor v podstatě opírá o Bierbrauerův systém. Po závěrečném stupni doby římské (C3) následuje přechodný stupeň či horizont označený jako D1. V Bierbrauer jej nazývá horizont Villafontana, J. Tejral jej definuje zejména jako smíšený tzv. postčernjachovský horizont. Pro další období je vyčleněn horizont Untersiebenbrunn – Hochfelden (D2a) s polychromně zdobenými stříbrnými plechovými sponami II. Ambrozovy podskupiny, jež dosahují délky 12–16 cm, na rozdíl od horizontu Laa an der Thaya – Bakodpuszta (B2b), který reprezentují především velké stříbrné plechové spony dosahující délky 17–27 cm. Mezi stupni D2 a D3 byl vyčleněn přechodný horizont D2/D2–D3 (nebo D2b–D3). Poprvé na existenci tohoto přechodného horizontu však upozornil už J. Tejral v roce 1988 (*Tejral 1988*), jehož práci autor nezmiňuje. Naopak zdůrazňuje, že pro přechodné období je typický horizont Domolospuszta – Bácsordas podle klasifikace V. Bierbrauera. Poznatek o existenci přechodné fáze mezi stupni D2 a D3 je založen na ukončení výskytu plechových spon a častějším výskytu vrubořezu napodobujícího někdejší plechové aplikace na lučiku, jenž je nejlépe patrný na nálezech z lokalit Tiszalök, Kosino, Nagyvárád apod. Předměty podunajské vrubořezové techniky jsou pak hlavním chronologickým ukazatelem stupně D3. Na některé svízele Bierbrauerovy chronologie, vycházející zejména ze zkoumání inventáře ženských hrobů, poukázal J. Tejral (1997, 344–348). Novými poznatky k této problematice přispěl R. Harhoiu (1997) zejména na základě podrobného srovnávání inventáře mužských i ženských hrobových celků z rumunských nálezů.

V následující části autor objasňuje terminologické rozdíly mezi pojmy hrobový nález („Grabfund“), obětiny za mrtvé („Totenopfer“: např. Bătaszék, Pannonhalma, Pécs-űzsög, Szeged-Nagyszéksós), depot, resp. záměrné uschování předmětů („Depot und Verwahrfund“: např. Szilágyosmlyó /Şimleu Silvaniei/ I a II, Pietroasa, Cluj-Someşeni), hromadný nález („Hortfund“), poklad („Schatz“, *thesaurus*). Rozdíly spatřuje spíše ve významu než ve vlastním pojmu, proto používá nejčastěji označení depot, resp. „Verwahrfund“.

Jak už bylo řečeno výše, hlavními lokalitami autorova zájmu jsou rumunská a maďarská naleziště (*obr. 1*): Szilágyosmlyó (Şimleu Silvaniei) I (rok objevu: 1797) a II (rok objevu: 1889, tj. ve stejném roce jako objev prvního hrobu z Apahidy), Untersiebenbrunn, Rábapordány, Regöly, Keszthely, Lébény, Lengyeltóti, Pietroasa (rok objevu: 1837), Tăuteni Bihor, Bătaszék, Pannonhalma, Pécs-űzsög, Szeged-Nagyszéksós, Dunapataj-Bödpuszta, Apahida I–III, Cluj-Someşeni. Ačkoli je práce geograficky vymezena oblastí jihovýchodní Evropy, autor v ní neopomíjí ani některé důležité lokality ze západní a střední Evropy: Fürst (Bavorsko), Wolfsheim (Porýní), Rüdern (Bádensko-Württembersko), Untersiebenbrunn (Dolní Rakousko) a Blučina (Morava).

Nejdůležitější část věnuje M. Schmauder rozboru archeologických nálezů (s. 55–223). Zaměřil se především na tu složku hrobové výbavy, v níž lze nejlépe dokumentovat nejvyšší společenskou vrstvu, tj. na insignie moci, šperk a na některé další předměty. Zvláštní pozornost upřel na tzv. císařské spony („Kaiserfibeln“). Pod tímto pojmem se rozumí nejen zlaté spony s cibulovitými knoflíky, jež obsahují nápisy v podobě jmen římských císařů, ale také honosné tzv. onyxové spony s přívěšky (s tzv. pendíliemi). K nejstarším takovým sponám, patřícím ještě do mladší, resp. pozdní doby římské, lze přisoudit nález z východoslovenských Ostrovan. Tato zlatá terčovitá spona, zdobená velkým centrálním kamenem onyxem (chalce-

Obr. 1. Mapa analyzovaných lokalit s bohatými hrobovými celky a depoty ze 4. a 5. století (podle sv. II, Karte 1): 1–3 Apahida I–III, 4 Bátaszék-Iskolaudvar, 5 Blučina, 6 Cluj-Someșeni, 7 Dunapataj-Bödöpuszta, 8 Fürst, 9 Keszthely-Téglagyár, 10 Lébény-Magasmart, 11 Lengyeltóti, 12 Pannonhalma-Szél-sóhalom, 13 Pécsüszög-Nagykozár-Úszögpuszta, 14 Pietroasa, 15 Rábapordány, 16 Regöly-Pénzesdomb, 17 Rüdern, 18–19 Szilágysomlyó (dnes Șimleu Silvaniei) I–II, 20 Tăuteni Bihor, 21 Untersiebenbrunn, 22 Wolfsheim (Pozn.: lokalita Szeged-Nagyszéksós není na Schmauderově mapě zobrazena, čímž je od položky 18 v katalogu lokalit odlišné číslování s mapou). Podle sv. II, Karte 1.

donem) s přívěskou má analogii na Afrodisiově mozaice v Santa Maria Maggiore v Římě.

Pozdně antické onyxové spony nosili nejen císařové, ale také někteří barbarští králové, jak o tom svědčí nálezy z lokalit Szilágysomlyó II, Pietroasa a Rebrin. Spony s velkým drahým kamenem uprostřed lemují další menší drahé kameny. Se stejnou sponou, umístěnou na pravém rameni, je na zlatém medailonu (multiplu) z lokality Morro d'Alba zobrazen ostrogótský král Theodorich Veliký. Odznakem moci v podobě imitatio imperii tak germánský vládce demonstroval návaznost na římskou vládu, neboť u císařů to byla jedna z imperiálních insignií.

V této souvislosti je třeba připomenout starý (rok objevu 1829) a poněkud opomíjený nález zlaté spony s cibulovitými knoflíky i z našeho území (Droberjar 2002, 100–101). Ačkoli se spona ze středočeského Chlumína našla v několika fragmentech, přičemž nelze vyloučit stopy po násilném ničení, není vyloučeno, že mohla být původně součástí inventáře bohatého hrobu zřejmě z mladší či pozdní doby římské.

Spona s cibulovitými knoflíky z Apahidy I (typ Keller 7) je známa jen v několika kusech. Autor ji srovnává např. s exemplářem s Childerichova hrobu, podle něž lze hrob z Apahidy I datovat do 2. poloviny 5. století. Upozorňuje však také na to, že obdobné spony jsou známé i z vyobrazení s raně křesťanskou tematikou rovněž z první poloviny 6. století. Podle názorů některých badatelů (např. K. Horedt a W. Pohl) mohl pohřbený v Apahidě I, podle nápisu na prstenu patrně jistý Omharus (zřejmě gepidský král), dostat touto honosnou sponu přímo od císaře jako spojenec východořímského dvora. Někteří badatelé jdou ještě dál a domnívají se, že by mohlo jít o účastníka, resp. vítěze bitvy na řece Nedao proti Hunům. I když je časové zařazení doby pohřbu Omhara a přelomové bitvy velmi pravděpodobně dosti si blízké, přece musíme v této otázce zachovávat jistou zdrženlivost, mimo jiné i z toho důvodu, že jméno Omharus nevystupuje v písemných pramenech.

První hrobový celek z Apahidy je však výjimečný ještě dalším nálezem. Obsahoval mj. šest zlatých, almandiny zdobených přívěsků (tzv. pendilii), s řetízkou ukončenými zvonečky, jež mohly být součástí výzdoby textilního diadému (předchůdce koruny). M. Schmauder se v této souvis-

losti podrobněji věnuje problematice počátku vladařských korun u barbarských vládců. Jelikož nejstarší byzantské koruny nebyly ještě zhotovovány z kovů, ale jen z textilií, domnívá se, že také v Apahidě lze tudíž předpokládat textilní diadem. Pokud tedy byla skutečně do Omhara hrobu v Apahidě uložena koruna, pak jde o nejstaršího korunovaného germánského krále, ještě před ostrogótským Theodorichem Velikým a franským Chlodvíkem, jak soudí A. Kissová (1987). Zajímavé je zjištění, že ještě na císařské koruně Konstantina VII. Porfyrogeneta z 10. století jsou závěsky analogické těm z 5. století.

K dalším insigniím moci patřily zlaté masivní náramky. Jejich hmotnost přepočtená na počet solidů, z nichž mohly být zhotovovány, jak dokazují metalografické analýzy, je přímo úměrná významu svých nositelů. Nejtěžší náramek pochází z Childerichova hrobu v Tournai (asi 300 g = 67 solidů), pak z Apahidy (230,3 g = 51 solidů), Blučiny (226,7 g = 50 solidů) a Pouanu (171 g = 38 solidů). Pátým nejtěžším je nález ze středních Čech (160,68 g = 36 solidů). Jak ukázalo bližší zkoumání nálezových okolností (Droberjar 2001), nelze tuto lokalitu označovat za Prahu-Karlín, jak se v literatuře občas objevuje (u M. Schmaudera chybně napsané jako Prag-Kalín, s. 100), ale blíže neznámé naleziště v okolí Prahy. Ačkoliv v případě českého nálezu nelze vyloučit ani starší datování do 4. století, resp. do horizontu bohatých kostrových hrobů skupiny Haßleben – Leuna – Gommern, zdá se, že nebudeme chybovat, když český nález přiřadíme k inventáři bohatého kostrového hrobu, jenž byl neznámo kdy vyloupen.

Důležitý význam měly také zlaté nákrčníky (*torques*). Michael Schmauder se zabývá typologií, chronologií a proveniencí zlatých nákrčníků od pozdní doby římské do časného stupně doby stěhování národů v Evropě. Drátěné kusy, na jedné straně zakončené kroužkem a na druhé háčkem k upevnění (Kellerův typ 1) rozděluje na tři podtypy: 1a (na jedné straně upínací háčky s hříbovitým nebo kulovitým zakončením a na straně druhé plochý drátěný rámeček: např. Pouan, Bratislava apod.), 1b (analogické jako předchozí s tím rozdílem, že měly manžetky kolem upínacích mechanismů v podobě ovinutých drátků: např. Pietroasa, Keszthely, Untersiebenbrunn apod.), 1c (jednoduché nezdobené jen s očkem a neprofilovaným háčkem: např. Pietroasa). Ostatní nákrčníky z časné doby stěhování národů (Pouan, Trier, exemplář z Diergardtovy sbírky, Wolfsheim, Dambach, Tugosvonovo, Kerč ad.) patří k natolik různorodým a mistrovským kusům, že pro ně nelze vytvořit samostatnou skupinu. Jsou zhotovené z plechů, někdy bývají skládané z několika dílů, konce jsou zakončeny zvířecími hlavičkami, v jejichž tlamách jsou háčky spojené drátky.

Autor dále objasňuje symboliku a historický význam používání zlatých nákrčníků jako předchůdců korun. Prastará tradice nošení zlatých nákrčníků u nejvyšších barbarských představitelů, započatá už v mladší době římské, se nakonec projevila i u barbarských vládců doby stěhování národů. Nejen příslušníci mužské složky barbarské elity, ale především vysokí římsští vojenští hodnostáři tím vyjadřovali svoje postavení (např. císařova osobní stráž zobrazená na mozaikách v San Vitale v Ravenně). Z Čech pochází jeden zlatý drátěný nákrčník z bohatého hrobu 1. poloviny 5. století v Brně. Stříbrné nákrčníky nosily častěji významné ženy (např. z Opočna, Plotičtě nad Labem, Prosmyk, Praha-Libně).

V pozdně antickém období se vysoce postavené ženy (zpravidla germánské královny nebo římské císařovny) zkrášlovaly pektorály. Zlatý dvojdílný pektorál vykládaný barevnými skly a granáty a zhotovený v technice à jour z depotu v Pietroase patří k nejpůsobivějším kusům. Lze jej zařadit mezi prvky *imitatio imperii*, jež jsou příznačné pro pozdně antické až časně byzantské císařovny. Východo-gótská královna Amalasantha, zobrazená na Orestově diptychonu, zhotoveném ze slonoviny, jenž je datován k roku 530, se rovněž honosí podobným klenotem na

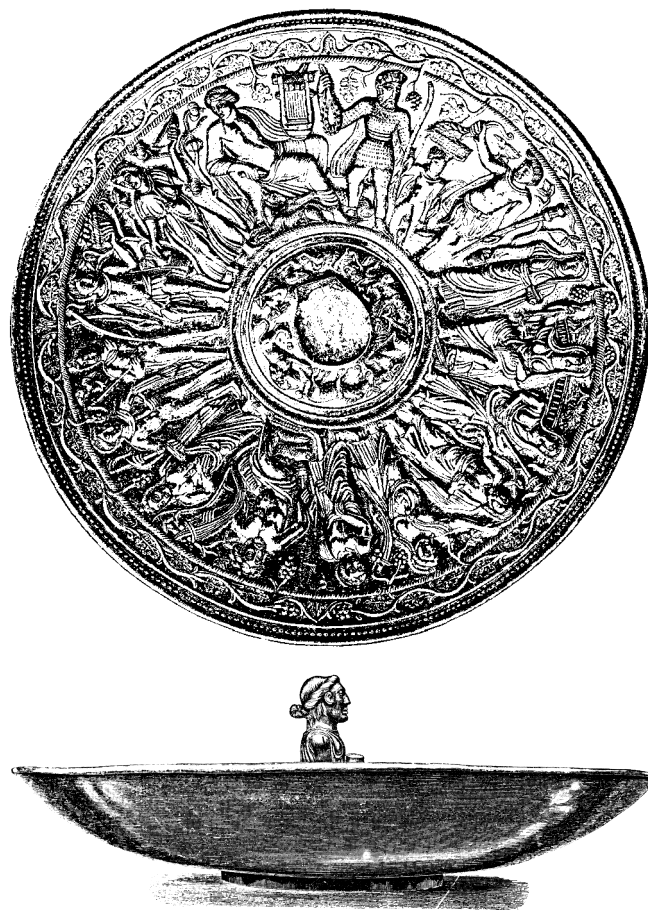
krku. Ještě ve druhé polovině 6. století se symbolika římských císařských insignií udržuje na franském dvoře krále Chilpericha I., jak se to dovídáme od jeho ženy Fredegundy, a to z pera biskupa Řehoře Tourského: „*Numquid non arant thesauri referti auro, argento, lapidibus praeiosis, monilibus vel reliquis imperialibus ornamentis?*“ („Což nebyly pokladnice plny zlata, stříbra, drahých kamenů, klenotů a ostatních ozdob hodných císařů?“). Nelze ovšem opomíjet ani tu skutečnost, že obdobné pektorály nosily kromě římských císařoven také sásánovské ženy. Proto jejich původ můžeme spatřovat v orientálním světě.

Jiným typem luxusních ženských šperků, příznačných pro barbarskou elitu, byly podle autora různé typy řetízkových a korálových náhrdelníků (např. Untersiebenbrunn, Dunapataj-Bödpuszta, Cluj-Someșeni). Předlohy k jejich používání shledává v antickém prostředí. Z našich nálezů připomíná nález (podle něj depot „Verwahrfund“) z moravských Nasobůrek. Spíše se však jedná o hrobový nález, i když jeho objevení už v roce 1818 poněkud ztěžuje situaci. Zlatý nákrčník s lunicovitými a kruhovými závěsky, zdobenými granulací a filigránem (jeden dokonce technikou *à jour* a jiný technikou *cloisonné*) srovnává M. Schmauder podle upínací části zdobené granátem s nálezem v Untersiebenbrunn. Nutno však podotknout, že moravský nález je mladší (z konce 5. století) než nález dolnorakouský (z 1. poloviny 5. století).

Za zcela výjimečnou kategorií nálezů jsou považovány zlaté prsteny s nápisy, jež mají nepostradatelný význam pro identifikaci nejvyšší společenské vrstvy barbarů. Podle monogramu na prstenu z Apahidy I víme, že v něm mohl být pohřben jistý Omharus. Kromě tohoto prstenu známe obdobné exempláře s nápisy HEVA (Hebba nebo Ibbā) z Pouan, CHILDERICI REGIS (Childerich) z Tournai, ARNEGVNDIS REGINE (Arnegunda, hrob č. 49 v Saint-Denis v Paříži). Jelikož slovo regine je skryto v monogramu, není zcela zřejmé jeho správné čtení. Proto se kolem této otázky vedou četné polemiky, které se nutně objevují i v knize M. Schmaudera. Autor spolu s dalšími vědci zpochybňuje příslušnost hrobu královně Arnegundě. Navíc podle některých badatelů není jisté, zda jde o tzv. pečební prsten jako v případě prstenu Childerichova, kde je slovo reges (král) rozepsané. Nové přehodnocení nálezů francouzským badatelem P. Périnem a rovněž nová antropologická zjištění poněkud zpochybňují dosavadní poznatky. Ačkoli identita jmen na prstenech s některými konkrétními osobami je zřejmá, M. Schmauder polemizuje s různými autory a poukazuje i na další možnosti interpretace. Podle historických pramenů měla Arnegunda zemřít někdy v letech 570–575. Pozdější datování nálezů na skloněk 6. či dokonce počátek 7. století poněkud mění pohled na tuto věc.

Autor se zabývá také zlatými dvojdielnými prsteny typu Bakodpuszta (Dunapataj-Bödpuszta), pro něž je charakteristický štítek zdobený technikou *cloisonné*. Vyskytují se především v ženských hrobech. Sem patří celá řada nálezů, mimo jiné i prsten z hrobu č. 80 ze Strachotína, jenž měl kruhový štítek. Prsteny tohoto typu jsou datovány do 2. pol. 5. století. Zabývá se také dalšími předměty kroje (zlatými cetkami a přezkami zdobenými v technice *cloisonné*, které sepínaly obuv). Nejčastější jsou malé přezky s úzkou pravouhloú destičkou. Jejich původ je spatřován, jak si toho povšiml už J. Tejral, v sarmatském prostředí doby římské v černomořské oblasti. Vyskytují se však také v oblasti kultury černajchovské, odkud se dostaly do rumunského Sedmihradská a oblasti kultury Sîntana-de-Mureș (např. na lokalitách Bratei nebo Fîntînele „Rîu“). Používání honosných přezek obuvi je většinou spojováno s nálezy bohatých velmožů, již přišli do kontaktu s hunskou kulturou.

Významnou skupinou památek, v českém prostředí dosud neznámou, jsou velké zlaté římské medailony, tzv. multipla (násobky solidů), s různě tvarovanými oušky

Obr. 2. Pietroasa. Zlatá mísa (patera) s bohatou reliéfní výzdobou, uprostřed níž spočívá plastika trůnící ženské postavy držící v obou rukou kalathos (podle sv. II, Taf. 97).

k zavěšení (a s portrétem císaře). Největší soubor pochází z depotu v Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei) I (celkem 13 kusů a jeden aureus se závěskem). Převládají medailony císaře Valense (364–378). Těmto nálezům byla již věnována detailní pozornost v mnoha studiích (souhrnně např. Bursche 1998). Problematika kolem nich je značně rozsáhlá. Je zřejmé, že jde o další insignie moci barbarských vládců, které dostávaly za zásluhy od římských císařů. Nápisy na některých z nich, jako např. GLORIA ROMANORVM, jsou jasným dokladem propagandy, jimiž císařové symbolicky vyjadřovali svoji důvěru v konkrétního barbarského vládce.

Okrajově zmiňuje M. Schmauder nálezy keramických nádob v bohatých hrobech či depotech (Regöly, Lébény, Dunapataj-Bödpuszta, Lengyeltóti a Untersiebenbrunn), skleněných pohárů, konvic a dalších tvarů (Regöly, Untersiebenbrunn, Lébény, Fürst, Lengyeltóti, Blučina, Apahida II, Tauteni Bihor). Na nádobě z posledně jmenované lokality byl latinský a řecký nápis, udávající nějaké jméno nebo místo „Besa“ a různé váhové údaje. Větší prostor poskytl stříbrným nádobám – pravděpodobně vinné konvici (*oinochoie*) z Apahidy I – s výjevy tančící menády a tančícího satyra. Analyzuje ikonografii a datování tohoto skvostného exempláře, přičemž se domnívá, že jej lze datovat do konce 4. nebo počátku 5. století.

Zvláštní pozornost zasluhují zlaté nádoby (konvice, ták, mísa a dva poháry s uchem zdobené granátem, tyrkysem, smaragdem atd.) z depotu v Pietroase. U konvice autor upozorňuje na stejnou ornamentaci rostlinných prvků (lístků), jež se vyskytují na destičkách některých přezek

(např. Airain, Esztergom, Laa an der Thaya, Szabadbattyán nebo Zamjevo). Z toho lze usuzovat na původ ve východořímských dílnách. Nádoba byla podle něj zhotovena někdy v průběhu 4. nebo v první třetině 5. století. Velký tác má zřejmě stejnou dobu výroby jako předchozí konvice. Úchvatná je mísa (*patara*) s bohatou reliéfní výzdobou (*obr. 2*), uprostřed níž spočívá plastika trůnící ženské postavy, v obou rukách držící *kalathos*, tedy nádobu, která byla v antickém světě často užívána v kultu bohyně Démetry. *Kalathos* měl symbolický až mýtický význam, neboť sloužil jako Persefonin květinový košík, který byl nošen ve slavnostních průvodech o velkých mystériích eleusinských. Jak prokázaly srovnávací analýzy R. Harhoiu (1997, 121–122, 258), není interpretace jednotlivých postav (celkem šestnácti) zcela jednoznačná. *Terminus ante quem* pro vznik této nádoby klade M. Schmauder do poloviny 5. století. Není ovšem jasná funkce takovéto nádoby. Originál nádoby bohužel uloupila během první světové války ruská vojska a v Moskvě měl být údajně roztaven. Podle původní dokumentace byla zhotovena galvanoplastická kopie a poté i kopie z ryzího zlata.

M. Schmauder se také zabývá nádobami z lokalit Szilágyssomlyó II a Szeged-Nagyszéksós a Apahida I, z nichž se zachovala jen zlatá kování. Na základě nich byly provedeny rekonstrukce původně dřevěných misek. Z našeho území připomíná nález ze Žuráně. Obdobné misky (*largitio*) používali příslušníci nejvyšších barbarských vrstev, podobně jako elektronový pohár z Szeged-Nagyszéksós, který měl původně v kruhových otvorech výplně patrně ze skla. Podle autora má sásánovský původ.

Zajímavá je kapitola o pozdně antickém jídelním a stolním nádobí (s. 203–208), v níž M. Schmauder sleduje význam luxusních nádob v průběhu celé doby římské (Pompeje, Boscoreale, Hildesheim, hroby lübsowské skupiny časně doby římské, připomíná i hrob z Mušova, dále hroby skupiny Leuna – Haßleben) až do 5. století. V barbariku se tyto nádoby dostávaly pouze do prostředí nejvyšších vrstev jako dary římských hodnostářů, často přímo císařů. Obdobný osud měly stříbrné a zlaté nádoby u barbarů i v 5. století.

Pro ilustraci k tématu komentuje autor některé pasáže o hostině na Attilově dvoře, jak nám je dochoval řecký historik Priskos, aby se pak mohl věnovat picí a stolní společnosti a aspektům výměny darů (s. 213–220). Samostatnou kapitolu věnoval úvaze o třech problémech (s. 224–255): 1) dějinách Gepidů před jejich stěhováním do konce 5. století, 2) raně středověkému pojmu *thesauri* a 3) problematice tzv. polychromního stylu.

Antický pojem *tesauri* lze ztotožnit s pozdějšími raně středověkými královskými poklady. Autor sleduje zmínky o královských pokladech a skladbě tesaurace cenných předmětů zejména v díle Řehoře Tourského. Např. franský král Childebert získal od své sestry Chlotchildy ze Španělska poklad, jenž kromě jiného obsahoval 60 kalichů, 15 patén a 20 schránek na evangelia, to vše z ryzího zlata (Liber Historie Francorum III 10). Sám Řehoř Tourský viděl na králově dvorci v Nogent (dnes Nogent-sur-Marne), kde přebýval Chilperich, velkou zlatou mísu vážící přes 50 liber, kterou král nechal vyrobit, aby „povznesl národ Franků“ (Liber Historie Francorum VI 2). Tesaurace drahocenného nádobí vždy hrála velmi důležitou roli a s rozvojem moci církve se postupně přenášela i na církevní hodnostáře, spravující nově zakládané kostely a kláštery.

Prostor, který autor vyčlenil problematice tzv. polychromního stylu, je větší než u některých jiných pasáží a právem patří tato kapitola k nejdůležitějším v jeho práci. Počátky polychromního stylu sledává ve 2. a 3. století v kavkazské oblasti a v prostředí sásánovské říše, odkud se pak na konci 4. století šířil do Evropy. Hlavního rozkvětu tato šperkařská technika dosáhla v 5. století. Dále srovnává jednotlivé typy nálezů z různých evropských lokalit, zejména v Podunají a v západní části střední Evropy.

V závěrečné části textu (s. 256–266) polemizuje M. Schmauder s některými poznatky D. Quasta, vztahujícími se k hrobu 1901 z Gültlingenu s nálezem přilby mediteránního původu. Zobecňuje poznatky k pojmu tzv. šlechtické hroby („Adelsgraben“) a šlechta „Adel“. Za kritéria považuje: narození a dědičnost, majetek, privilegia, svobodu, blízkost králi apod. Tato kritéria pak srovnává s poznatky z nejbohatších hrobů (Apahida I–III, Dunapataj-Bödpuszta a Untersiebenbrunn), jimiž jsou odloučená místa (privilegia), insignie (vláda), mimořádné milodary (majetek) a kontinuita (narození a dědičnost). Z těchto důvodů lze uvedené hroby podle M. Schmaudera považovat za tzv. šlechtické. Na základě výsledků jeho studie je zřejmé, že také v jihovýchodní Evropě, jakožto okrajové oblasti pozdně antické kultury, se formovala nejvyšší společenská vrstva východogermánských barbarů.

Na závěr lze připojit jen několik technických poznámek. Kniha obsahuje početný soupis literatury (s. 272–319), velmi podrobný poznámkový aparát (1 855 položek), úplný soupis pramenů z 23 nálezů. Velmi cenné jsou obrazové přílohy (fotografie a pérovky všech nálezů). I když předměty byly na různých místech už publikovány, v recenzované knize je čtenář najde pohromadě. Textová část katalogu je řazena podle jednotlivých lokalit. U každé je uvedeno datum objevu, nálezové okolnosti a následuje podrobný soupis všech předmětů (včetně metrických údajů, často i údaje o hmotnosti), místo uložení nálezů a soupis literatury k nalezišti. Škoda, že výsledky metalografických analýz předmětů z drahých kovů jsou jen u naleziště Pannonhalma (analýzy zlatých předmětů nechal provést P. Tomka). Technické zpracování obou svazků monografie (obdobně i celá nově založená rumunská edice) je na velmi dobré úrovni. Záslužné dílo M. Schmaudera je přínosem pro poznání struktury společnosti na sklonku antiky a na prahu raného středověku a jistě bude odborníky na dané období často používáno.

Literatura

Bierbrauer, V. 1980:

Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jhs. in Südosteuropa. In: Wolfram, H. – Daim, F. (eds.): Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Wien, 131–142.

Bursche, A. 1998:

A złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności. Warszawa.

Droberjar, E. 2001:

Zlatý náramek typu Tournai-Blučina ze středních Čech (A gold bracelet of the Tournai-Blučina type from Central Bohemia). Archeologie ve středních Čechách 5/2001, 517–527.

Droberjar, E. 2002:

Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha.

Harhoiu, R. 1997:

Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. Bukarest.

Kazanski, M. 1993:

The Sedentary Élite in the „Empire“ of the Huns and its Impact on Material Civilisation in Southern Russia during the Early Middle Ages (5th–7th Centuries A.D.). In: Chapman, J. – Dolukhanov, P. (eds.): Cultural Transformations and its Interactions in Eastern Europa. Newcastle-upon-Tyne, 211–235.

Kiss, A. 1987:

Über eine Insignie des Gepidenkönigs OMHARVS von Apahida (Siebenbürgen). Folia Archaeologica 38, 105–218.

Kiss, A. 1991:

Die „barbarischen“ Könige des 4.–7. Jahrhunderts im Karpatenbecken als Verbündete des Römischen bzw. Byzanti-

nischen Reiches. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991, 115–128.

Schmauder, M. 1997:

Oberschichtgräber und Verwahrkunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert n. Chr. Zum Verhältnis zwischen spätantik-frühbyzantinischen Reich und barbarischer Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen. *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 38, 205 ff.

Schmauder, M. 1998:

Die Oberschichtgräber und Verwahrkunde Südosteuropas und das Childerichgrab von Tournai. Anmerkungen zu den spätantiken Randkulturen. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 30, 55–68.

Steuer, H. 1982:

Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden der archäologischen Quellenmaterials. Göttingen.

Tejral, J. 1988:

Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *Archeologia Austriaca* 72, 223–304.

Tejral, J. 1997:

Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M. (eds.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Brno, 321–392.

Tejral, J. 1999:

Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Schicht der Grabfunde. In: Fischer, Th. – Precht, G. – Tejral, J. (eds.): *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Brno, 217–292.

Vallet, F. – Kazanski, M. (eds.) 1995:

Les nobles romains et les chefs barbares du 3e au 7e siècle. Condé-sur-Noireau.

Werner, J. 1980:

Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit. *Frühmittelalterliche Studien* 14, 1–49.

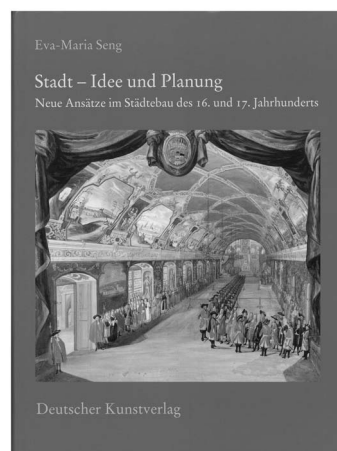
Wieczorek, A. – Périn, P. (eds.) 2001:

Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien. Stuttgart.

Eva-Maria Seng

Stadt – Idee und Planung

Neue Ansätze im Städtebau des 16. und 17. Jahrhunderts

Deutscher Kunstverlag, München – Berlin 2003.

320 stran, 124 černobílých obrazových příloh v textu.

ISBN 3-422-06411-7

Recenzoval:

Rudolf Procházka

Archaia Brno o.p.s., Česká 6, CZ 602 00 Brno, rudprochazka@gmail.cz

Práce představuje otištěnou habilitaci, předloženou na univerzitě Martina Luthera v Halle-Wittenbergu v roce 2000.

V úvodu hodnotí autorka přehledně vývoj teoretického pojmání výstavby měst převážně v německé literatuře. V 16. století se i města severně od Alp stávají předmětem zvýšeného zájmu místních elit, včetně humanisticky orientované inteligence. Odtud pak vede cesta k plánovitému urbanismu pozdějšího novověku; na přelomu 19. a 20. století se výstavba měst stala specifickým oborem v rámci studia architektury.

V následující kapitole „Zachycení a prezentace měst“ se zabývá zobrazením měst ve sbírkách uměleckých předmětů a kuriozit, známých „kunstkamerách“, které se po určitých počátcích na dvorech nejvyšší francouzské a italské šlechty a panovníků ve středověku (Karel V. /1337–1380/; Pietro Medici, /1416–1469/) rozšířily jako svého druhu módní jev v 16. století. Podrobná pozornost je věnována příkladům z jižního Německa, a to z bavorského Mnichova, württemberského Stuttgartu, ale i ze saských Drážďan. V prvním případě si zaslouží pozornost zejména 35 modelů pěti residenčních měst, vzniklých před sepsáním prvního inventáře sbírky r. 1598; součástí reprezentativní výbavy sálů ve zbývajících městech byla mj. rozsáhlá zobrazení významných měst příslušných teritoriálních států; všude pak nacházíme první podrobná mapová zobrazení. Otázkou nástupu prvních map v jednotlivých německých státech se autorka zabývá v další kapitole práce.

Následně jsou analyzována první stavební zřízení tří německých států a stejného počtu jihoněmeckých měst, která vznikla po polovině 16. století. Jedním z jejich zdrojů bylo komunální stavební právo. Nejstarší ustanovení regulující stavební činnost se objevují v severní Itálii již ve 12. století, na německém území jsou shledávána v známém saském zrcadle z let 1180–1223. K výraznému rozvoji dochází ve městech od počátku 14. století; v italských stavebních regulích se již od přelomu 13. a 14. století vyskytují ustanovení sledující sjednocení a vylepšení estetického vzhledu zástavby. Antická tradice se zde prosazuje v ideálu obecně prospěšné městské správy, odrážející se např. v obrazové výzdobě sienské radnice z konce 30. let 14. století.

Zemské kodifikace stavebního práva 16. století přinesly jeho další rozšíření s vazbou na řemeslnické řády a jiné právní normy, navíc byla tato ustanovení již v tištěné podobě rozšiřována po celém teritoriu. Nejobsáhlejší württemberský stavební řád o více než 100 stranách platil až do sklonku 18. století a stal se vzorem pro ostatní státy.

Pozornost je věnována též vývoji postavení „stavbyvedoucího“ i genezi a proměnám pojmu „architekt“ tedy „vrchní artífex“, využívající výsledků práce dílčích stavebních řemesel. Některá města disponovala již v pozdním středověku jedním, případně i několika „městskými staviteli“. Již ve 2. polovině 16. století se v jednotlivých německých státech objevují první „zemští architekti“. K prvním patřil Arnold Vestfálský, dosazený saskými vévody r. 1471; tradice se v Sasku udržela i v následujícím století. Stavebnictvím na nejvyšší úrovni se zabývali lidé s relativně rozsáhlým, humanisticky orientovaným vzděláním. Závažnou náplní jejich činnosti se stala výstavba nových pevností a městských opevnění již renesančního rázu. Nejvýznamnější osobnosti, jako byl Daniel Specklin (1536–1589), pracující pro řadu zadavatelů, byli i autory četných teoretických pojednání.

Ve druhé části knihy je věnována pozornost ideálu města na počátku novověku. Z antické tradice připomíná autorka Aristotelovu *Politiku* a především Platónovo učení. U Platóna se představy o ideálním městě odrážejí zejména v dílech *Kritias* a *Nomoi*. Jeho teorie rozvinul dále Tomáš Moor ve své *Utopii*, Tomáš Campanella v díle *Sluneční stát* a rovněž jejich následovníci. Z děl antického praktického stavitelství byla nejvíce rozšířena klasická práce Vitruvia *De architectura libri decem* v národních překladech a úpravách; pozornost je věnována zejména široce rozšířené verzi podstatně doplněné německým humanistou Waltem Riviem již r. 1548, která se dočkala opakovaného vydání. Autorka nezapomíná ani na Albrechta Dürera, jehož návrh ideálního města z r. 1527 poněkud modifikuje klasické šachovnicové členění, přičemž obdobný plán ideálního města Daniela Specklina aplikuje strukturu radiální. Zatímco ideální konstrukce renesančních měst vyšly z hierarchické struktury stavovského státu, v 17. století, kdy nabyla vrchu idea státu absolutistického, je panovník postaven vně státu či města. Ty k němu měly vzhlížet jako k ústřednímu bodu. Hlavním úkolem architektů se stala výstavba rezidencí vládařů, případně pevnostních zařízení, což se odráželo i ve struktuře teoretických pojednání.

V dalších kapitolách je věnována pozornost zakládání nových měst v 16. a 17. století. Tehdy nově zakládaná hornická města v Sasku mají svou dobu i na našem území. Jako nejvýznamnější je uveden Jáchymov, ovšem s drobnou chybičkou ve jméně zakladatele – jde o hraběte Šlika (Schlicka) nikoliv Schicka. Vedle šachovnicovitě uspořádaných půdorysů vyniká druhý plán Freudenstadtu, navržený na principu soustředných čtverců protažených čtyřmi na sebe kolmými komunikacemi, spojujícími rovněž kvadratické náměstí s branami uprostřed stran vnějšího čtverce. Zástavba postupně vznikající na uvedeném plánu podlela bohužel zničení r. 1945. Pozoruhodné příklady v 16. století zcela restrukturizovaných měst s citadelou na okraji představují Jülich, rovněž zničený za 2. světové války, jakož i větší Wolfenbüttel. Před renesanční výstavbou šlo o vcelku nevýznamná sídliště. Plánovitě představy zasáhly ovšem i stará, etablovaná města, jakými byla saská Torgau, Drážďany, Halle, Lipsko či Wittenberg. Výstavba nových pevnostních prstenců si vyžádala také zakládání nových, od centra vzdálenějších předměstí. Ve vnitřních částech měst je doloženo místní rozšiřování některých ulic, např. při ústí do tržišť, či likvidace obchodních zařízení na náměstí, jak se stalo např. v Halle již na počátku 16. století. V zájmu výstavby nových reprezentativních budov městské správy, radnic, docházelo k vykupování celých skupin parcel. Obdobně se postupovalo při výstavbě nových vrchnostenských rezidencí; naopak pro novou měšťanskou výstavbu byly vyhrazeny areály zrušených kostelů. Rozsáhlá výstavba „ke slávě panovníka“ pokračovala v některých městech v 17. století, jak ukazují příklady Drážďan s výstavbou Nového Města za Augusta Silného v první polovině 18. století. Po r. 1692 zde byl reorganizován úřednický aparát, zahrnující nyní podstatně rozšířený, specializovaný stavební referát.

Výsledkem zvýšené aktivity nové byrokracie byl nový stavební řád či návrhy typových domů. Nové Město vzniklo po požáru r. 1685 na místě Starých Drážďan v průběhu 1. poloviny 18. století jako zcela plánovitý útvar s paprskovitě uspořádanou sítí hlavních ulic. Obdobný vývoj lze sledovat v Halle, podléhajícím braniborskému, později pruskému státu.

Autorka se ve své práci zdařile pokusila vyplnit určitou mezeru mezi komunálními statuty vrcholného a pozdního středověku a stavebním zákonodárstvím 19.–20. století. Při hledání příčin rozvoje stavebního zákonodárství a urbanistických idejí v německých teritoriálních státech 16. století položila důraz na recepci aristotelovských myšlenek „dobrého státu“ na protestantských univerzitách, projevujících se i v malířské výzdobě reprezentačních sálů knížecích sídel. Dalším zdrojem bylo humanistické studium antických státně-filozofických modelů i renesančních utopií či architektonických děl. Všechny tyto proudy upřednostňovaly ideál pravidelně, „rastrově“ uspořádaného města s pokud možno zděnou zástavbou, nespálitelnou střešní krytinou a dlážděnými ulicemi; v tomto ohledu ovládly nejen dvorské prostředí, ale i vedoucí orgány významných měst. V absolutistickém státě se ovšem tyto myšlenky, ovlivňované karteziánskou matematikou, realizovaly ve velkolepých stavebních projektech s cílem oslavit vladaře.

Práce E. M. Seng akcentuje umělecko-historické a urbanistické hledisko, přičemž se zaměřuje na celkové trendy, pomíjí tedy výsledky konkrétních stavebně-historických a hlavně nových archeologických výzkumů, které probíhají zejména od 90. let minulého století v řadě saských či braniborských měst; v tomto případě jde zejména o Drážďany a Halle, kde je možné údaje písemných a ikonografických pramenů konfrontovat s odkrytými relikty. Přesto jde o práci nesmírně podnětnou a poučnou, která může nepochybně rozšířit obzor i archeologům, samozřejmě zejména těm, kteří se věnují urbánnímu odvětví této vědy.

Na místě je alespoň letmé srovnání se situací na našem území. Není jistě náhodou, že po středověkých počátcích v rámci komunálního práva (např. jihlavské stavební právo z r. 1270 či některá ustanovení v brněnské právní knize písaře Jana z poloviny 14. století) se podstatně více prostoru dostává stavebním ustanovením až ve dvou velkých svodech městského práva z 16. století, ve známých kodexech *Brikcího z Lička* a o něco mladším díle *Paula Kristiána z Koldína*; posledně uvedené platilo až do josefínských reforem na sklonku 18. století (*Novotná 2001*). Tyto svody však nevznikly péčí panovníka, nýbrž z iniciativy stavů, a jsou orientovány pouze technicky, bez uplatnění ustanovení estetizujícího rázu. Též s německými renesančními a barokními počiny v oblasti městského urbanismu srovnatelná městská založení či úpravy lze přisoudit výlučně jednotlivým světským vrchnostem; kromě již uvedeného Jáchymova a velké skupiny dalších nově založených nebo urbanizovaných hornických měst česko-saského pomezí (Hora sv. Šebestiána, Horní Blatná, Jiřetín aj.) patří k nejznámějším přestavba Pardubic Vilémem z Pernštejna po požáru r. 1507 či přestavba Jičína na rezidenční město Albrechta z Valdštejna na sklonku první třetiny 17. století. Vysloveně typizovaná založení na pravidelném šachovnicovitěm rastru kontinuálně pokračují v baroku (Krásná Líba, 1731) a vrcholí v případě pevnostních měst Josefova a Tereziína v epoše josefínského osvětleného absolutismu (srov. např. *Kuča 1995; 1997; 1998*). Je zřejmé, že projevy raně novověké urbanizace opřené o soudobé humanistické či později karteziánské myšlení představují širší evropský trend, byť např. na našem území v rozsahu a kvalitě recenzované knihy nezpracovaný.

Opravdu velká vlna přestaveb historických jader měst podle zásad rozvíjejícího se kapitalismu však spadá až do přelomu 19. a 20. století. Ani tehdy však nebyl překonán

stále živý ideál pravidelně uspořádaného městského půdorysu tvořeného sevřenými domovními bloky, byť některé prvky (např. široké bulváry, městské parky atp.) již představují spojovací článek k dalšímu vývojovému stupni, rozvolněným půdorysům 20. století.

Literatura

Kuča, K. 1995:

Poznámky ke kompozici ortogonálních městských lokací v Čechách, *Archaeologia historica* 20, 107–124.

Kuča, K. 1997:

Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2. Praha.

Kuča, K. 1998:

Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3. Praha.

Novotná, D. 2001:

Stavebně správní regulativy historických měst, disertační práce, Vysoké učení technické v Brně – fakulta architektury.

100 Jahre Römisch-Germanische Kommission

Bericht der Römisch-Germanischen Kommission,
Band 82, 2001

Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2002.

632 stran, obrazové přílohy v textu.

ISBN 3-8053-29903, ISSN 0341-9312

Recenzoval:

Jan Blažek

Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech Most, Žižkova 835, CZ 434 01 Most, blazek@uappmost.cz

Obsah: *W. Krämer:* Gerhard Bersu – ein deutscher Prähistoriker, 1889–1964, 5–102; Beiträge zur Geschichte Römisch-Germanischen Kommission: *S. von Schnurbein:* Vorwort, 103–104; *K. Becker:* Die Gründung der Römisch-Germanischen Kommission und der Gründungsdirektor Hans Dragendorff, 105–136; *S. von Schnurbein:* Abriß der Entwicklung der Römisch-Germanischen Kommission unter der einzelnen Direktoren von 1911 bis 2002, 137–290; *N. Müller-Scheeßel – K. Rassmann – S. von Schnurbein – S. Sievers:* Die Ausgrabungen und Geländeforschungen der Römisch-Germanischen Kommission, 291–362; *K. Rassmann – K.-F. Rittershofer – S. von Schnurbein:* Die Veröffentlichungen der Römisch-Germanischen Kommission, 363–394; *P. Kalb – G. Rasbach – B. Sasse-Kunst:* Die Bibliothek der Römisch-Germanischen Kommission, 395–445; *K. Becker – S. von Schnurbein:* Dokumente zur Geschichte der Römisch-Germanischen Kommission, 447–506; *D. Beck – N. Müller-Scheeßel – P. Trebsche:* Nachweise, 507–572; Ortsregister zu S. 5–572, 573–580; Personenregister zu S. 5–572, 581–590; *A. Becker – G. Rasbach:* Vortrag zur Sitzung 2001 der Römisch-Germanischen Kommission. Waldgirmes. Eine augusteische Stadtgründung im Lahntal, 591–610; *S. von Schnurbein – S. Sievers:* Bericht über die Tätigkeit der Römisch-Germanischen Kommission in der Zeit vom 1. Januar bis 31. Dezember 2001, 611–632.

Jedna z nejvýznamnějších institucí německé archeologie, Römisch-Germanische Kommission (RGK) Německého archeologického ústavu (DAI) ve Frankfurtu nad Mohanem, oslavila nedávno své sté výročí. Toto jubileum připomenulo tradičně neobyčejně kvalitně vybavené tematické číslo jejích zpráv. Komise prošla ve své stoleté historii mnoha proměnami, odrážejícími nejen vývoj oboru, ale celé německé společnosti.

Před vlastní dějiny komise byla po zásluze zařazena obsáhlá studie bývalého prvního ředitele komise, prof. Wernera Krämera, věnovaná Gerhardu Bersuovi, klíčové postavě vývoje německé archeologie od meziválečného období až do šedesátých let minulého století. Gerhard Bersu se narodil 26. 9. 1889 v Jaueru ve Slezsku v rodině pokřtěného židovského obchodníka a německé matky. Spolu s trojicí sourozenců, bratrem, který padl během první světové války, a dvěma sestrami, se rodina brzy přestěhovala do Frankfurtu nad Odrou, kde Bersu navštěvoval gymnázium. Zde se také zúčastnil prvních archeologických výzkumů, vedených Carlem Schuchhardtem. Hlavní zájem však představovala geologie a dějiny umění. Po maturitě v roce 1909 odchází na univerzitu ve Štrasbur-

ku, kde navštěvuje matematicko-přírodovědnou fakultu. Více času než na přednáškách však tráví prací v terénu při geologických mapováních Alsaska, ale také Řecka a Itálie. Jako dobrovolník pracuje u R. Forrera v muzeu ve Strasburku, zkoumá samostatně první archeologické situace a hned po prvním ročníku je Schuchhardtem vyslán jako asistent na vykopávky do Cucuteni do Rumunska. Od roku 1910 navštěvuje univerzitu v Tübingen, zpočátku ještě převážně geologii, později již klasickou archeologii. I v novém působišti se ihned zapojuje do terénního výzkumu, zkoumá keltská pravouhla ohrazení a počíná výzkum na Goldbergu, který se stane jednou z jeho životních archeologických výzev. Je v kontaktu s P. Reineckem, pro Hanse Segera z Vratislavi provádí výzkum na hradišti u Striegowa. V roce 1912 se zapsal na dva semestry jako student archeologie v Heidelbergu a s podporou financí heidelberské akademie podnikl cestu po Čechách a Moravě, která byla jeho prvním, ale ne posledním kontaktem s našimi zeměmi (viz záznam o návštěvě teplického muzea v *TBT 1912–13*, 11: "Herr stud. arch. präh. Bersu, Heidelberg, weilte gleichfalls längere Zeit studienhalber in unserer Stadt, um insbesondere die prähistorische Abteilung in seinen schriftlichen Arbeiten zu beleuchten"). Až do začátku první světové války Bersu provádí výzkumy jak v jihozápadním Německu (tři sezóny na Goldbergu či výzkumy římských kastelů), tak i v rodném Slezsku, kde se v roce 1913 zapsal na univerzitu a prováděl většinu tammních výzkumů pod vedením H. Segera. Čtyřladvacetiletý Bersu tak byl jedním z nejlepších terénních archeologů Německa, pilně publikoval a spolu se svým učitelem C. Schuchhardtem byl krajně zdrženlivý k roku 1909 G. Kossinnou založené Deutsche Gesellschaft für Vorgeschichte i k jím proklamované archeologii jako "nejpřednější národní vědě". V roce 1913 ho přesvědčil P. Goeßler, aby se uvolnil z univerzitních závazků, a nedostudovaný Bersu nastupuje jako asistent na památkovém ústavu ve Stuttgartu. Až do vypuknutí války pokračoval Bersu ve svých terénních výzkumech.

Gerhard Bersu nastoupil do první světové války jako dobrovolník, byl zařazen k telegrafnímu praporu a od roku 1915 umístěn při vojenském velitelství okupované Belgie v Bruselu. Po krátké době čistě vojenské služby se zapojil do archeologické památkové péče okupované Belgie a ke spolupráci pozval o tři roky mladšího kolegu, po zranění v armádě nedávno propuštěného Wilhelma Unverzagta. Tato spolupráce byla i počátkem jejich celoživotního osobního přátelství. Po skončení války se Bersu v různých funkcích podílel na předávání zabavených kulturních památek Belgie a Francii, byl odborným poradcem německé mírové delegace ve Versailles a do roku 1924 zaměstnancem ministerstva zahraničí a říšské komise pro vrácení děl kulturní hodnoty. Celou dobu úzce spolupracoval s RGK, jmenovitě s T. Wiegandem. Každou volnou chvíli a dovolené využíval k rozsáhlým výzkumům, zejména pak v jihozápadním Německu, Pomořanech a Slezsku. V roce 1924, kdy končilo jeho zaměstnání u říšské reparační komise, se mu naskytl možnost přijetí do RGK. Bersuovo přijetí a konečně také promoci usnadnili jeho velcí příznivci, jmenovitě Schuchhardt a Wiegand. Univerzitu absolvoval v Tübingen u C. Watzingera společně s W. Unverzagtem, který nastoupil na místo C. Schuchhardta v Berlíně. S jejich pomocí byly spojeny spory a na protest proti znevažování jejich absolutoria u klasického archeologa vystoupila část německých archeologů z profesního svazu německých prehistoriků (Reinecke, Veeck, Eggers, Menghin, Drexel, Goeßler). Ve své dizertaci polemizoval Bersu s Kossinnovou školou a zamítal předčasné etnické hodnocení kulturních skupin. Promoce Bersua a Unverzagta proběhla v březnu 1925 a následně mohl být Bersu jmenován státním úředníkem. Jmenování obou do nových a klíčových pozic vzbudilo velkou nevoli a závist ze strany Kossinnovy skupiny. Bersu po nástupu do RGK dostal nový úkol, a to navázat válkou zpřetrhané kontakty

s mimoněmeckou archeologií, což bylo ostatně v plném souladu se zahraniční politikou výmarské republiky, jmenovitě ministerstva zahraničních věcí, pod které DAI od svého založení spadal. Dalším Bersuovým úkolem bylo rozšíření činnosti RGK na celé území Německa a také na celé období pravěku. Dosud se komise profilovala jen jako pracoviště klasické archeologie s těžištěm činnosti v jihozápadním Německu. Plán byl schválen a v souvislosti s jeho realizací byl Bersu v roce 1927 jmenován druhým ředitelem komise. Ve stejném roce proběhly oslavy čtvrtstoletí existence komise a instituce se přestěhovala do nové budovy v Palmengartenstrasse 10–12, kde sídlí dodnes. V roce jeho jmenování bylo přiděleno první cestovní stipendium pro absolventy archeologie, které RGK poskytuje dodnes. Prvním držitelem byl Kurt Tackenberg. Roky 1927 a 1928 byly obecně přelomové v německé archeologii. Na místo G. Kossinny na berlínské univerzitě nastoupil Max Ebert a G. von Merhart se stává profesorem pravěku v Marburgu. A konečně na asistentské místo v RGK, uvolněné Bersuovým jmenováním druhým ředitelem, nastupuje Hans Zeiß. V roce 1928 se Bersu oženil, jeho manželka Maria, vystudovaná historička umění, mu byla celý život pevnou oporou. Z terénních výzkumů druhé poloviny dvacátých let je nutno vyzdvihnout zejména další kampaně na Goldbergu, v kastelu Altrip v Porýní; v zahraničí se zúčastnil výzkumů tellu v Toszegu a v Lengyelu v Maďarsku, zahájil několikaletou spolupráci s rakouskými kolegy na výzkumech v Korutanech. Výzkumy jeho aktivity ale zdaleka nekončily. Například na podzim 1931 uspořádal pro zájemce z řad pravěkých i klasických archeologů a kunsthistoriků dvou-týdenní exkurzi po Dalmácii a Bosně. Vyhrocování vztahů mezi Kossinnovou školou a křídlem Schuchhardtovým ukazuje i neúčast býť jediného zájemce z řad severoa východoněmeckých archeologů, přestože pozvání výslovně byli. V únoru 1930 tragicky zahynul Friedrich Drexel, dosavadní první ředitel RGK. Po ročních dohadováních byl 31. 3. 1931 Gerhard Bersu jmenován prvním ředitelem RGK a na místo druhého postoupil Hans Zeiß. Z reakcí německých prehistoriků vybral W. Krämer jen servilní blahopřání o deset let mladšího Bolko von Richthofena, o pouhé dva roky později čelního představitele „völkisch“ nacistické archeologie. Mezinárodní organizace prehistoriků a antropologů byly před první světovou válkou pod silným francouzským vlivem a ti rozhodli o vyloučení všech německých zájemců z účasti na kongresech ve dvacátých letech. V celé Evropě, snad s výjimkou Francie a jejích antropologů, sílila ale potřeba mezinárodní spolupráce a tak na kongres v roce 1927, konaný v Amsterdamu, pořadatelé pozvali dva pozorovatele z Německa, z nichž jedním byl Bersu. Na přelomu dvacátých a třicátých let se zakladatelská skupina pozdějšího UISPP ve složení Bersu, Unverzagt, Bosch-Gimpera a Lantier několikrát sešla a s britskou podporou uspořádala v roce 1932 první kongres v Londýně. Z českého hlediska je zajímavá účast Jaroslava Böhma na tomto kongresu, kde se osobně s G. Bersuem setkal. Jaroslav Böhm měl ve vývoji české archeologie podobnou úlohu, jako o dvanáct let starší Bersu v archeologii německé; také další vývoj historie Evropy přinesl komplikace oběma.

Kontakty s marburskou univerzitou přinášely své plody. První dva absolventi von Merharta, Kurt Bittler a Werner Buttler, kopali od mládí s Bersuem na Goldbergu. První jmenovaný nastoupil v roce 1929 jako vědecký asistent v RGK, druhý se pak proslavil výzkumem a publikací neolitického sídliště Köln-Lindenthal.

Bersuovi je 43 let a je na vrcholu svých sil, když se k moci dostává Hitler. Okamžitě po uchopení moci nacisty začínají útoky nacionalistických archeologů pod vedením Reinertha proti DAI a jmenovitě proti Bersuovi (podrobněji např. *Bollmus 2003* či obsáhlá studie o Reinerthovi od Guntera Schöbela v *Leube – Hegewisch /Hrsg./ 2002*). Sílicímu tlaku na odvolání Bersua nakonec vedení DAI

podlehlo a 15. července 1935 byl Bersu přeložen jako „referent pro vykopávky“ do Berlína a prvním ředitelem RGK se stal Sprockhoff. Ani poté neustaly útoky nacionálně-socialistické kliky proti DAI a zejména pak proti Bersuovi. Těžkou ranou bylo na jaře 1936 zřízení „Říšského ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou“ říšským ministrem Rosenbergem, který svěřil vedení Reinerthovi. Dalším zdrojem problémů bylo Bersuovo členství v Conseil permanent UISPP, což mu zaručovalo pozvání na 2. kongres do Osla. Proti se postavili zejména nacističtí archeologové, vedení B. von Richthofenem (vykonával funkci vůdce Sdružení německých prehistoriků). Ti sami se snažili marně prosadit volbu Reinertha za člena stálého výboru UISPP. Těžce nemocný Wiegand povolal z Istanbulu doc. Stadeho a s jeho příchodem se zvýšil tlak na odstoupení Bersua ze všech funkcí v DAI, který vyvrcholil 11. ledna 1937 jeho penzionováním. Bersu strávil část těchto těžkých let na výzkumech v Bulharsku (pozdněřímské opevnění Sadovec), pilně publikoval (např. v Germanii) a organizoval další exkurze podél Dunaje. V roce 1938 prováděl Bersu výzkum opevnění z doby železné v Little Woodbury v Anglii, na lokalitu se vrátil i v létě 1939, kdy pobyt a činnost německého archeologa s ohledem na blížící se válku, budila pozornost i místní policie, která mu například jednou zabavila i plány výzkumu. Po začátku války pobýval Bersu s podporou V. Gordon Childa v Perthu a nebyl dosud internován jako příslušník nepřátelského národa. Penze mu byla až do jara 1940 poukazována přes Holandsko prostřednictvím Červeného kříže. Po skončení války ve Francii byl Bersu se ženou internován na ostrově Man, kde se po krátké pauze mohl věnovat prospekci a později i výzkumům. S výraznou podporou svých britských přátel (zejména Childe, Crawford a Hawkes) kopal s velkým úspěchem až do roku 1946 na ostrově Man, ale i ve Skotsku. Počátkem roku 1947 byl povolán jako profesor archeologie do Irska, když se za jeho povolání zasazoval sám prezident Irska Eamon de Valéra. Nastoupil však až koncem roku a na Royal Irish Academy strávil pak tři roky, pilně se věnoval výzkumům, stejně jako v Británii publikovaných pak domácími archeology na základě Bersuových podkladů a dokumentace teprve v šedesátých až devadesátých letech 20. století.

V prosinci 1948 navštívil Bersu po mnoha letech Německo a stanovil během několika jednání podmínky pro svůj návrat. Šlo hlavně o obnovu RGK v Palmengartenstrasse, prodloužení jeho věku odchodu do penze až na věk 68 let a jmenování honorárním profesorem. Vše bylo s obtížemi splněno, dosavadní první ředitel Sprockhoff byl po delším zasetí jmenován profesorem v Kielu a povolání Bersua podpořil i nově vzniklý West- und Süddeutsche Verband für Altertumskunde, který zároveň vyzval všechny zemské vlády k vyloučení možnosti zaměstnání Hanse Reinertha v oboru. 12. srpna 1950 byl Gerhard Bersu podruhé jmenován prvním ředitelem RGK. Po patnácti letech se snažil navázat na svou předchozí činnost, což nebylo nikterak jednoduché. Prosadil rehabilitaci Schleiermachera, který se stal druhým ředitelem RGK, a zahájil jednání o obnově výzkumů a další činnosti RGK. Situace ale byla značně odlišná od třicátých let. Centrální moc Pruska byla zničena, nastoupila doba dlouhých jednání s jednotlivými spolkovými zeměmi, také mnoho archeologů zůstalo v nově vzniklé NDR, mezi jinými i Bersuův přítel Unverzagt. Ve výzkumech se zaměřil na podporu sídelní archeologie, pod jeho záštitou se rozběhly výzkumy ve Federseen Wierde či na Manchingu. Od 1. 4. 1953 byl DAI a s ním i RGK podřízen spolkové vládě, jmenovitě ministerstvu vnitra. V tomto období obnovil DAI své pracoviště v Aténách, Istanbulu, Madridu a Římě a Carl Weickert, který provedl ústav složitou dobou poválečné doby byl vystřídán ve funkci prezidenta Erichem Boehringerem. Hlavním cílem však byla pro Bersua obnova činnosti RGK v předválečném rozsahu, a to se také dařilo. Postavila se nová budova komise, obnovila se zahraniční stipendia

(od roku 1952). V den otevření nové budovy v Palmengartenstrasse, kterého se zúčastnil i Jaroslav Böhm, 29. 10. 1956, odešel oficiálně Gerhard Bersu do penze a prvním ředitelem RGK byl jmenován W. Krämer. V roce 1957 byl Bersu jmenován prezidentem UISPP a s kolektivem spolupracovníků uspořádal o rok později velmi úspěšný kongres v Hamburku. Kongresu se zúčastnilo přes 500 lidí, hojně byly zastoupeny i země zpoza železné opony, jmenovitě třeba i velký odpůrce „neárije“ Bersua z třicátých let Walther Schulz z Halle. Přes odchod do penze se zúčastnil Bersu nadále života nejen v RGK, ale v celé evropské archeologii, stále cestoval a během jedné exkurze se svým přítelem Unverzagtem 19. listopadu 1964, krátce po svých sedmdesátých pátých narozeninách, v Magdeburku, v tehdejší NDR, zemřel.

Zásadní význam osoby Gerharda Bersu pro německou archeologii byl dlouhá léta pro jeho nekonvenčnost a odpor k akademičnosti silně přehlížen. Většího vděku se mu kupodivu dostávalo v Británii, která po zásluze ocenila jeho přínos, zejména pak k terénnímu výzkumu a jeho technice. Obsáhlá a dokumentačně mimořádně vybavená studie W. Krämera tuto mezeru v dějinách německé archeologie zacelila.

Studie Kathariny Beckerové se zabývá samotným vznikem RGK a zakládajícím ředitelem Hansem Dragendorffem. Potřebnost komise pro archeologické zkoumání Německa mimo oblasti římského limitu byla jasná již zakladateli Reichs-Limeskommission Theodoru Mommsenovi na počátku devadesátých let devatenáctého století. Stejně jako pro limitní komisi měl představu maximálně nezávislé instituce, pouze s nominální vazbou na Císařský archeologický ústav v Berlíně. Návrh předložil ministerstvu zahraničních věcí Mommsen v červnu 1898, byl však říšskými poslanci zamítnut. Císařský archeologický ústav a zejména jeho generální sekretář Alexander Conze pokračovali v nátlaku na další členy vedení německé archeologie. Střetly se zde však rozličné představy o náplni archeologie. Členy vedení byli klasičtí archeologové, filologové, historici starověku, historici umění. Byla zde snaha v osobě vedoucího budoucí komise sjednotit komisi a Centrální římsko-germánské muzeum v Mohuči. Požadavkům na tuto funkci ale jeho stávající ředitel Schumacher, ani skutečný tvůrce muzea Ludwig Lindenschmit, nevyhovovali. Od počátku debat, tedy od roku 1898 byl pro tuto funkci opakovaně zmiňován Hans Dragendorff, českému archeologovi známý především svou prací o terra sigillatě z roku 1895¹. Jako žák Georga Loeschkeho, mocného činnovníka limitní komise, a hlavně díky své práci a schopnostem, měl Dragendorff všechny předpoklady pro úspěšný rozjezd nové instituce. Hodně práce vykonal zpočátku A. Conze v Berlíně a po volbě Frankfurtu za sídlo RGK začala Dragendorffovi vlastní obtížná práce, konstituování nového výzkumného pracoviště zaměřeného na archeologický výzkum nelimitních oblastí Německa. Funkci převzal dvaatřicetiletý badatel 1. 10. 1902. Členy komise jmenovali říšský kancléř, jednotlivé zemské vlády a centrální ředitelství ústavu v listopadu 1902, celkem jich bylo 18. První, zakládací zasedání komise se konalo 4. ledna 1904 v kanceláři ředitele v Escherheimer Landstrasse 34 ve Frankfurtu nad Mohanem. Projednána byla budoucí činnost komise a schválily se Dragendorffem navržené stanovy. Komise od počátku prováděla a podporovala velké množství výzkumů v Německu. Dragendorff několikrát odmítl nabídku profesur archeologie na různých univerzitách a plně se věnoval práci RGK, kterou úspěšně vedl až do března 1911, kdy náhle zemřel generální sekretář Archeologického ústavu Otto Puchstein (od 1905, po A. Conzem) a Dragendorff byl jmenován jeho nástupcem.

¹ Bonner Jahrbuch 96, 1895, 18–155.

Na článek K. Beckerové navazuje studie současného prvního ředitele RGK S. von Schnurbeina, shrnující činnost jednotlivých ředitelů od roku 1911 do roku 2002. Po odchodu H. Dragendorffa na jaře 1911 do Berlína se stal ředitelem RGK dosavadní vedoucí wiesbadenského muzea Emil Ritterling. Vzděláním historik, který se od devadesátých let věnoval výzkumům zejména hornogermánského limitu, zpočátku bezproblémově pokračoval v linii nastolené Dragendorffem. Proto je jen těžko vysvětlitelné, co ho vedlo v říjnu 1914 ke složení funkce, včetně zřeknutí se možné výsluhy a penze. Nástupcem byl jmenován Walther Bartel, který však již v té době sloužil v armádě a tak Ritterling musel vykonávat funkci ředitele dál. Poté Barthel v roce 1915 padl a Ritterling trval na svém návratu do Wiesbadenu. I vedoucí tamního muzea E. Brenner padl totiž hrdinskou smrtí za císaře. Až po jmenování F. Koeppe ředitelem RGK 1. 4. 1916 byl Ritterling definitivně uvolněn z funkce. Friedrich Koeppe měl velmi dobré vztahy a vazby k zakladatelské generaci RGK, spolupracoval na výzkumech s Dragendorffem, v redakci vypomáhal A. Conzemu a členem RGK se stal v roce 1908. Od roku 1886 působil jako vyučující, později profesor archeologie (pochopitelně klasické) v Münsteru. Ředitelem RGK se stal v pětapadesátileté době. Přes problémy s pokračující válkou se energicky ujal vedení komise. Nadále byly prováděny výzkumy na desítkách lokalit v Německu a publikační činnost pokračovala v neztenčené míře. To však změnil konec války. Od roku 1918 se pokoušel Koeppe udržet běh instituce a hlavně vydávání Germanie pomocí rozličných dotací a darů, spolu s dalšími předními archeology založil i Bund für heimische Altertumsforschung, ale zmatek počátku dvacátých let v Německu, zejména pak dramatická inflace, změnila mnohé plány. Přesto se podařilo Germanii udržet a etablovat jako jeden ze základních časopisů německé archeologie. Dále začal Koeppe vydávat Germanische Denkmäler der Frühzeit. Spory v té době vyvolává Gustaf Kossina a jím vedená skupina nacionálně orientovaných archeologů. Koeppe byl později povětšinou posuzován jako slabý ředitel, který se obával jakýchkoliv novot. Tento odsudek je však nepodložený. Vzestup RGK a obecně německé archeologie po odchodu Koeppe z funkce souvisí spíše s koncem inflace, hospodářským vzestupem Německa a tím pádem i větším přílivem financí do archeologie. Nový ředitel RGK Friedrich Drexel zde působil jako asistent od roku 1918 a po svém nástupu do funkce ředitele v roce 1924 toto své místo předal Gerdu Bersuovi. Později se Drexelovi podařilo prosadit jmenování Bersua druhým ředitelem RGK. Právě dvojici Drexel – Bersu se podařilo překonat následky první světové války a RGK tzv. internacionalizovat. V roce 1927 byli zvoleni první zahraniční členové RGK, později Bersu zakládá cestovní stipendia pro mladé archeology, začínají první pravěké výzkumy za hranicemi Německa. V roce 1927, tedy po čtvrt století existence, získává RGK vlastní budovu na dodnes platné adrese Palmengartenstrasse 10–12. Začátkem dvacátých let vzniká z iniciativy východo- a severoněmeckých archeologů profesní svaz německých prehistoriků (Berufsverband deutscher Praehistoriker), vedený tehdy Hansem Segerem z vratslavské univerzity. Tento svaz měl velké výhrady vůči disertačnímu řízení G. Bersua a jmenování W. Unverzagta vedoucím archeologických sbírek v Berlíně. Vše se však později ke spokojenosti všech vyřešilo jmenováním Segera členem RGK a vstupem jiho- a západoněmeckých archeologů do svazu. V září 1933 nový vůdce profesního svazu B. von Richthofen Bersua ze svazu vyloučil. Mezitím se ale po úmrtí Drexela a ročním čekání stal s platností od 31. 3. 1931 prvním ředitelem RGK Gerhard Bersu, druhým ředitelem pak Hans Zeiss, povolán v roce 1935 na univerzitu v Mnichově. Jeho nástupcem se stal Kurt Stade. Po odstranění Bersua z funkce se dlouho hledal vhodný nástupce. Volba padla na Ernsta Sprockhoffa, asistenta v nedalekém RGZM v Mohuči, pilného prehistorika s dobrým vztahem k Bersuovi, ale snesitelné-

ho i pro Reinerthovu kliku. Stade odchází v roce 1937 na univerzitu v Giessenu a druhým ředitelem se o rok později stává Wilhelm Schleiermacher a na místě asistenta setrval J. Werner. RGK a spolu s ní i jiho- a západoněmecký svaz se usilovně bránily snaze Reinertha a potažmo Amtu Rosenberg po "zglajchšaltování" německé archeologie. Sprockhoff šel tak daleko, že uvažoval i o změně jména komise, které nacisty silně dráždilo, a ve výročních zprávách z přelomu třicátých a čtyřicátých let je RGK uváděno jako „pobočka“ či „pracoviště“ Frankfurt. Změny prováděné v německé společnosti nacistickým režimem se nevyhnuly ani RGK a DAI. Nedošlo k zamýšlenému založení samostatného ústavu pro východoněmeckou archeologii a stále větší vliv získává i organizace SS „Ahnenerbe“, kdy ale její výzkumy v Haithabu, prováděné H. Jankuhnem, jsou částečně financovány DAI. Během druhé světové války došlo k omezení činnosti RGK, většina zaměstnanců byla povolána do armády, až v roce 1944 v ústavu nezůstal žádný mužský zaměstnanec a vedením byl pověřen Gero von Merhart, který do Frankfurtu dojížděl z Marburgu. Někteří z archeologů RGK se zapojili do činnosti Rosenbergova úřadu v okupovaných oblastech Belgie a Francie, další působili v přivtělených částech Francie (Alsasko a Lotrinsko). Od závěru války až do roku 1946, respektive do roku 1950, vedli RGK jako komisařští vedoucí Gero von Merhart a Matthias Gelzer. Samotný ústav byl koncem března 1944 vybombardován a vyhořel, většina inventáře byla ale včas evakuována a zachráněna. Ze zaměstnanců se vrátil asistent W. Wagner, ostatní byli v zajetí a Bersu v Británii. Až návratem Gerharda Bersua v roce 1951 a opětovným jmenováním Schleiermachera druhým ředitelem o rok později se obnovila činnost RGK v předválečném rozsahu. Nové Německo se však mění a spolu s ním i RGK.

Od 1. 11. 1956 byl ředitelem RGK Werner Krämer, který ve funkci vydržel až do roku 1972, kdy byl jmenován prezidentem DAI (do konce roku 1980), po něm nastoupil Hans Schoenberger (do roku 1981), poté Ferdinand Maier (do 1990) a Siegmund von Schnurbein (dosud). V poválečném období se personální obsazení příliš neměnilo. Většina odborných pracovníků zde působila či působí po celý svůj odborný život. Poslední velkou změnou v organizaci RGK bylo sjednocení Německa a rozpuštění částí východoněmeckých institucí. Když bylo rozhodnuto o včlenění velké části bývalého Centrálního ústavu pro staré dějiny a archeologii (ZIAGA) do DAI, byla RGK hlavním partnerem pro východoněmecké badatele. Jedním z výsledků sjednocování německé archeologie byl vznik samostatného euroasijského oddělení DAI.

Následuje přehled výzkumů a terénních bádání RGK, včetně zahraničních akcí. Dle stejné popisné osnovy jsou členěny i následující příspěvky věnované publikacím RGK a knihovně komise, jedné z nejlepších v Evropě. V závěru jsou výběrově otištěny nejdůležitější dokumenty z dějin RGK, jako stanovy z roku 1901, vnitřní řád z roku 1909, stanovy z roku 1961 a 1984. Jistě zajímavé jsou dokumenty k nasazení německých archeologů v okupované Belgii a severní Francii (str. 474–506) či pamětní spis Joachima Wernera o potřebě spolupráce mezi Luftwaffe a prehistorickou vědou z roku 1938 (str. 472–473). V závěru jsou zařazeny seznamy výzkumů, cestovních stipendiantů, členů a tisků komise.

Celkově je kniha tradičně výborně upravena, vybavena velkým množstvím fotografické a kresebné dokumentace a zejména úvodní historické studie (Krämer, Beckerová a Schnurbein) jsou unikátním zdrojem informací k vývoji německé archeologie posledních sta let, zejména pak v oblasti personální a politicko-společenské. Teoretické či metodologické otázky nejsou tématem žádného z příspěvků, což ale asi nikdo v čísle věnovaném stoletému výročí nečeká. Významem pro německou archeologii snese RGK

srovnání s Archeologickým ústavem pro vědu českou, stejně jako je možno srovnávat význam Bersua v Německu a Böhma v Čechách. Sto let Archeologického ústavu není až tak v nedohlednu, patnáct let uteče jako voda. Jen asi za patnáct let už tady nebude mnoho lidí, kteří budou moci napsat podobnou, možná až příliš osobně pojednanou, studii o Jaroslavu Böhmovi, jakou věnoval Werner Krämer Gerhardu Bersuovi. A to nemluvím o archivních materiálech, kdy ve fondech RGK je zachována a zpracována veškerá úřední korespondence od jejího vzniku až do dneška.

Literatura

- Bollmus, R. 2003:*
Das Amt Rosenberg und seine Gegner. München (2. vyd.).
- Grünert, H. 2002:*
Gustaf Kossinna (1858–1931). Vom Germanisten zum Prähistoriker. Ein Wissenschaftler im Kaiserreich und in der Weimarer Republik. (Vorgeschichtliche Forschungen 22). Rahden.
- Kater, M. H. 2001:*
Das 'Ahnenerbe' der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. München (3. vyd.).
- Leube, A. – Hegewisch, M. (Hrsg.) 2002:*
Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945. (Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 2). Heidelberg.
- Näpf, B. (Hrsg.) 2001:*
Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus. Mandelbachtal.
- Steuer, H. – Hakelberg, D. (Hrsg.) 2001:*
Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995. (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Erg.-Bde 29). Berlin.
- TBT 1912–13:*
Tätigkeitsbericht der Teplitzer Museumsgesellschaft für das Verwaltungsjahr 1912–1913. Teplitz 1913.

Nives Doneus

Die ur- und frühgeschichtliche Fundstelle von Zwingendorf, Niederösterreich

Archäologische Untersuchungen eines Siedlungsplatzes und sein Verhältnis zur Landschaft

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Bd. 48, Wien 2002. 282 str., 124 celostr. obr. příloh, další obr. v textu. ISBN 3-7001-3091-0, ISSN 0065-5376

Diplomová práce Nives Doneusové (*1970 Zagreb, 1999 Mgr. na vídeňské univerzitě) představuje pokus o systematické vyčtení nedestruktivních terénních postupů pro poznání polykulturního pravěkého naleziště. Součástí projektu je i zařazení areálu do kontextu krajiny mikroregionu a mezoregionu, zde ovšem definovaných poněkud úžeji než v terminologii obvyklé v české archeologii (jako okruhy o průměru 400 m, resp. 5 km). Přínos práce spočívá převážně v její metodice; jde o hodnotnou ukázkou širokého spektra nedestruktivních metod a velmi solidní východisko pro jakýkoli další výzkum lokality.

Zwingendorf leží nedaleko hranice s ČR, v západní části oblasti Weinviertel, v povodí říčky Pulkau. Pravěk osídlení lokality, která byla předmětem výzkumu (trať Sauweide), bylo poprvé zjištěno záchranným výzkumem v r. 1986, při němž bylo v liniovém výkopu zachyceno 17 objektů, převážně nedatovatelných, ojediněle z období eneolitu či starší doby bronzové, doby římské, stěhování národů a raného středověku. Odkryv nejzajímavějšího objektu, polozemnice z období stěhování národů, byl dokončen v r. 1996, v souvislosti s nedestruktivním výzkumem celé lokality a jejího okolí (1996–1998).

Výzkum mezoregionu vychází z rešerše existujících archeologických dat („Landesaufnahme“), zejména starších náhodných nálezů a novějších leteckých snímků, a srovnání jejich rozmístění s geologickou a pedologickou mapou. Autorka konstatuje, že pravěké lokality se koncentrují na černozemích a vyhýbají se púdám glejovým a oglejeným; přesnější kvantitativní údaje ale v práci uvedeny nejsou. Glejové a oglejené půdy ovšem souvisejí s trvalým či periodickým zamokřením, které může být produktem i mladšího než pravěkého vývoje. Naproti tomu na vlhkých půdách se hůře uplatňuje letecký průzkum, takže četnost lokalit se tu může jevit nižší; hodnota podobného zjištění je proto problematická.

Výzkum mikroregionu (v české terminologii bychom spíše hovořili o sídelním areálu) vyšel ze zhotovení podrobného výškopisného plánu a série pedologických vrtů v síti 50 x 50 m. Ukázalo se opět, že archeologické objekty se vážou výhradně na plochy černozemě, zatímco gleji, oglejené černoze a podmáčené koluviální půdě se vyhýbají. Rozmístění různých typů půd ovšem jasně souvisí s reliéfem krajiny (vcelku velmi ploché), přičemž horší půda (vzniklá glejovým pochodem či příbuzným procesem) souvisí s níže položenými, podmáčenými místy, kterým se pravěké a rané středověké sídlištní objekty logicky vyhýbají i z jiných důvodů než je bonita půdy.

Celkový rozsah (převážně asi obytných) komponent byl zjištěn leteckou prospekci. Při ní bylo konstatováno, že archeologickými objekty je pokryta zejména terénní vlna o rozloze cca 400 x 150 m, která bezprostředně sousední terén převyšuje o cca 1–2 metry a která se také víceméně kryje s výskytem kvalitní půdy. Mezi zjištěnými objekty tvoří nejvýznamnější část zhruba 60–70 pravouhlych skvrn o rozměrech cca 5–6 x 4–5 m, s největší pravděpodobností domů-polozemnic; v některých místech snad seřazených do řad o několika objektech. Kromě nich pokrývá celou plochu vyvýšeniny množství běžných sídlištních jam a rozeznatelné jsou i dvě řady větších kúlůvých jam, snad souvisejících s větší nadzemní stavbou. Na leteckých snímcích bylo také rozeznáno ohraničení lokality starou vodotečí a řada moderních zásahů do krajiny (např. meliorace apod.).

Na zhruba polovině plochy pokryté objekty (prostor 200 x 150 m) bylo provedeno i měření cesiovým magnetometrem (W. Neubaer, VIAS, Wien), a to velmi kvalitním přístrojem se čtyřmi senzory (tři v odstupech 0,5 m a výšce 35 cm nad zemí, čtvrtý, referenční, ve výšce 2,85 m nad terénem). Magnetometrické měření bylo vyhodnoceno podle intenzity a hodnoty anomálií, přičemž polozemnice se zpravidla projevovaly jako slabě kladné či slabě záporné magnetické anomálie. Magnetometrie v této podobě je schopna zachytit i objekty o velikosti kúlové jamky, existuje však nebezpečí záměny těchto malých objektů s anomáliemi, které vznikají přítomností drobných železných předmětů v ornici. Velmi zajímavé bylo srovnání výsledků letecké a magnetometrické prospekce. Prolnutím obou podrobně zpracovaných a interpretovaných plánů se ukázalo, že plán získaný leteckou prospekci zachycuje více větších objektů, avšak především v centrální, nejvyšší části terénní vlny. Naproti tomu magnetometrie zachytila z těchto objektů jen některé, avšak sledovala výskyt podobných objektů na celkově větší ploše, včetně míst položených poněkud níže po svahu. Ukazuje se tedy, že pro získání plánu podpovrchových objektů je zřejmě optimálním postupem kombinace obou metod.

Povrchové sběry proběhly na lokalitě ve dvou etapách, které se lišily v některých parametrech metodiky. V obou případech šlo o analytický postup, konkrétně sběr v odstupech 5 a 10 m a úsecích 10 a 20 m. Výsledky obou sezón byly následně přepočteny na stejného jmenovatele a v GIS (ArcView) byly vypočteny trendové povrchy pro jednotlivé kategorie nálezů. Terénní data byla před těmito operacemi ještě kvantitativně upravována podle indexu povrchové viditelnosti v konkrétní části plochy (viditelnost byla ohodnocena indexem 1–10, tím pak byl násoben počet získaných nálezů). Je škoda, že v práci nelze nalézt přesnější popis použité metody a ani vstupní data v podobě počtů skutečně nalezených artefaktů. Prezentované výsledné mapy tak nelze nijak revidovat a nelze je snadno použít ani pro srovnání s jinými lokalitami. V zásadě je však zřejmé, že celkový rozsah povrchových nálezů velmi dobře odpovídá zjištěním letecké prospekce a geofyziky a jejich největší koncentraci nalézáme v nejvyšším bodě terénní vlny; to může souviset s nejsilnější erozí terénu a největším naoráváním podpovrchových objektů. Při detailním pohledu se dále ukazuje, že místa s největší hustotou povrchových nálezů nejsou bezprostředně závislá na výskytu větších sídlištních objektů pod povrchem (Taf. 88); toto pozorování by ovšem bylo třeba doplnit podrobnějším rozbohem, což na základě publikovaných dat provést nelze.

V ohledu chronologickém dokládají povrchové nálezy osídlení z konce eneolitu až starší doby bronzové, doby laténské, doby římské, stěhování národů a raného středověku. Nejpočetněji zastoupeno je období stěhování národů. Nálezy tohoto období ukazují několik (cca 7) dílčích koncentrací, rozmístěných po celé ploše lokality ve vzájemných odstupech cca 50 m, což je interpretováno jako svědectví existence prostorově samostatných dvorců. Autorka dále vidí rozdíl mezi touto situací a obrazem povrchových nálezů raného středověku, které vytvářejí jen dva, avšak podstatně větší shluky. Rozdíl mezi oběma obrazy však není zcela nesporný a bylo by jej možné interpretovat i jinak. Důležité však je, že povrchový obraz obou nejpčetněji zastoupených období má prostorově různé lokální vrcholy hustoty nálezů, takže s největší pravděpodobností jde o obraz skutečně odrážející podpovrchové situace, nikoliv pouze sekundární transformace. Možnost spojení povrchových nálezů, zejména např. nálezů keramiky s čerstvými lomy apod., s polohou větších podpovrchových objektů nebyla v práci sledována.

Práce N. Doneusové si neklade velké teoretické cíle, ale předvádí velmi precízní dokumentaci výzkumu pravěké lokality nedestruktivními postupy. Třebaže k některým aspektům publikovaných metod lze mít výhrady (např.

k absenci vstupních dat v případě povrchových sběrů), jde o práci metodicky inspirativní. Zpracování pravěké lokality podobným způsobem představuje vynikající základ pro její památkovou ochranu a přináší zásadní podklady pro každý budoucí terénní výzkum.

Martin Kuna

Susanne Klemm

Montanarchäologie in den Eisenerzer Alpen, Steiermark Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen zum prähistorischen Kupferbergbau in der Eisenerzer Ramsau

Wien 2003. 205 str., obrazové přílohy v textu. ISBN 3-7001-3147-X

Monografie osmičlenného kolektivu archeologů a environmentalistů pod vedením archeoložky Susanne Klemm je jedním z výstupů pětiletého projektu, podporovaného spolkovým ministerstvem pro vzdělání, vědu a umění a štyrskou zemskou vládou. Nejednalo se ovšem o vysloveně vědecký projekt z oblasti montánní či krajinné archeologie, jeho cíle byly obecnější a souvisely se snahou o oživení odlehleho alpského regionu, který se již delší dobu potýká s ekonomickými a strukturálními problémy. Region Železnorudných Alp je charakteristický několik tisíc let trvající hornicko-hutnickou činností, spojenou s odlesňováním, změnami terénního reliéfu a ukládáním hornického a hutnického odpadu. Výsledky průzkumu tohoto svérázného typu pravěké a středověké montánní krajiny („Bergbaufolgelandschaft“) mají tvořit jeden z podkladů pro územní plánování a pro kvalifikované rozhodování o zásazích do kulturního a přírodního bohatství při revitalizaci této oblasti.

Železnorudné Alpy, pohoří v horním Štýrsku, v optickém středu Rakouska, byly, přes svou odlehlost a výšku, významnou oblastí těžby a zpracování měděných a železných rud. Nejstarší indicie těžby mědi pocházejí již z eneolitické kultury Lasinja z 1. poloviny 4. tisíciletí před n. l., průzkumy horského masivu dosud poskytly doklady kontinuačního osídlení od střední doby bronzové do časného laténu, v době římské a od konce 8. století do novověku. Exkavaci a studiu pravěké a středověké metalurgie v této oblasti se více než dvacet let věnoval archeolog prof. Clemens Eibner a archeometalurgové Hubert Presslinger a Gerhard Sperl, jejichž práce nejsou našemu bádání neznámé. Do současné doby se z celé oblasti uvádí kolem dvou stovek archeomontánních nalezišť. Zhruba 150 připadá na hutniště a struskové haldy, z nichž většina (74) je připisována pravěkému období bez bližší datace, čtyři hutnické areály pocházejí prokazatelně ze střední a mladší doby bronzové (bronze C, D), jeden je halštatský a čtyři novověké. V letech 1992–2000 odkryla S. Klemm v Eisenerzer Ramsau, v nadmořské výšce 1045 m, dosud největší hutnickou dílnu ze střední doby bronzové ve východních Alpách, sestávající ze čtyř pecí, nejméně devíti pražičích výhní na rudu a dalších objektů. Poté následoval částečný odkryv novověké huti na zpracování měděných rud ve St. Lorenzen, kde se našly dvě ságrovací výhně, technická keramika a charakteristická deskovitá struska. Tyto starší výsledky vedly k volbě mikroregionu Eisenerzer Ramsau jako modelového území pro detailní archeologickou a paleoenvironmentální prospekci.

Archeologická část monografie má převážně soupisový charakter. Více než polovinu knihy zabírá katalog pravěkých až novověkých archeologických areálů z celé oblasti Železnorudných Alp (kapitola 3), samostatně je vyčleněn inventář 49 nalezišť z detailně zkoumaného mikroregionu Ramsau (kapitola 4), jež jsou podrobně dokumentována fotografiemi a vrstevnicovými plány v příloze. Z 22 zaměřovaných hutnišť autorka označuje jedině za spolehlivé

datovatelné do střední doby bronzové, ostatní se povrchovým průzkumem datovat nepodařilo. Struskové odvaly se nacházejí vždy v blízkosti vodního toku, na svahu nad nimi byly pozorovány zarovnané plochy, kde lze předpokládat pracovní areály hutí. Botanický průzkum hald vedl ke stanovení regionálních rostlinných indikátorů struskových hald – vedle mechů a lišejníků se ukázaly být jako silně rezistentní vůči kontaminaci půdy těžkými kovy bylinné druhy *Rumex acetosella* ssp. *acetosella* a *Saxifraga stellaris* ssp. *robusta*, ze živočichů pak zejména dešťovka *Dendrobaena attemsi* (kapitola 7). Třináct dokumentovaných těžebních areálů zůstalo nedatováno, u některých se projevuje prostorový vztah k hutništím. Značná pozornost byla věnována také pozůstatkům milřů, které byly až na jednu výjimku novověké, a které náležejí třem typům – jámovému, podélnému a kruhovému. V mikroregionu se dále vyskytuje řada úvozových cest vesměs nejasného stáří. Pravěké ojedinělé nálezy a potenciální sídlištní areály podle autorky spíše neměly souvislost s pravěkou těžbou.

Cennou komplementární partií knihy je rekonstrukce vývoje vegetace v holocénu na základě pyloanalytických rozborů (kapitola 8, R. Drescher-Schneider). Soubory byly získány z rašeliništního profilu Leopoldsteinského jezera a z vrstvy dřevěného uhlí na ploše jediného středověkého milřišťe. Výsledky poskytují indicie kontinuálního osídlení horských poloh od eneolitu, včetně období s archeologickými hiáty – např. v průběhu doby železné indikuje rozbor pylového spektra zřetelný postup v nahrazování klimaxových jedlových bučin sekundárním lesem a vzrůst podílu obilnin (žito). Středověká těžba dřeva a výroba dřevěného uhlí znamenala další redukci lesních ploch, skoro úplné odlesnění však nastalo teprve s hornickou a železářskou konjunkturou v raném novověku, kdy jsou poslední bučiny nahrazovány smrkovou výsadbou.

V knize nelze přehlednout určitý koncepční nepoměr mezi archeologickou a přírodovědnou částí: archeologická část má spíše dokumentační ambice, zatímco kapitoly o vývoji vegetace jsou zpracovány komplexněji a syntetičtěji. Tento rozdíl lze pochopitelně z velké části vysvětlit omezenými interpretačními možnostmi montánně archeologických dat, získaných povrchovým průzkumem. Dosavadní výzkumná a publikační aktivita Susanne Klemm nenechává recenzenta na pochybách, že by dosažený stav poznání pravěké a středověké exploatace východoalpského regionu nebyl v budoucnu dále prohlubován.

Karel Nováček

ANAS 11–12/1998–1999

El tiempo en los mosaicos de Hispania: Iconografía, modos de asociación, contexto histórico y arquitectónico Actas del Coloquio Internacional (Lyon, 29–30 de abril y 1 de mayo de 1993)

Museo Nacional de Arte Romano de Mérida. 165 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 1130-1929

L. Foucher: À propos d'Aiôn, 23–35 (4 fotografické tabulky). Autor ve studii, věnované některým aspektům zpodobení času, vychází z názoru, že vyobrazení mladé ženy, která na kosmologické mozaice v Méridě personifikuje *Aeternitas*, nemůže být dáváno do souvislosti s *Aiontem* (rovněž nevhodně spojovaným s *Euniatem-Annem*, mladým symbolem Roku svázaného se čtyřmi Ročními obdobími). *Aion* je vždy zobrazován jako dospělý muž s šedivými vlasy a vousy; je to absolutní čas, neměnný, bez začátku a konce. Uctíván v Egyptě a v Orientě, nebyl nikdy objektem kultu v Římě. Zde různí autoři (Apuleius, Aelius Aristides, Marcus Aurelius, Dio Chrysostomos a Cassius Dio) užívají *aion* nebo *aevum* jako obecný název, nikoli jako jméno jednoho božstva. Argumentace je podložena ukázkami textů, nápisů, mincí, mozaik, soch.

G. López Monteagud / J. M. Blázquez Martínez: Representaciones del tiempo en los mosaicos romanos de Hispania y del norte de África, 37–51 (8 fotografických tabulek). Autoři se věnují analýze podobnosti i odlišnosti vyobrazení personifikace Času (*Aiôn*, *Annus*, *Frugifer*, *Genius Saeculi*) na římských mozaikách v Hispanii a severní Africe, s přihlédnutím k jiným oblastem Impéria (Afrika a Sýrie). Různé pojednáváné příklady dovolují spojovat *Aionta* se staršími doklady vyobrazení Času v severní Africe a na západě. Kosmogonickou mozaiku z Méridy, která vychází z východních předloh, lze stejně jako ony spojovat s *Mithrou* a jinými božstvy kosmického charakteru.

C. M. Batalla Carchenilla: Mosaicos hispanos con Diana y el Tiempo, 53–60 (4 fotografické tabulky). Studie se zabývá šesti mozaikami z území Hispanie představujícími bohyni Dianu. Tři z nich (Comunió, La Granja de José Antonio, Villabermudo) jsou klasickými zpodobeními bohyně, paní přírody; na dalších dvou mozaikách (Hellín, Fraga) je vyobrazena společně s personifikací měsíce srpna, měsíce *dies natalis* bohyně; na poslední mozaice (Casa del Planetario de Itálica) se nachází busta Diany, ochránitelky dní týdne. Místa s nálezy těchto mozaik považuje autor s velkou pravděpodobností za místa kultu bohyně.

J. J. Castellano Castillo: Tiempo, tierra y mar en un mosaico de Toledo, 61–65 (1 barevná fotografická tabulka). Autor se zabývá výkladem motivů výběru některých námětů na mozaice z Toleda, jejich eventuálním vzájemným vztahem stejně jako vztahem k obyvatelům domu. Popis figurálních vyobrazení na mozaice dovoluje spojovat jednotlivé výjevy s ročním obdobím, situovaným v nejbližším rohu mozaiky. Podle autora nejvíce překvapivé jsou náměty, umístěné v půlkruhových segmentech – lunetách, přiléhajících k oktagonální centrální části mozaiky, třebaže jim nebyla věnována pozornost od publikace mozaiky J. R. Mélidou v roce 1917. Kormidlo a příď lodě, dva domy se štítem a přístav mají souvislost s bohatstvím přírody a znázorňují cyklický rytmus ročních období, na zemi a na moři. Je otázka, zda vyobrazení přístavu symbolizuje období plavby nebo její přerušování, vyobrazení chrámu se štítem však autor vykládá ve shodě s částí kalendáře ze Saint-Romain-en-Gal, který ilustruje svátek mrtvých, 13. února.

J. Lancha: Les Saisons dans leur contexte architectural en Hispanie, 67–92 (9 fotografických tabulek). Do souboru mozaik s tématem Ročních období v Hispanii lze zařadit 46 objektů, pouze pro dvacet z nich však jsou k dispozici údaje o místnosti, která byla jimi vyzdobena. Postupně jsou vyhodnocovány mozaiky situované ve zkoumaných domech (především *Italica*, *Mérida*, *Complutum*, *Conimbriga*) či villách (El Hijonal, Toledo, Hellín, Prado, Comunió, Baños de Valdearados, Fraga, Quintanilla de la Cueva, Pedrosa de la Vega, Centcelles, Santa Vitoria do Ameixial y Rabaçal). Autorka demonstruje vyobrazení Ročních období ve veřejných domech na příkladě lázní v *Italice*. V domech soukromých dokládají uvedené příklady, že mozaiky s tematikou Ročních období se vyskytují téměř výlučně ve veřejné části domu, v tricliniu nebo v přijímacích prostorách. Druhá část příspěvku je věnována figurálním výjevům spojeným s Ročními obdobími, které jsou v Hispanii četné (34), zatímco afrických je známo pouze 13. Závěr patří vyhodnocení vývoje vyobrazení Ročních období od II. (kdy se začíná objevovat v souvislosti s imperiálním *Felicitas Temporum*) do V. stol. n. l. (Baños, Alcalá).

M. Torres Carro: El tiempo representado, 93–108 (6 fotografických tabulek, z toho 1 barevná). Autor si vzal za úkol analyzovat, v jaké míře se střetá a vyrovnává římská mozaika v Hispanii s problémy, které souvisejí s vyjádřením času a blíže se zabývá některými z hispánských mozaik, které nějakým způsobem vyjadřují běh času, analyzuje prostředky prostorového výrazu („mozaika je umění prostoru“) a způsoby užívané pro vyjádření jednotlivých kategorií zpodobení času, v některých případech dokládá superpozice těchto kategorií, v jiných existující vztahy mezi námětem a časem.

F. de A. Escudero: Mosaico con Musas de la „Casa de las Murallas“ de Zaragoza, 109–132 (8 fotografických a kresebných tabulek, z toho 2 barevné). V roce 1989 byla v Zaragoza prozkoumána část velkého domu, kde byly zjištěny zbytky řady mozaik. Nejkrásnější a nejlépe dochovaná, již bylo možno v chybějících částech rekonstruovat, měla rozměry 8,30 x 5,90 m. Tvořily ji dvě plochy vedle sebe položené, provedené ve dvou velmi odlišných stylech: jeden styl „květinový“, s předměty vztahujícími se k dionýsovským *thiasos*, druhý se schématem na sebe navazujícími hexagonů doplněných vyobrazeními dvou Mús a satyra. Toto schéma (známé také v Casa del Planetario v *Italica*) lze datovat na konec 2. nebo začátek 3. stol. n. l. Článek je doplněn krátkým výčtem dalších mozaik z téhož domu objevených v roce 1992.

M. C. García-Hoz Rosales: Los mosaicos de la villa romana del „Olivar del Centeno“ (Millanes de la Mata, Cáceres): un repertorio iconográfico bajoimperial, 133–144 (4 kresebné a fotografické tabulky, z toho 3 barevné). Villa Olivar del Centeno se nachází v severovýchodní části provincie Cáceres, v blízkosti města *Augustobriga* (Talavera la Vieja). Postavena byla koncem I. nebo počátkem II. stol. Čtyři z místností villy jsou vyzdobeny mozaikami, které náleží k rekonstrukci villy ve IV. století. Na jedné z nich (ve velké místnosti – 97 m²) je vyobrazena dionýsovská *pompa triumphalis* s nápisy (viz příspěvek *J. Lanchy* v následujícím čísle ANAS), z nichž jeden označuje jméno dílny, která mozaiku realizovala: *Valerianus*. Na další mozaice v menší místnosti (16,5 m²) je vyobrazena série ženských portrétů, členek rodiny vlastníka; mezi nimi i portrét manželky majitele, který se liší od ostatních věncem z vavřínu. Třetí mozaika, v galerii A, zobrazuje loveckou scénu. Autorka na závěr příspěvku vyjadřuje názor o úzkém vztahu mezi těmito náměty, vybranými vlastníkem, a jeho osobními touhami.

T. Mañanes: El mosaico de Pegaso y las ninfas de la villa romana de Almenara de Adaja-Puras (Valladolid), 145–154 (1 fotografická tabulka). Na mozaice odkryté v oktagonální místnosti villy je zobrazena toaleta Pegasa bez křídel, prováděná dvěma Nymfami. Autor se zabývá stylistickým studiem vyobrazení v jeho kontextu iberském a mediteránním; klade tuto mozaiku do paralely s mozaikou z *Villa del Nilo* v *Lapthis Magna*. Na základě stratigrafických kritérií předpokládá autor vznik mozaiky v průběhu 5. stol.

J. Arce: Los mosaicos de la cúpula de la villa romana de Centelles: iconografía de la liturgia episcopal, 155–165 (4 kresebné a fotografické tabulky). Na mozaice v kopuli římské villy z Centelles (Constanti, Tarragona) jsou vyobrazeny čtyři osoby sedící na *cathedrae*, obklopené společníky a služebníky, kteří jim podávají oděvy, nádoby a jiné předměty. Oproti starší (H. Schlunk 1988) interpretaci osob na mozaice jako čtyř císařů (zakladatel mausolea Constans, Constantius II., Decencius, Vetranius) autor považuje za velmi pravděpodobné, že jde o vyobrazení jediné osoby biskupa při vykonávání různých aktivit jeho církevního úřadu: čtení Písma Svatého, mytí rukou, presentace liturgických oděvů etc. Další scény mozaiky kopule podporují toto chápání námětu a opravňují tuto interpretaci.

Jana Čížmářová

ANAS 13/2000

Museo Nacional de Arte Romano de Mérida. 160 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 1130-1929

José María Álvarez Martínez: En el Centenario de su muerte. Pedro María Plano y su obra arqueológica en Mérida, 7–22 (4 fotografické tabulky). Bibliografická studie a vzpomínka na jednu z nejvýznamnějších postav novodobé historie města Méridy (jsou zmiňovány jeho neúnavné aktivity pro povznesení města, činnost kulturních institucí, ochranu

architektonických památek, stejně jako jeho působení charitativní); největší pozornost je věnována činnosti spojené s poznáním antické *Augusty Emerity*. Kromě menších lokálních nalezišť je jméno P. M. Plany spojeno především s výzkumem Římského divadla (v němž navázal na výzkumy z konce 18. stol. iniciované Carlosem IV.) i s dalšími nalezišti („Palacio de los Pretores“), a s dílem, věnovaným archeologické historiografii Koridy, resp. *Augusty Emerity*), nazvaným „Ampliaciones“.

J. M. Blázquez Martínez: Oficios de la vida cotidiana en los Mosaicos del Oriente, 23–56 (18 fotografických tabulek). Studie se zabývá všemi mozaikami zobrazujícími zemědělské práce z území Jordánska, Palestiny, Libanonu a Sýrie; téměř všechny pocházejí z křesťanských kostelů. Že jde o křesťanské pojetí ráje vyvozuje autor na základě místa, kde se tyto religiozní stavby nacházejí, a také na základě některých vyobrazení na mozaikách (čtyři řeky ráje). Podobné pojetí měli mnichové Orientu, stejně jako Mohamed, a jeho původ je kladen do syrského Efrenu; tato koncepcí je pozorovatelná rovněž na mozaikách mešity v Damašku.

Leonarda A. Curchin: Epigrafía familiar de Lusitania: Algunas rectificaciones, 57–58. V krátkém příspěvku jsou prezentovány opravy šesti náhrobních latinských nápisů vypovídajících o rodinných vztazích v provincii Lusitania.

J. Hernández Ramírez: Las Termas de la calle Reyes Huertas (Mérida), 59–88 (10 fotografických a kresebných tabulek). Studie je pokusem o určení charakteru a funkce budovy, jejíž pozůstatky byly odkryty v Méridě již v roce 1920 a jejíž interpretace prošla do současnosti mnoha změnami. Třebaže během těchto osmdesáti let od objevení byl nález uváděn v řadě publikací, monograficky však byl publikován pouze jedenkrát, a to v roce 1963 (Broëns, *Cithonia* 2); zde mu byl přiřčen religiozní charakter. Ostatní autoři se k funkci budovy nevyjadřovali, vyjma autora výzkumu, José Ramón Mélydy, který ji označil za lázně. Dnes je (díky výzkumům v 80. a 90. letech) k dispozici více údajů, než měl svého času Mélyda, a přestože nedovolují zcela jednoznačně stanovit účel užití stavby, lze se odvážit některých hypotéz, které by její funkci mohly přiblížit. Na základě podrobného rozboru a analogických nálezů autor interpretuje budovu jako lázně; její počátky dává do souvislosti se vznikem kolonie *Augusta Emerita* (I. stol. před n. l.), zánik pak klade ke konci IV. nebo na počátek V. stol. n. l.

José Manuel Jerez Linde: Eros y Psique en un fragmento de T. S. Aretina del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida, 89–100 (2 kresebné tabulky). V předložené studii jsou analyzovány různé aspekty jednoho z mála zdobených fragmentů aretinské sigillaty uložených v Národním muzeu římského umění v Méridě. Pohár, vyrobený *Marcem Perenniem Tigranem* kolem roku 10 př. n. l. (typologicky Dragendorf XI; R 2.1.1), nese vyobrazení milenců Eróta a Psyché. Tento motiv je inspirací i mnoha jiných vyobrazení, která kladou důraz na znázornění sexu.

Maja Kramer: A Season in Transition. The Picture of Winter in Roman mosaics in Hispania: Interpretation and changes in expression and meaning, 101–123 (8 fotografických tabulek). Studie se zabývá vyobrazeními Zimy na římských mozaikách v Hispanii (soupis obsahuje 15 vyobrazení z 12 lokalit) a jejich porovnáním s motivy Zimy u ženských bust. Významné jsou atributy (závoj či rouška, olivová ratolest, mísa, rašící snítka, holub či kachna), stejně jako určení věku zobrazené postavy (většinou jde o vyobrazení mladých žen, méně žen ve středním věku). Většina vyobrazení různými způsoby znázorňuje stáří, zimu, hlad, nouzi, způsobené přírodními podmínkami; jsou označovány jako starší. Několik však je zcela jiného charakteru, prezentující Zimu jako jedno z období úspěšného roku; ta jsou spojována s mladším obdobím „nového věku“, 4.–5. stol.

J. Lancha: À propos de la mosaïque dionysiaque d'El Olivar del Centeno, (Milanes de la Mata, Cáceres),

125–133 (2 fotografické tabulky). Autor přináší nový názor na výklad a čtení ikonografické i epigrafické dionýsovske mozaiky odkryté v roce 1990 v Millanes de la Mata, Cáceres (viz příspěvek M. C. Garcíy-Hoz Rosales v předchozím ročníku ANAS); reprezentuje atypickou scénu religiozní povahy s postavami Baccha, Victorie (není přítomna Mainada) a snad Ariadny a Siléna, oblečeného v leopardí kůži a honosícího se zlatým pohárem. Nápis vysvětlující scénu divákovi byl čten čtyřmi různými způsoby; autor v příspěvku předkládá další možnost

a. [ARIADNA]M RESCI[T] SELENVS nebo[A]RESCIT] SELENVS hedera

b. [EX] OF[FI]CINA.VALERIANI Hegera,

kteřou opírá i o ikonografické zhodnocení výjevu.

G. López Monteagudo/J. M. Blázquez Martínez: Representaciones del tiempo en los mosaicos romanos de Hispania y del norte de África, 135–153 (10 fotografických tabulek). Jde o novou, poněkud upravenou verzi příspěvku předneseného na symposiu „El tiempo en los mosaicos de Hispania: Iconografía, modos de asociación, contexto histórico y arquitectónico“ (Lyon, 29. 4. – 1. 5. 1993) a publikovaného v předešlém ročníku ANAS.

Recenze:

Trinidad Nogales Basarrate: Espectáculos en Augusta Emerita (Espacios, imágenes y protagonistas del ocio y espectáculo en la sociedad romana emeritense). Monografías Emeritenses 5. Badajoz, 2000. 165 stran, 53 tab. Autorka, znalkyně bibliografie a archeologie římské colonie *Augusta Emerita*, shromáždila všechna data, která jsou zde k dispozici k problematice divadla. V první kapitole se věnuje historii stavební podoby divadla, které spolu s amfiteátreem byly situovány za hradby města a začleněny do plánů výstavby nového města, projektovaného v roce 25 n. l. Druhá kapitola je věnována předmětům odkrytým v *Augusta Emerita*, které se dotýkají světa lidí (tři z nich dosud neznámé) – keramika, dekorativní lampy s výjevy z cirku či s gladiátory aj. Ve třetí kapitole se autorka zabývá nápisy, které se týkají divadla. Publikace je vybavena více než padesáti barevnými tabulkami se snímky města s dochovanými objekty divadla, jež doplňují jejich ideální rekonstrukce; bohaté jsou prezentovány nálezy.

Jana Čížmářová

Trinidad Nogales Basarrate (ed.)

Materiales y Técnicas Escultóricas en Augusta Emerita y Otras Ciudades de Hispania

Cuadernos Emeritenses 20, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2002. 290 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 1695-4521

Sborník věnovaný materiálům a technikám sochařů v pozdně antické Méridě (*Augusta Emerita*) obsahuje celkem deset statí:

Negrete Plano, A.: Uso y difusión de las copias escultóricas en la antigüedad (str. 11–28).

Roda, I.: Barcino y otras ciudades tarraconenses (str. 29–48).

Koppel, E. M.: Técnicas escultóricas romanas: Tarraco (str. 49–70).

Arasa, F.: Las esculturas romanas de Valentia. Notas sobre materiales y técnicas (str. 71–90).

Noguera, J. M. – Antolinos Marín, J. A.: Materiales y técnicas en la escultura romana de Carthago Nova y su Entorno (str. 91–166).

Marquez, C. – Garriguet, J. A.: Aproximación a los aspectos técnicos y funcionales de la escultura de Colonia Patricia Corduba (str. 167–192).

Beltrán Fortes J. – Baena del Alcázar, L.: Materiales y técnicas escultóricas en las ciudades romanas del alto Guadalquivir (str. 193–214).

Nogales Basarrate, T.: Reflexiones sobre la Colonia Augusta Emerita mediante el análisis de sus materiales y técnicas escultóricas (str. 215–248).

Creus Luque, M. L.: Diferentes materiales escultóricos romanos en el territorio de Augusta Emerita (str. 249–272).

Rodrigues Gonçalves, L. J.: Técnicas escultóricas romanas: esculturas do território Português (str. 273–290).

Převážnou část sborníku tvoří práce o materiálech a sochařských technikách v různých regionech Španělska, kde v pozdně římské době existovaly odlišné podmínky pro uměleckou činnost tvůrců plastik.

Obecně je konstatována vhodnost a užitečnost multidisciplinárního přístupu při zkoumání práce pozdně antických sochařů. Důležitou roli zde hrají restaurátoři, kteří provedli velké množství konkrétních průzkumů sochařských děl. Díky moderním technologiím a výzkumným metodám bylo možné podrobit různé materiály detailním analýzám, které mají zcela zásadní a objevný charakter. Zejména co se týče zpracování pozdně antických soch, byla vůbec poprvé prezentována fakta o používaných materiálech, detailních technikách opracování kamene a jeho geologicko-petrologických analýzách.

Oddělení výzkumu Národního muzea římského umění se věnuje nejen výzkumům materiální kultury, ale rovněž se na základě shromážděných údajů pokouší o interpretaci různých hledisek souvisejících se sochařskými památkami. Plasty mohou přinést důležitá svědectví o objednavatelích a zadavatelích uměleckých zakázek daného druhu – účelem těchto teoretických úvah je hledat odpovědi na otázky o smyslu takové činnosti.

Zajímavá je bezesporu studie z pera Almudeny Negrete Plano o použití a šíření kopií soch ve starověku, která ozřejmuje způsob komercializace sochařských prací ve starověké Hispanii.

Helena Stejskalová

Javier Arce

Mérida Tardorromana 300–580 d.C.

Cuadernos Emeritenses 22, Museo Nacional de arte Romano. Mérida 2002. 243 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 1695-4521

Autorem publikace *Pozdně římská Mérida* se zaměřením na starověké město Mérida v pozdně římském období je Javier Arce. Práce byla publikována v roce 2002 de facto jako supplementum ediční řady, kterou vydává Národní muzeum římského umění se sídlem v Méridě ve Španělsku. Ředitel muzea José María Álvarez Martínez souhlasil s vydáním práce v rámci řady *Cuadernos Emeritenses*. Publikace tak mohla vyjít jen díky štědrému příspěví Společnosti přátel muzea a Nadace pro římská studia.

Javier Arce zařadil do této práce celkem 12 svých statí, publikovaných již dříve na jiném místě (viz seznam na str. 227). Autor si koncepčně předsevzal shromáždit všechny své podstatné práce na vyčtené téma, které vznikly a vyšly v rozpětí téměř několika desítek let a přesto stále mají zásadní charakter. Doplnkem je kromě seznamu použitých zkratk (str. 229–230) nezbytná bibliografie (str. 231–241).

Jde o příspěvky historické a umělecko-historické. Javier Arce je historikem umění pozdně římského období se specializací na projevy výtvarného umění právě v Méridě. V historické části autor charakterizuje Méridu a uvádí tak čtenáře do místa s osobitou kulturou absorbující prvky vyspělého římského umění, které přetavilo ve svébytném uměleckém vyjádření. V historické části autor upozorňuje rovněž na geografický aspekt umělecké

tvorby, neboť např. rozsah a správná působnost místní katolické diecéze ovlivňovaly způsob i náměty umělecké práce. Autor má poměrně široký tematický rozsah interpretace uměleckých děl – věnuje se nejen sochařské, ale i malířské a literární produkci.

Zajímavostí je např. pojednání o přenosných hodinách ze III. století po Kristu. Javier Arce touto zdánlivou marginálií dokládá vyspělost společenských elit Méridy, v níž se v rovině mytologické prolínají antická božstva a raně křesťanské náměty.

Seznam statí: 1. Mérida tardorromana: 284–409 d.C. (str. 13–38); 2. ¿Hispalis o Emerita?. A propósito de la capital de la Diocesis Hispaniarum en el siglo IV d.C. (str. 39–46); 3. Un relieve triunfal de Maximiano Herculeo en Mérida y el P. Stras. 480 (str. 47–70); 4. Retrato de un Emperador ó César del Bajo Imperio de Augusta Emerita (str. 71–84); 5. El mito de Dionysos y Ariadna en un puteal tardorromano del Museo de Mérida (str. 85–114); 6. El mosaico cosmológico de Augusta Emerita y las Dionysiacas de Nonno de Panópolis (str. 115–136); 7. La inscripción de Sabinianus y los ludi circenses en Emerita en la Antigüedad Tardía (str. 137–146); 8. Noé en Mérida (str. 146–166); 9. Prudencio y Eulalia (str. 167–178); 10. Augusta Emerita en el siglo V d.C. (str. 179–194); 11. Augusta Emerita en las Vitas Patrum Emeritensium (str. 195–214); 12. Viatoria Pensilia. Un nuevo reloj portátil del siglo III d.C. procedente de Augusta Emerita (Mérida) (str. 215–226).

Helena Stejskalová

Claudia Lang-Auinger (Hrsg.)

Hanghaus 1 in Ephesos Funde und Ausstattung

Mit Beiträgen von: B. Asamer, M. Aurenhammer, G. Jenewein, S. Jilek, S. Karwiese, S. Ladstätter (in Zusammenarbeit mit T. Bezeczky, B. Czurda-Ruth, A. Giuliani, Ch. Rogl), C. Lang-Auinger, U. Quatember, E. Trinkl.

Forschungen in Ephesos VIII/4. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003.

375 stran textu, 4 barevné plány, 165 celostránkových tabulek pérovek a fotografií (z toho 10 barevných). ISBN 3-7001-3205-0

Objemná publikace velkého formátu (300 x 390 mm) z per převážně dámského autorského kolektivu seznamuje čtenáře s nálezem a zbytky inventáře terasového domu 1 v Efesu. Po stručných úvodních statích (str. 9–21) následuje obsáhlá katalogová část práce rozdělená celkem do osmi kapitol: *Keramik* (str. 22–85), *Architekturdekoration* (str. 86–116), *Frühbyzantinische Architektur – Die sogenannte Byzantinische Kapelle* (str. 117–120), *Marmorinventar* (str. 121–152), *Skulpturen aus Stein und Bronze* (str. 153–208), *Terrakotten* (str. 209–252), *Die Metall- und Beinfunde* (str. 253–312) a *Artefakte für die Textilbearbeitung* (str. 313–327). Následuje německý, anglický a turecký souhrn (str. 328–339) a na závěr soupisy při výzkumu nalezených mincí (str. 340–366), seznam obrazových příloh, rejstřík, plány a obrazové tabulky č. 1–165.

Využívání stavebních parcel domu 1 je doloženo od sklonku 3. nebo počátku 2. století před Kristem. Stavební vývoj vlastního domu pak počíná někdy kolem roku 100 před Kristem. Nálezy (součástí vybavení, stavební i umělecká plastika, kovy i keramika) dokládají vysoký sociální status majitelů a obyvatel domu od pozdně helénistického období až do střední doby římské. Dům byl situován v exkluzivní městské čtvrti obývané nejbohatšími vrstvami.

Michal Ernée

Boletín de Arqueología 16/3, 2001

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales. Bogotá D.C. 94 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 0121-2435

Archeologický zpravodaj s podtitulem Nadace pro národní archeologické výzkumy vychází v kolumbijské Bogotě.

V první studii (Estilo cerámico en el occidente de Boyacá. Estudios de caso: Iguasú y El Infiernito, str. 4–26) se *María Fernanda Salamanca* zabývá analýzou keramiky z několika lokalit v departmentu Boyacá. Konkrétně se soustřeďuje na dvě lokality – Tiguasú (v údolí Sáchica) a Infiernito (v překl. Peklíčko). V první části M. F. Salamanca podrobila analýze keramický materiál z Tiguasú. V případě Tiguasú byly nálezy zařazeny do období na přelomu doby bronzové a železné. Jedná se o dobu dynamických společenských, ekonomických a politických změn. Analýza materiálu i dekorativnosti keramiky prokázala vyhraněnost stylu. Použité materiály z regionu i zdobící prvky podtrhují skutečnost, že se jedná o lokalitu s vlastní vysocí vyspělou kulturou. Předmětem komparativní analýzy je srovnání s blízkými lokalitami Infiernito, případně Tunjoi a El Venado. Na základě typologie a analýzy výzdoby stanovuje autorka referenční regionální soubory pro období závěru periody Herrera a časné období periody Muisca.

Druhou studií (La población de la sociedad Sonso entre 1000 y 1550 d.C. y su relación con la muerte. El caso del cementerio prehispánico de Guacandá en Yumbo, departamento del Valle del Cauca, str. 27–94) je práce tří autorů, *Carlose Armanda Rodríguez*, *Ernesta Leóna Rodríguez* a *Williamy Mauricia Romera*. Ve svém příspěvku se zabývají analýzou prehispánského hřbitova z let cca 1000 až 1500 po Kristu v Guacandá v údolí Cauca. Oválné komorové hroby se vstupní šachtou byly identifikovány pomocí geofyzikální prospekce. Prozkoumáno a analyzováno bylo celkem 21 hrobů z periody Sonso. Analýzou kosterních pozůstatků a dalších nálezů se podařilo získat řadu informací o lidu kmene Sonso, využívajícího západní část západních Kordiller mezi léty 1150–1550 po Kristu.

Závěrem stojí za zmínku stručné upozornění na zadní straně obálky periodika. Od roku 2000 existuje Zpravodaj Muzea zlata (Museo del Oro) v elektronické podobě. Registrace pro odebrání tohoto titulu je zdarma, stejně tak jako hledání v archivu článků a ilustrací. Zpravodaj uveřejňuje práce z oboru archeologie a antropologie. Zaslání elektronické podoby zpravodaje lze objednat na adrese www.banrep.gov.co/museo/boletin/. Mimořádně, ředitelka Muzea zlata je také členkou redakční rady archeologického zpravodaje, v jehož redakční radě převažují členové Antropologického a historického ústavu univerzity v Bogotě.

Helena Stejskalová

Boletín de Arqueología 17/1, 2002

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales. Bogotá D.C. 84 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 0121-2435

Informační bulletin přináší 3 zprávy o aktuálních archeologických výzkumech.

Carl Henrik Langebaek a *Alejandro Dever* se ve svém příspěvku (Estudio regional en las bahías del Parque Tairona: arqueología, medio ambiente y desarrollo de sociedades prehispánicas, str. 3–16) stručně zabývají výzkumem v Národním parku Tairona, ležícím na severním, karibském pobřeží Kolumbie. C. H. Langebaek pracuje na katedře antropologie Andské univerzity a Alejandro, A. Dever na katedře antropologie na Univerzitě v Pittsburgu. Práce zkoumá předkolumbovské společnosti přelomu 15./16. století na území parku Tairona. Autoři ve své

práci podtrhují význam demografických, politických, sociálních a klimatických proměn ve vzájemných souvislostech v daném prostředí. Autoři statě upozorňují na přínos spolupráce s Alejandrem Bernalem a Juanem Carlosem Álvarezem, kteří se významně podíleli na historickém výzkumu uvedeného území. S jejich přispěním autoři vyslovují domněnku a pochybnosti o předchozích interpretacích významu klimatických změn na zdejší předkolombovské populaci. Závěrečnou polemickou poznámku je možné chápat jako premisu nové teorie o klimatických proměnách vymezeného prostředí.

Leonardo Iván Quintana Urrea a Luis Gonzalo Jaramillo Echeverri jsou autoři příspěvku o posledních archeologických výzkumech aglomerace San Diego II – Córdoba-Quindío (Componente arqueológico Asociación de vivienda Temporal Urbanización San Diego II – Córdoba-Quindío, str. 17–38). Výzkum identifikoval dvě polohy prehispanického osídlení. Analyzovány jsou zejména nálezy celých keramických nádob (celkem 43 kusů) z odkrytých hrobů. Radiokarbonové datování klade nálezy do 10. století po Kristu.

Clara Uribe de Correa je autorku stručné zprávy o archeologickém výzkumu v Zambitu u Santanderu (Informe de la investigación arqueológica en el corregimiento de Zambito /Santander/, str. 39–83). Jde o předběžnou informaci o výzkumu lovecko-sběračského sídliště, datovaného radiokarbonově do období mezi 2. a 4. století po Kristu.

Helena Stejskalová

María Pinto Nolla

Galindo, un sitio a cielo abierto de cazadores/recolectores en la Sabana de Bogotá (Colombia)

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales, Banco de la República, Bogotá, D.C., 2003. 254 stran, obrazové přílohy v textu. ISBN 958-95153-5-5

Autorka *María Pinto Nolla* je profesorkou Ústavu přírodních věd Národní kolumbijské univerzity v Bogotě. Práce vyšla v edici Nadace národních archeologických výzkumů financované kolumbijskou národní bankou. Tato nadace vydává původní studie, které jsou výsledky různých grantových projektů s různým časovým rozlišením.

Předložená studie je výsledkem multidisciplinárně založeného vědeckého projektu, zaměřeného na komplexní výzkum lokality Galindo, ležící v centrální, hornaté části Kolumbie, v tzv. Bogotské savaně, v relativně velké nadmořské výšce kolem 2500 m. Nejstarší předkeramické osídlení je tu doloženo v období cca 8740 BP. Ze třetí, nejvýraznější fáze osídlení (1. polovina až polovina 6. tisíciletí před Kristem) pochází mimo jiné kostrový hrob dospělého muže ve skrčené poloze na levém boku, hlavou k východu, obličejem k jihu, datovaný metodou C14 do intervalu 7730±60 BP. Závěrečná 4. úroveň osídlení (El Período Herrera) je datována do intervalu cca 3270–1260 BP (tedy cca 1270 před Kristem až 740 po Kristu). Teprve v tomto období se kromě tisíců zlomků kamenných artefaktů a odpadu objevuje také celkem 56 keramických fragmentů.

Po úvodních kapitolách se autorka věnuje přírodním podmínkám celého regionu (*Marco natural*, str. 20–31) – geomorfologii, geologii, klimatu a vegetačnímu pokryvu. Součástí pasáže jsou i poznatky o proměnách klimatu a srovnání se současnými podmínkami, aktuálním stavem a charakterem prostředí.

V kapitole *Contexto crono-cultural* (str. 32–54) jsou charakterizovány jednotlivé kulturně-chronologické úseky. Hlavní pozornost je věnována obtížně definovatelnému a vymezenému předkeramickému období. Z celé Kolumbie známe jen 48 lokalit, datovaných metodou C14 do období cca 20 960–775 před Kristem (nekalibrovaná data). Pro období bez keramických nálezů jsou charakteristické dvě

etapy. V prostoru východních Kordilér se v této době vyskytovaly dva typy osídlení (lovci a sběrači): lokality pod skalními převisy (abri) a osídlení pod širým nebem. Autorka stručně charakterizuje všechny známé lokality.

Kapitola *Prospecciones y excavación* (str. 55–70) seznamuje čtenáře s metodami a technikami výzkumu téměř 1 m mocného kulturního souvrství.

V kapitole o hmotné kultuře sídliště (*Material Cultural*) se seznámíme zejména s kamennou industrií (*La industria lítica de Galindo I*, str. 71–118), nálezy zvířecích kostí (*La fauna*, str. 119–135) a také nepočtených zlomků nádob (*La cerámica*, str. 136–150). Zevrubně jsou popisovány techniky opracování (štípání a broušení) kamenných a jiných materiálů. Kamenné industrie byly kromě typologického a kvantitativního rozboru podrobeny i petrografickým a traseologickým analýzám. Výsledky rozborů základních surovin, fragmentů výrobků i odštěpků jsou prezentovány verbálně i graficky. Ze zvířecích kostí se dochovaly zejména kosti savců a ptáků.

V závěrečné kapitole *Galindo en su contexto* se autorka věnuje interpretaci jednotlivých vrstev osídlení lokality (*Interpretación*, str. 151–184) a zasazení lokality do širších regionálních souvislostí (*Galindo I en el precerámico del altiplano cundiboyacense*, str. 185–198). Následují přílohy – pedologické charakteristiky zkoumaných vrstev, kranometrie lebky z kostrového hrobu, pylový diagram a jeho analýza a traseologická analýza kamenných artefaktů.

Archeologické a přírodovědné poznatky přispívají k mnohavrstevnému pohledu na jedinečné místo s doklady kontinuálního osídlení komunikačně významného prostoru.

Helena Stejskalová